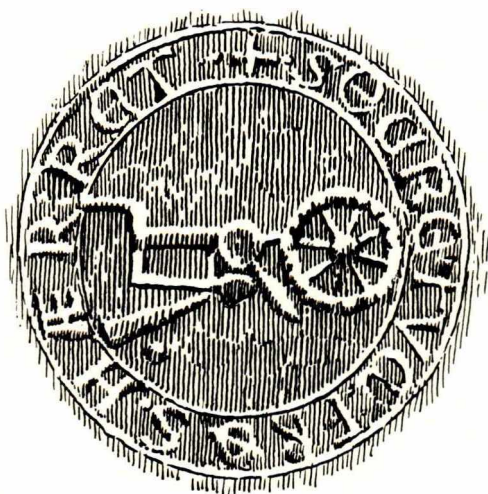

M. H. LØVENSKIOLDS HOVERIDAGBOG
1795 - 1797

BOL OG BY

MEDDELELSER FRA
LANDBOHISTORISK SELSKAB

7

FRIDLEV SKRUBBELTRANG
M. H. LØVENSKIOLDS HOVERIDAGBOG
1795-1797

LANDBOHISTORISK SELSKAB
1973

Bekostet af
CARLSBERGFONDET

TH. LAURSENS BOGTRYKKERI A-S - TØNDER

ISBN 87 7526 021 2

FORORD

På sit møde den 28. maj 1965 besluttede Landbohistorisk Selskab på forslag af universitetslektor, dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang at udgive den hermed foreliggende M. H. Løvenskiolds hoveridagbog 1795–1797. Til udgiver valgtes forslagsstilleren og som tilsynsførende medundertegnede Jens Holmgaard i min egenskab af redaktør af BOL OG BY.

Selskabet hilser det med glæde, at Løvenskiolds hoveridagbog nu foreligger trykt, fordi den yder et meget væsentligt bidrag til forståelse af hoverispørgsmålet i 1790'erne. Hertil kommer imidlertid, at der med udgiverens kyndige og fyldige indledning er tilvejebragt en generel oversigt over hoveriproblemerne i sidste del af 1700-tallet. Denne oversigt afhjælper et savn, der har været føleligt, ikke mindst ved vore universiteter, og Selskabet bringer derfor dr. Skrubbeltrang en særlig tak for løsningen af denne opgave. Selskabet takker endvidere stud. mag. Jens Henrik Tiemroth for udarbejdelsen af person- og stednavneregistrene.

Udgaven er bekostet af *Carlsbergfondet*. Selskabet beder fondets direktion modtage en ærbødig tak for den herved ydede støtte.

Viborg og København i december 1972.

JENS HOLMGAARD

SVEND GISSEL

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning	7
I. Danske hoveriforhold, navnlig i perioden 1767–1800	7
Hoveriet i ældre tid, s. 7. Hoverisagen 1767–1790, s. 10. De frivillige hoveri- foreninger, s. 18. Hoverikommisionerne af 1795, s. 20.	
II. Michael Herman Løvenskiold og hans hoveridagbog	24
Slægten, s. 24. Baron Carl Michael Herman Løvenskiold (1751–1807), s. 26. Hoveriet på Løvenborg gods, s. 29. Godsejere og hovbønder, s. 32. Hoveri- dagbogen, s. 38.	
Hoveridagbogen	43
Bilag	97
Bilag I, s. 97. Bilag II, s. 98. Bilag III, s. 99.	
Person- og stednavneregister	107

INDLEDNING

I. Danske hoveriforhold, navnlig i perioden 1767–1800.

Hoveriet i ældre tid.

Arbejdsydelser som afgiftsform har eksisteret i Danmark siden middelalderen som ydelser til det offentlige (se *inne* i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder VII, sp. 420 f.) og som *hoveri*, arbejdspræstationer ydet af fæstebønder til jordbesidderen, i mindre udstrækning også af selvejerbønder til jorddrotten som herlighedsejer. Det ville være ønskeligt, om kilderne til dansk landbohistorie havde gjort det muligt at trække en klar og sikker udviklingslinie i hvert fald fra 1500-tallet frem til o. 1800, hvor der omsider kunne øjnes en afslutning på århundreders fæstebondeafhængighed af godsejere. Denne historiske situation bliver ikke mindre interessant derved, at hoveriet utvivlsomt aldrig havde haft større udbredelse end i 1700-tallets sidste årtier. Hoverireformerne i 1790'erne var ikke blot den vanskeligste, men – i hvert fald i bøndernes øjne – den mest skuffende af de som helhed så højt vurderede landboreformer. Et forsøg på i forholdsvis korte træk at tegne baggrunden for de hoveritilstande, der afspejler sig i baron C. M. H. Løvenskiolds hoveridagbog fra årene 1795–97, vil sige noget om *hvorfor*.

Der findes især i centraladministrationens arkiver, men også i private godsarkivalier, i tingbøger og spredt i andre kilder meget og meget til belysning af hoveriforhold i ældre tider. Det svigter dog på et væsentligt punkt, der er centralt i denne fremstilling såvel som i Løvenskiolds dagbog, nemlig m.h.t. oplysninger om *hoveriets omfang*. Men der er foretaget interessante undersøgelser, som på adskillige punkter har kastet nyt lys over hoveritilstande, ikke mindst til forståelse af, hvor mangeartede arbejdsydelser der kunne være tale om, til dels også under hvilke forhold hovbønderne arbejdede, hvorvidt de blev bespist på hovedgården, påtog sig bestemte forpligtelser mod genydelser m. m. Her bør nævnes to hver for sig typiske fremstillinger fra nyere tid. C. Rise Hansens »Hoveriet på Ringsted Kloster 1570–1620« (Landbohistoriske skrifter, bd. 2, 1968) behandler for et enkelt større godsområde det omfattende materiale, som navnlig udspisningslister og regnskaber fra en række år inden for denne periode rummer. I flere henseender et meget givende materiale, men desværre ingen sikker målestok for hoveriets udvikling. Som det også er tilfældet i den sidste trediedel af 1700-tallet, var kildernes udsagn på

et så væsentligt punkt som hoveriets omfang, målt i arbejdsdage, ofte i strid med sandsynligheden – et forhold, historikeren ikke sjældent må tage stilling til og derefter drage de mere eller mindre nedslående konsekvenser. Hans H. Fussing belyste i sin disputats »Herremænd og fæstebønder« (1942) s. 193–277 hoveriforhold på herregårdene i almindelighed fra slutningen af 1500-tallet til 1660. Han byggede på eksempler fra mange godser, også krongods, og gav detaljerede oplysninger om hoveriformer, talrige arbejdsydelser og forhold, der gav anledning til klager over hoveriet, til processer og domme. Men som Fussing ærligt indrømmede: »Disse eksemplers spredte karakter gør det umuligt at give et samlet eller blot nogenlunde sikkert billede af hoveriets omfang, selv om der synes at være en tendens til stigning« (s. 215).

Fussing-citatet antyder det foreløbig eneste overkommelige og samtidig vel også det vigtigste, landbohistorikeren kan foretage sig, når han trods alt søger at trække en udviklingslinie gennem et par århundreder. Han må nøjes med at fremhæve tendenserne. Det er muligt at påpege, om end ikke nøje afveje, en række væsentlige forhold vedrørende godsdrift og fæstevæsen, specielt hoveriet, som i nogen grad kan klarlægge udviklingen i de mere kildefattige perioder.

Et grundelement i hoveriets historie er naturligvis de store landbrugs (hovedgårdenes) behov for arbejdsydelser af forskellig art set i sammenhæng med, hvad navnlig fæstebønderne var i stand til mere eller mindre frivilligt at præstere. Hvad arbejdsbehovet angår, er det indlysende, at det ikke var en konstant størrelse, hverken inden for godsområder, hvis udstrækning og karakter varierede, eller for landet som helhed, idet produktionsforholdene undergik forandringer fra periode til periode. For Englands vedkommende har M. M. Postan belyst problemet i sin afhandling »Chronology of Labour Services« (1937, genoptrykt i *Essays in Agrarian History*, volume I, pp. 73–93), idet han påviser meget betydelige omskiftelser: perioder med stort hoveri fulgt af andre med hoveriafløsning, og omvendt; bl. a. drager Postan en sammenligning med *das Bauernlegen* i Tyskland 300 år senere. I Norge søgte Johan Schreiner at sandsynliggøre en vis tilbagegang m.h.t. kornavl i forbindelse med stærkt forøget kvægavl og smørproduktion i tiden efter den sorte død (»Pest og prisfall i senmiddelalderen«, 1948, se især s. 84 ff.). – Man tør vel vente, at de igangværende nordiske ødegårdsstudier også på dette område vil kaste nyt lys over samfundsforholdene. Givet er det, at ændringer i landbrugsstrukturen i senmiddelalderen har medført forandringer m.h.t. fæsternes arbejdsydelser. Om Erik Ulsigs undersøgelser af høsthøveri og ugedagsarbejde på enkelte godser med konstatering af hoveriets ringe betydning (»Danske adelsgodser i middelalderen«, 1968, s. 351–70) er den endelige dom i sagen får stå hen. Forholdet til gårdsæderne kan vel belyses yderligere, og bemærkningen s. 370 om, at hoveribehovet ikke har spillet nogen rolle for arronderingen, kan naturligvis ikke gælde mageskifternes tid.

Efter reformationen omfattede krongodset henvend halvdelen af landets

bondejord, og det er derfor af betydelig interesse, hvad Kancelliets Brevbøger (foreløbig omfattende tiden 1551–1645) kan oplyse om hovedsider af hoveriet. Man hæfter sig navnlig ved kongers og lensmænds reaktioner på bøndernes klager, der for en stor del gælder avlings- og kørselshoveri (ægter). Kun nogle få træk skal her anføres. Det forekommer ret ofte, at et herreds bønder føler sig særlig tyngtet af ægt og arbejde, hvorfor de anmoder om at få en del af arbejdsydelse overført til et herred, hvis bønder er mindre tyngtet og i nogle tilfælde vil have kortere vej til arbejdsstedet. Hoveriforøgelsen kunne også gælde bønder inden for samme godsområde, som når alle kronbønder, jordegne og andre, under Skjoldenæsholm slot i 1566 fik påbud om årligt at præstere et bestemt antal kørsler og at høste visse dage m.v., »da de daglige ugedagsmænd har berettet, at de hidtil alene har måttet besørge det og i længden ikke mener at tåle det«. Forandringer m.h.t. ugedagstjenernes ydelser var overhovedet et iøjnefaldende problem. Som regel henviste lensmændene til, at ægt og arbejder var udført »fra arildstid«, selv om der midlertidigt blev tilstået en »frihed«, som bønderne så gjorde krav på at beholde. I 1568 fik landsdommer Lauge Venstermand lov at »holde avl« på Krøngegård, hvorefter bønder i Krønge birk (Lolland) skulle gøre ægt og arbejde, ligesom da der boede »herrefolk« på gården og ligesom andre bønder på kongens gårde var forpligtet til. For særligt tyngende arbejdsydelser kunne der dog gives en vis godtgørelse, som når Viborg Domkirkes bønder o. 1570 i flere år var fritaget for skat og anden kongelig tyngde, da de længe endnu ville få besvær med ægt og arbejde til domkirkens genopførelse efter branden 1567.

Bøndernes arbejdsydelser i forbindelse med kongerejser, slots- og befæstningsanlæg, såvel som ved nyopførelse eller udvidelser af adelens herregårde, må i visse egne af landet i perioder have været mere tyngende end *avlingshoveriet*, hvis omfang og organisation dog også kan have varieret overordentlig meget. Det turde være givet, at udnyttelsen af hovbøndernes arbejdskraft (ikke mindst trækraft) har spillet en væsentlig rolle ved de godsarronderinger, der var hovedformålet med de talrige køb og mageskifter i Frederik II.s og Christian IV.s tid. I enkelte tilfælde – det gælder således Christoffer Valkendorfs godsreformer på Glorup – kan man følge godssamlingen landsby for landsby og drage visse slutninger. Som bekendt havde adelens iver for at samle deres bøndergårde i det sogn, hvor hovedgården lå, til formål at forøge antallet af adelige ugedagsbønder og nyde fordel af deres skattefrihed. Men da talrige hovedgårde blev nyoprettet eller udvidede deres jorder på nedlagte bøndergårdes bekostning (se især afsnit i Gunnar Olsens »Hovedgård og bondegård«, 1957), er det indlysende, at de tilbageværende gårdbrugeres arbejdsydelser måtte få voksende betydning for stordriften. »Gennem 1500- og 1600-årene er hoveriet i stigning; flere og flere bønder blev hoveripligtige, og de enkelte bønder fik flere hovdage« (anf. værk, s. 149). Gunnar Olsen skønner, at det o. 1650 gennemgående kunne dreje sig om 1–1½ ugentlig gangdag, med spanddage lagt til vel henved 100 hovdage årligt. Det *kan* kun

blive et skøn, og det er rimeligt at pege på særlige forhold, der i kortere eller længere perioder har indvirket på hoveriet i store dele af landet. Pest og krige skabte ødegårde. Umiddelbart betød det formindsket hoveri, dog næppe for de bønder, der ikke personligt blev ramt af ulykkerne, tværtimod har man tydelige udsagn om, at det blev befalet landsbybønder at påtage sig driften af øde gårde, når antallet ikke var uoverkommeligt stort (se f. eks. frd. af 28. jan. 1682, der dog samtidig forbød nedlæggelse af bøndergårde). Hoveriet til hovedgårdene blev næppe af den grund formindsket, mere end hård nødvendighed bød.

Når indfæstningernes størrelse aftog meget betydeligt i 1600-tallet og landgilden også syntes dalende, skyldes dette ikke udelukkende misvækst, pest og krigsødelæggelser. Det var for en stor del en direkte eller indirekte følge af hoveriets vækst: bønderne blev fattigere, ikke blot i perioder forarmede, men for manges vedkommende ude af stand til at klare deres egen økonomi, når deres arbejdskraft (tjenestefolk og heste) i stigende grad blev udnyttet på hovmarkerne eller til de ofte lange kørsler med hovedgårdsprodukter. Udviklingen var inde i en ond cirkel: hovedgårdsudvidelserne krævede større arbejdsindsats, hoveriet gik ud over bøndernes eget landbrug og gjorde dem til dårlige betalere, men godsejernes sikreste indtægt af fattige bønder var naturalydelse, navnlig i form af hoveri, og heri lå ulykkeligvis for bønderne en tilskyndelse for kortsynede godsejere og forpagtere til at forøge hoveriet. Af de ikke særlig mange bevarede forpagtningskontrakter fra tiden før 1750 fremgår det undertiden, at forpagtere, der med egne folk og heste »brækkede« jord, også kunne kræve hoveri af bønderne til nyopdyrkede arealer, når først jorden var i drift. Modsætningsvis mødte man på det efterhånden stærkt formindskede krongods et andet system: oprettelsen af ryttergodsdistrikter medførte, at fæstebønderne her blev fritaget for det meste hoveri mod en vis pengeafgift pr. td. hartkorn. Da den i 1701 indførte landmilit i et par år var ophævet (okt. 1730–febr. 1733), tog mange beboere på proprietærgodser anledning til at flytte ind på ryttergods, indtil indførelsen af stavnsbåndet og ny landmilit standsede flugten. En menneskealder senere blev de omfattende bortsalg af krongods til proprietærgods, med kraftig forøgelse af fæstebøndernes hoveriydelser til følge, en skæbnsvanger tildragelse, der – som det vil fremgå bl. a. af Løvenskiolds hoveridagbog – i 1790'erne i høj grad vanskeliggjorde hoverioverenskomster på godser inden for de tidligere sjællandske og falsterske krongodsområder.

Hoverisagen 1767–1790.

Da enevoldsregeringen på Frederik V.s fødselsdag 1755 gav grønt lys for »en fri diskussion om fremskridt og forbedringer« (Hans Jensen: Dansk Jordpolitik I, s. 21), var det i første række afhandlinger om landbrugstekniske og økonomiske problemer der blev tilstillet regeringen. Fællesskabets ophævelse skulle i den første landbokommissions levetid (1757–67) blive det alt over-

skyggende problem, og kun undtagelsesvis berørte en indsender hoverispørgsmålet. Anderledes gik det med landvæsenskommissionen af okt. 1767, der allerede i april 1768 blev omdannet til et generallandvæsenkollegium. I det følgende femår stod hoverisagen næsten uafbrudt på dagsordenen og blev i denne korte periode alsidigt belyst i bevaret kildemateriale.

Forordningen af 15. april 1768 påbød i § 5 det nye kollegium at undersøge hoveriforholdene med det formål at hindre misbrug og få arbejdet nøje bestemt, først på krongods, men dernæst også på proprietærgods, dog på en sådan måde, at bonden opnåede lettelser uden virkeligt tab for godsejeren. Her påpegede en reformvenlig regering for første gang den hoveriproblemets cirkelkvadratur, hvis løsning endnu 30 år senere beredte velmenende og højtbehandlede politikere uovervindelige vanskeligheder. Optakten til hoverireformer skete sidst i april 1768, da ilsomme cirkulærskrivelser til amtmænd (samt til grever og baroner) påbød disse at indsamle »efterretninger« om landbospørgsmål, bl. a. midler til hoveriets afløsning eller bestemmelse. Resultatet var ret nedslående. Praktisk talt kun på de godser, hvor hoveriet i forvejen var afløst, så man med velvilje på en sådan reform og indrømmede, at en nøje bestemmelse af hoveriet var nødvendig, idet misbrug fandt sted. Af interesse var det, at kollegiet fik en række oplysninger om afløsningssummer (i reglen en lidt højere afgift pr. td. hartkorn, end de gårde, der fra gammel tid var hoverifri, ydede) samt om den arealstørrelse, der svarede til en hoverigørende helgårds hovmål (andel af den dyrkede hovedgårdsjord). Disse hovmål kunne variere fra 2 til 6–7 tdr. udsæd, det sidste svarende til mindst $\frac{1}{4}$ af bondegårdens udsæd, altså et strengt hoveri, når hertil kom talrige hoveriydelser ud over avlingshoveriet, ligesom afstand fra hovedgårdsmarkerne og lange korntransporter m. fl. forhold måtte tages i betragtning.

Generallandvæsenkollegiet afventede ikke alle de langsomt indløbende besvarelser, men tilsendte 9. juli 1768 den unge Christian VII, der var på en længere udenlandsrejse, en forestilling med udkast til bl. a. en hoveriforordning, der krævede hoveriet bestemt overalt, hvor det forekom. Det skulle ske efter forhandling mellem godsejer, amtmænd og 2 landvæsenskommissærer; sidstnævnte var dengang en ny institution, et nyttigt redskab for regeringen i den reformtid, der var indledt fra 1758 med en række forordninger om fællesskabets ophævelse. De nævnte forslag blev afvist af kongen (fra Bryssel), til stor skuffelse for kollegiets præsident, grev A. G. Moltke, der syntes påvirket af nogen bondeuro, en naturlig følge af udbredte forventninger bl. a. om hoveriets afskaffelse. Væsentligt var det, at der i de følgende måneder blev arbejdet ihærdigt med nye forslag til forordninger. Hans Jensen har i »Dansk Jordpolitik« I navnlig fremhævet generalprokurør Henrik Stampes indsats, men der findes andre aktstykker til belysning af reformbestræbelserne, og særlig interessant synes en omfattende, fuldt udformet forordning (»Vi Christian den Syvende«, etc.), der dog aldrig blev udstedt og hvis tilblivelse ikke nærmere kan belyses. Den bærer præg af at være et kompromis mellem

godsejerinteresser og et bondevenligt initiativ; betegnende nok fandt en kopi af aktstykket vej til den store landbokommissions arkiv, hvor den er at finde i pk. »1786–97. Diverse dokumenter ang. hoveri- og tiendesagen« (Rentekammeret, nr. 434.10); den omfatter også nogle dokumenter ældre end 1786. Der kan næppe være tvivl om, at den påtænkte forordning har interesseret C. D. Reventlow, da han i febr. 1788 skrev sin store hoveribetænkning.

Forordningsudkastet må senest være udarbejdet i vinteren 1768–69 (efter nytår 1769 var kongen atter hjemme) og indeholder paragraffer omhandlede de landboproblemer, der blev taget op i den følgende tids lovgivning, med afvigelser der ikke her skal belyses. Det bemærkelsesværdige var, at der blev gjort et storstilet forsøg på under ét at reformgive på vigtige områder, især m.h.t. udskiftning, hoveri, arvefæste, tiendeafløsning og tyendeforhold (men ikke stavnsbåndsløsning!). 5 af 16 paragraffer omhandlede hoveriet. Omhyggeligt opregnedes talrige arbejder, som hovbønderne var *pligtige* at udføre, en næsten endeløs opremsning, der ikke blot omfattede avlingshoveri, men også hegnssætning, »skovs opelskning«, tørveskær og skovhugst, kørsel og håndlangerarbejder samt, »efter rigtig omgang« mellem hovbønderne, 1 lang og 1 kort »korn-rejse«, dog ikke uden for stiftet og på øerne ikke længere end øens længde (så havde godserne på Sjælland formentlig alle sikret sig korntransporter til København!). Men også *utilladeligt* hoveri blev anført: kørsel og arbejder ved kalk- og teglbrænderier, fiskedammes indretning og rensning, fiskeri og fisketransport, arbejde i forbindelse med bortsolgt eller -givet brændsel og tømmer, kirke- og møllekørsler, havearbejde, vandkørsel, brænde-hugning, slagtning, vask, fåreklipping m. fl. arbejder, der var hovedgårdens drift uvedkommende. Heller ikke måtte der forlanges hoveri til jorder, der ulovligt var lagt ind under hovedgården, og man var i § 3 opmærksom på de vanskelige tilfælde, hvor hovedgårdens areal var uforholdsmæssigt stort sammenlignet med bøndergodsets, eller hvor hoveriet af andre grunde oversteg bondens kræfter. Overalt i Danmark skulle hoveriet reguleres efter lokale omstændigheder og fastsættes til en vis årlig andel, så tålelig, at hovbonden »magelig« kunne overkomme det, »uden at hindres fra at kunne tilbørligen og i rette tide bestride sin i fæste havende gaards avling og bedrift«.

I henhold til § 3 skulle »enhver proprietær forfatte en på denne Vores forordning grundet plan til sit godsdes hoveris inddeling« og indsende den til amtmanden, der sammen med godsejeren og landvæsenskommissærer udnævnt af generallandvæsenskollegiet for hvert amt nøje skulle gennemgå planen på stedet, hvorefter et reglement skulle affattes i overensstemmelse med forskrifterne i forordningen. Enhver hoveribondes årlige ydelser måtte nøje specificeres, og det skulle ved underskriften tilkendegives, om nogen havde noget at indvende, hvorefter amtmanden »uførtøvet« skulle indsende reglementet til kollegiet. Når dette havde godkendt godsreglementet, skulle amtmanden besørge det tinglyst og godsejeren forsyne det med en verificeret genpart, hvorefter ejeren eller hans »fuldmægtig« (ridefoged, godsinspektør) skulle anføre

enhver bondes afgifter og hoveri »tydelig og fuldstændig« på hans fæstebrev. Dette kunne bonden så snarest lade tinglæse, med herreds- eller birkefogdens og skriverens påtegning om, at det stemmede overens med det hoverireglement, som amtmanden havde ført til protokols. Af forskrifterne til hoverireglementets affattelse mærker man sig, at en bondegård på 6, 7 a 8 tdr. hartkorn højst måtte »drive og dyrke« jord til 3 a 4 tdr. udsæd; større gårde skulle hellere svare hoveripenge. Det måtte forudses, at adskillige godsejere efter indførelsen af den påbudte hoveriregulering ikke ville kunne få *al* hovedgårdsjorden drevet ved hoveri, men selv måtte besørge en del af markarbejdet og/eller træffe aftale med forpagteren om, at denne skulle drive dele af hovedgårdsmarkerne; eventuelt kunne der sættes »afbyggere« på nogle af disse, hvilket kunne belønnes »efter omstændighederne«, i det mindste skulle hovedgården beholde skattefrihed for de således udparcellerede jorder. – Det kan her bemærkes, at der fandtes godser, hvor en del af hovedgårdsjorden *var* udstykket til bønder, der svarede afgifter som af andre fæstegårde.

Den hoveriforordning, der udstedtes 6. maj 1769, påbød indførelse af hoverireglementer for hvert gods, men syntes på flere punkter mindre bondebeskyttende end udkastet. Alt arbejde skulle fastsættes til visse spand- og gangdage ugentlig, og godsejeren havde ret til flere ugedage i sæde- og høsttiden end ellers; han fik 15 måneders frist til indsendelse af et generalhoverireglement efter et af kollegiet affattet skema (m.h.t. dets forskellige poster, se »Fortid og Nutid«, bind XIV, 1941, s. 3 ff.). Indledningsvis udtales ret forsigtigt, at formålet var at hindre misbrug og hoveriforsømmelser, »håndhæve enhver i sin lovlige ejendomsret, samt sætte grænser for en eller anden jordegodsejer, som måtte kræve for meget hoveri af bonden, og endelig, at bonden kan være underrettet om den hovtjeneste han er husbonden pligtig«. Forordningen appellerede til godsejerens gode vilje til ikke unødvendigt at forøge hoveriet, men gav ham ret til at bestemme hoveriet i dagetal og anføre, hvor meget arbejde af forskellig slags der burde udføres pr. dag. Allerede ansættelsen af *ugentlige* spand- og gangdage fristede faktisk godsejerne til at beregne sig mindst 1 spanddag og 2 gangdage det meste af året og betydeligt mere i sæde- og høsttiden, da arbejdsdagene tilmed var længere. At man overlod ugedagenes og dagsarbejdets bestemmelse til godsejerne, skete iflg. forordningen i tillid til, at godsejerne ikke ville kræve mere af en bonde, end han kunne tåle at give »i forhold med de fordele, som høstes af hans i fæste havende gaard«, idet man »aldeles« overlod til godsejerne selv at indføre forandringer, der kunne lette hoveriet for bønderne. Foruden de lettelser, der omtaltes i det ovennævnte fuldtfærdige forslag til en hoverianordning, anbefaledes navnlig indførelsen af kobbelbrug på hovedgårdene.

Havde generallandvæsenskollegiets ledende mænd virkelig ventet, at godsejerne i almindelighed skulle være sindet at lette bøndernes hoveri, måtte de snart føle dyb skuffelse. I egen interesse valgte godsejerflertallet tværtimod at beregne sig et så stort antal ugedage, som arbejdet på hovedgården kunne

kræve i år med vanskelige sæde- og høstperioder, og de indsendte hundreder af generalhoverireglementer viste også, at godsejerne ud over avlingshoveriet søgte at sikre sig meget betydelige arbejdsydelser. Noget andet var, at der især i Jylland fandtes et stort antal kun delvis hoverigørende eller så godt som helt hoverifrie bønder (se Fortid og Nutid XIV, s. 22 f.). Det gav imidlertid adskillige godsejere anledning til at fremsætte større hoverikrav, hvad »de frie bønder« angik, for derved at få hoveribyrden mere ligelig fordelt. Flere af dem hævdede, at dette allerede *var* sket på deres godser.

Selv om det ikke er sandsynligt, at godsejerne virkelig fuldt ud har gjort brug af det antal hovdage, som blev angivet i hoverireglementerne, måtte de anførte tal dog give bondevenlige kollegieembedsmænd dystre tanker om hoveritilstandene rundt i landet. Det kan ikke undre, at den »struenseeske« hoveriforordning af 20. februar 1771 – godt et halvt år efter udløbet af den 15 måneders frist, 1769-forordningen havde givet proprietærerne m.h.t. generalhoverireglementer – indeholdt en kraftig misbilligelse af godsejernes holdning. Som den ledende landboreformpolitiker G. C. Oeder udtrykte det i sit udkast, havde »kuns en ganske liden del af jordegodsejerne efterkommet Vores i frd. af 6. maj 1769 allernaadigst ytrede vilje og hensigt«. Derfor var det nu nødvendigt at fastsætte »det største og højeste hoveri . . . der skulle kunne kaldes billigt«. Lidt selvmodsigende hed det dog, at næppe nogen godsejer »med vidende og vilje« havde pålagt en fæstebonde mere hoveri og heller ingen bonde havde formentlig »frivilligt« samtykket i mere, end hvad der var anset for »billigt« (rimeligt) hoveri. Formålet var at træffe hoveribestemmelser, der kunne beskytte fæstebønderne, så længe stavnsbåndet bestod. Hartkornsstørrelsen blev ved 1771-forordningen lagt til grund for hoveriansættelsen: af 6 tdr. hartkorn skulle der årligt højst kunne kræves 96 gang- og 48 spanddage (heraf 10 pløjedage). Afstanden fra arbejdsstedet skulle der dog også tages hensyn til, og fæstere med færre eller flere tdr. eller skæpper end de 6 tdr. måtte yde forholdsmæssigt arbejde.

Der var næppe tvivl om, at hoveriansættelsen efter hartkorn vanskeligt lod sig forene med hovmålsinddelingen. Men det er sandsynligt, at den med god vilje fra godsejerens side forholdsvis lettere kunne gennemføres på adskillige sjællandske hovedgårde med kobbeldrift (Birgit Løgstrup anfører et detaljeret eksempel fra Løvenborg gods 1771–72), mens uviljen ofte må have været stor på jyske godser, hvor hovbønderne gennemgående havde betydeligt mindre hartkorn. Ifølge amtmandsindberetningerne var der i 1771 ingen større utilfredshed med de nye bestemmelser rundt om på godserne. Klagerne fremkom senere, og i hvert fald fra 1773 forlød det, at man ved talrige hovedgårde overhovedet ikke havde taget hensyn til en forordning, der selv i bedste fald medførte ikke ringe besvær ved omstillingen fra en tidligere hoveriinddeling.

1771-forordningens kortvarige og utvivlsomt meget begrænsede virkninger er ikke indgående undersøgt, selv om der findes en del materiale til belysning

af dette interessante problem i rentekammer- og godsarkiver. Efter 2¹/₂ års levetid blev forordningen ophævet.

Hoveriforordningen af 12. aug. 1773 var bedre end dens rygte i historie-bøgerne. Ganske vist fastslår den som en kendsgerning, at det ved 1771-forordningen bestemte hoveri var utilstrækkeligt til sæde- og avlsgårdenes drift, hvad der havde medført tab for ejerne og for det almindelige; det kan dog ikke have været tilfældet overalt. Når den nye forordnings art. 1 henviser til hver landsdels og egns skik og brug, hvad angår de forskellige landbrugsarbejder (der opremses), er det for så vidt meningsløs tale, som avlingshoveriets omfang var højst uensartet fra gods til gods i de fleste egne. Men selv om opdelingen i hele, halve og andre gårdstørrelser ikke sikrede nogen retfærdig fordeling (ligelig i forhold til gårdenes brugsværdi), kan man ikke se bort fra den praktiske betydning det nu som tidligere måtte have, at hver enkelt hovbonde fik sine bestemte lodder i hovmarken, i engene og ved hegns opdeling. Kørsler (»rejser«) blev indskrænket (?) til 4 for helgårde (2 for halvgårde) i over 4 miles afstand fra København, altså for langt de fleste gårde. Hertil kom, at »andet hoveri« skulle fastsættes til visse gang- og spanddage; det gjaldt kornrensning, skovning af bygningstømmer og brænde, tørveskær og -kørsel, humleavl, flytning af kornstakke, kørsel med fedeverar til købstæderne samt med bygningsmateriale, håndlangerarbejde (ladegårdes istandsættelse) og rensning af vandsteder ved hovedgården og på dens marker. Disse hoveriarbejders omfang skulle komme an på »lokale omstændigheder«, efter bøndernes antal og gårdens arbejde. Afgørende måtte det blive, hvad amtmanden og 2 af ham foreslåede og af rentekammeret autoriserede »landkyndige mænd« (ikke godsejere!) kunne blive enige med godsejere og disses »fuldmægtige« om, gods for gods, efter at have fået nøje underretning om forholdene. Bortset fra avlingshoveriet skulle der for hver sædegård føres en af amtmand og to landmænd autoriseret protokol; en genpart skulle indsendes til rentekammerets godkendelse og i øvrigt vedhæftes hver bondes fæstebrev (art. 6). Den »af kongen« bekræftede protokol skulle forblive i amtsarkivet, men amtmanden var mod betaling af 12 skilling pr. ark. »uvægerlig« forpligtet til at meddele godsejere og bønder en udskrift, når det forlangtes (art. 8).

Arbejdsvilkårene var i flere henseender strenge. Hovfolkene skulle således fra 1. marts til udgangen af september møde kl. 6 om morgenen og med kun 1 times middagspause arbejde til kl. 7 aften (piger og drenge over 15 år kunne anvendes som hovbud, »når de dertil er dygtige«). De nødvendige landbrugsredskaber, vogne og heste skulle hovbønderne naturligvis selv skaffe; for arbejdsydelse ud over avlingshoveriet havde de krav på billetter for spand- og gangdage (art. 7). Til skade for bønderne var bestemmelsen i art. 12, hvorefter specielt godsejere med ringe hovedgårdshartkorn kunne få dagsarbejde ved avlingshoveri overført til andet brug, dog også her efter amtmandens og de to landkyndige mænds bestemmelse. Derimod skulle gårdbrugerne helt fritages for mølle-, kirke- og vandkørsler, ligeledes for kørsel med hø og mælk,

være fri for at vaske, rulle og slagte, for renholdelse i have og borggård, for at »tvættes« får, plukke nødder, samle aks, karte, vinde og spinde (art. 13). Unægteligt for størstedelen hoveri der måtte betegnes som tjenestefolks arbejde. En del af det, f. eks. hovspind, var dog ret almindeligt på mange herregårde. Bøder og anden straf for hoveriforsømmelse blev fastsat, i grove tilfælde fæstes forbrydelse og nogle års fæstningsarbejde. Derimod skulle godsejeren selv udføre arbejdet i de bønders sted, der blev fritaget for hoveri, eller når gårde blev frasolgt, uden at tilkøbte gårdbrug erstattede tabet (art. 14). Bevislige krænkelse fra godsejeres side skulle dømmes »efter strengeste retfærdighed«, mens bønderne skulle straffes med mulκτη eller »på kroppen« for ubeføjede klager (art. 17).

Føjer man hertil bestemmelsen i art. 16, hvorefter bestående overenskomster mellem husbond og hovningsbønder kun skulle have gyldighed, så længe begge parter var tilfredse med dem, forstærkes indtrykket af, at 1773-hoveri-forordningen var resultatet af en tovrækning mellem mere eller mindre reformvenlige kræfter, hvad det forudgående kommissionsarbejde gør fuldt forståeligt. Nogen bondevenlig forordning blev det ikke, men helt ensidig i sine indrømmelser til godsejerne var den ikke heller.

Interessant er C. D. Reventlows vurdering i februar 1788, da han til brug for den store landbokommission skrev sin store hoveribetænkning (bilag nr. 125 til dens forhandlingsprotokol). Han fastslog, at 1773-forordningen havde tilbagekaldt mange nyttige bestemmelser i frd. af 20. febr. 1771 og ikke tilstrækkeligt sikret bønderne mod husbondens (godsejerens) vilkårlige behandling. »De nærværende [nuværende] hoverireglementer bruges ikke og er uefterrettelige, hvorfor de bør sættes ud af kraft, når ved en ny anordning alt hoveri bestemmes«. Reventlow mente, at 1773-hoverireglementerne (der jo ikke vedrørte avlingshoveriet) næppe blev anvendt på 1 af 100 godser. Ikke blot var – skrev han – bestemmelserne fastsat af godsejerne og kun få steder »modererede« af amtmænd og landmænd (især forvaltere og forpagtere!), men i reglen blev disse reglementer tilsidesat og i øvrigt forelagt kongen så udvidede, som godsejerne forlangte det. Reventlow gør den væsentlige tilføjelse, at de fleste godser ville være ødelagt, hvis godsejerne havde krævet hoveri forrettet i det omfang, som reglementerne hjemlede. – Situationen efter 1773 svarede altså til, hvad 1769-forordningen havde afsløret.

Reventlow kritiserede også forordningen af 1771. Det var vilkårligt, hvad der blev fastsat af hoveriuddelser i de forskellige egne og for de enkelte godser, når hartkornsstørrelsen var lagt til grund. Både godsejere og bønder kunne lide uret ved forandringen; i øvrigt var det også vanskeligt at inddele hoveriet efter hele, halve og fjerdingsgårde *uden* hensyntagen til hartkornet. Derfor former R. en »grundsætning«, som i 1790'erne skulle blive en hovedregel ved hoveribestemmelse: »Alt hoveri, som grunder sig på bøndernes fæstebreve eller godvillig forening og ikke strider imod de almindelige anordninger, bør at anses som lovligt, såvidt det ikke overstiger bøndernes kræfter«.

Bemærkelsesværdigt nok mente Reventlow dog ikke, at man kunne ophæve alle i realiteten *ufrivilligt* indgåede kontrakter, selv om ideelt set kun *de* forpligtelser burde stå ved magt, som bønderne godvilligt havde påtaget sig. Selv hvor frygt for udskrivning til soldatertjeneste eller andre trusler havde været afgørende for bondens holdning, ville sådanne forhold ikke kunne »på-ankes«, da det ville medføre »uendelige vidtløftigheder«. – Da Reventlow foreslog 1771 som normalår m.h.t. hoveriets omfang, mødte han ret forskellige reaktioner hos de interesserede landøkonomer, godsejere, landinspektører m. fl., som han gjorde bekendt med sin store betænkning (se min omtale i »Til Knud Fabricius 13. august 1945«, s. 224 ff.). Kyndige mænd fra forskellige landsdele understregede i deres udtalelser vanskelighederne ved at bestemme et »passende« eller rimeligt hoveri. Landinspektør Daniel Wesenberg udformede et velafvejnet forslag til hoverireglement for Jylland, mens hans fynske kollega Knud Nielsen, der også ejede en større gård, ikke i R.s betænkning fandt noget, der var uforeneligt med forholdene på Fyn; han gav samtidig greven ret i, at hartkornet i dets daværende form ikke kunne tjene som rettesnor. G. C. Oeder, der også udtalte sig, var af den mening, at ingen kontrakt, indgået af godsejeren med forpagter eller andre, burde kunne hindre, at et bevisligt meget strengt hoveri blev indskrænket. Nogle af Reventlows øvrige refererende randbemærkninger i bilag nr. 125 antyder, at man i den store landbokommission gjorde opmærksom på sandsynligheden for, at den landvæsenskommission, der i 1772 blev sat ud af funktion, ville være nået til samme konklusion, som R.s forslag var udtryk for, »nemlig individuel bestemmelse for hvert gods«. Det blev samtidig betonet, at som følge af stavnsbåndsløsningen ville hoveribestemmelsen kun blive midlertidig og en almindelig anordning unødvendig. I sit forslag anførte Reventlow udtrykkeligt, at det efter år 1800 måtte stå godsejeren frit for at forøge eller formindske hoveriet efter aftale med frie gårdfæstere.

Forholdene på det 1766–74 bortsolgte krongods (især de antvorskovske og vordingborgske ryttergodsområder, hvor en række nye hovedgårde var oprettet af nedlagte bøndergårde og hoveriet samtidig stærkt forøget) gav Reventlow anledning til alvorlige overvejelser. Skulle hovbønderne på disse godser samt på Sorø Akademi og i Odsherred, hvor »ulykkelig forandring« også havde fundet sted, være udelukket fra de rettigheder, som alle fæstebønder burde opnå? Eller skulle kongen yde godsejerne erstatning for de tab, de ville lide ved indgreb i deres erhvervede ejendomsrettigheder? Det sidste syntes ugørligt, og Reventlow konkluderede, at godsejernes rettigheder burde »holdes uforkrænkeligen«, idet »uret ikke skal udslettes ved uret«. Dette standpunkt kan sammenholdes med R.s opfattelse m.h.t. bønder, der ved køb eller mageskifte fik et nyt herskab, som heller ikke burde miste nogen ejendomsret – en art undtagelse fra den almindelige regel for fremtiden: at alt for tyn-gende hoveriudøvelser, som enkelte bønder blev fritaget for, ikke skulle kunne overføres til andre bønder, medmindre disse frivilligt påtog sig dem.

Det var i 1788 C. D. Reventlows frejdige opfattelse, at godsejerne efter stavnsbåndets endelige ophævelse år 1800 kunne forøge hoveriet, hvis de frie fæstere gik med til det. Han var helt overbevist om, at få eller ingen ejere ville se deres regning derved, men snarere ville nedlægge hovedgårde for at opnå passende årlige afgifter af de nye, frie fæstere. Men R. lagde ikke skjul på, at adskillige af hans venner her var uenig med ham og anså tilladelsen til at forøge hoveriet for ikke blot skadelig, men ligefrem farlig for bondestanden. Hoverisagens udvikling i 1790'erne skulle vise, *hvem* der sandsynligvis ville få ret. Men det bør nævnes, at Reventlow ifølge egne notater allerede i 1788 havde modtaget kraftige advarsler mod at tillade hoveriforøgelse, før bønderne efter mange års frihed ville være så oplyste, at de på egen hånd kunne træffe beslutninger om hoveriets omfang uden fare for at blive »forasket«.

Det var reformregeringen meget om at gøre, at uro blandt bønderne ikke hindrede hoverisagens heldige udvikling. Den viste det i juli 1789 i et cirkulære til samtlige amtmænd om bødestraf for bønder, der forsømte deres hove-ripligter, og navnlig i en forordning af 25. marts 1791 om god ordens håndhævelse ved hoveriet. Den sidste udstedtes samtidig med en forordning om politivæsenet på landet, der tog sigte på at bestemme tjenestefolks rettigheder og pligter. Denne særlige hoveriforordning formanede godsejere og bønder til lovydighed og fordragelighed, efter at deres gensidige rettigheder og pligter ved frd. af 8. juni 1787 var nøjere bestemt og stavnsbåndet »løsnet« året efter. Man mærker sig, at gårdfæsteren og hans hustru i modsætning til tjenestefolk (og husmænd) ikke mere kunne blive genstand for hustugt (»husstraf«), da denne stred mod den agtelse, der tilkom dem som husfædre og husmødre (§ 13). Men forordningen sluttede: »I øvrigt forholdes efter Vores forordning af 12. august 1773 i alt det, som vedkommer hoveriet, indtil samme af Os nærmere vorder allernaadigst bestemt«.

De frivillige hoveriforeninger.

Bestemmelserne kom, men vejen til en landsomfattende fastsættelse af hoveriet var lang. Så sent som i måneden før den endelige stavnsbåndsløsning (fra nytår 1800) udstedtes en forordning, der fastslog, at gårdfæsternes hoveri for fremtiden skulle være og blive bestemt (men ikke af et nærmere angivet omfang!). Hoverisagen havde da gennemløbet vigtige faser, én ret kort og to betydeligt længere.

Landbokommissionens forestilling af 23. juni 1791, der kom til udtryk i en plakat af 24. juni, var en flertalsindstilling. Skønt den indbød til frivillige foreninger (overenskomster) mellem godsejere og bønder, tog nogle af kommissionens medlemmer forbehold, navnlig for at få fastslået, at bønderne som frie fæstere skulle kunne indgå frie kontrakter om hoveriet, når blot dettes art og omfang blev nøjagtigt og tydeligt angivet i kontrakterne (jfr. Hans Jensen I, s. 191 f.). Foreløbig blev der ikke givet nogen lang frist. Gods-

ejere, der ikke inden 31. oktober s. å. havde afsluttet foreninger med deres hovbønder, skulle til amtmændene indsende udførlige oplysninger (»efterretninger«) om hoveriet på deres godser til brug for hoverikommissærer, udnævnt af kongen til at bestemme hoveriet efter forudgående undersøgelser. Hvis hensigten var at »skræmme« et flertal af godsejere til snarest at få frivillige foreninger i stand og derved undgå regeringsindgreb, mislykkedes dette stort set, bl. a. fordi hoveribønderne kunne have den stik modsatte indstilling og nære et stærkt ønske om reformer dikteret af en bondevenlig statsmagt.

Allerede den 23. dec. 1791 foretog regeringen et nyt udspil, denne gang ved en plakat til opmuntring for de nølende godsejere. Tanken om 1771 som et normalår var begravet i betænkkelighedernes grå masse og overvejelserne endt med en tilkendegivelse af, at hoveriudgifter kunne kræves i det omfang, der var præsteret ved udgangen af 1789, for så vidt hovbøndernes tilstand tillod det. Det betød ikke blot, at ejerne af nyoprettede eller udvidede hovedgårde fik en chance for at beholde uændret hoveri, men indeholdt en klar advarsel til de bønder, der i naiv optimisme regnede med, at en kommende hoverikommissions afgørelse ville betyde en kraftig nedskæring af hoveriet. Utvivlsomt bidrog dette lillejuleaftensbudskab og i måske endnu højere grad forordningen af 15. juni 1792 til at sætte gang i hoverioverenskomsterne. Sidstnævnte forordning omhandlede »adskillige fordeele, der tilsiges jorddrotterne i Danmark som opmuntringer til at udskifte bøndergods af fællesskab, med videre«. Dette knappe »med videre« indesluttede bl. a. opfordringen til »med fordel at kunne formindske og, efter mulighed, afskaffe hoveriet«, ligesom godsejerne »ved at befordre betydelige hovedgaardes udparcellering« i hvert fald kunne lette hoveriarbejdet for talrige bønder, hvis vej til avlsgården blev kortere. Tydeligt nok ønskede regeringen længst muligt at undgå nedsættelsen af kommissioner, der skulle bestemme hoveriet på godser, hvor ejeren ikke var nået til enighed med bønderne om hoveriets fastsættelse. 21. aug. 1793 udstedtes en ny plakat, der udsatte hoverikommissionerne til foråret 1794. Endda skulle der gå både vinter og vår, før de blev nedsat.

Det var reformregeringen meget magtpåliggende, at der så vidt muligt blev sluttet frivillige overenskomster overalt. Derfor den forlængede frist. I 1793-plakaten appelleres til »Vore amtmænds mellemhandling«, da det må være ønskeligt for begge parter at nå til en hoveribestemmelse »i mindelighed«. Når plakaten befalede, at på godser, hvor over halvdelen af hovbønderne »forenede sig« med ejeren, skulle de øvrige være forpligtet til at forrette hoveri som flertallet, var dette ganske vist praktisk med henblik på hoveriets lokale organisation, men ikke just bondevenligt. Først når hoverikommissærer havde skønnet over, hvorvidt mindretallet måtte have »grundede aarsager« til at vægre sig ved at indgå forening, kunne det slippe for et efter dets egen mening urimeligt strengt hoveri. Under disse forhold kan det ikke undre, at to vidt forskellige tendenser gjorde sig gældende. I rentekammeret kunne man

glæde sig over, at der indløb en stadig strøm af foreninger; det styrkede håbet om »frivillig overenskommelse« på endnu flere godser. Men der er næppe tvivl om, at bondeflertallet på adskillige godser handlede i tillid til, at en forligsafvisning dog til sin tid måtte bevæge den af kongen udnævnte hoverikommission til en afgjort bondevenlig afgørelse. Betegnende nok var der blandt de »uforenede« et stort antal hovedgårde på tidligere krongods, hvor hoveriet vitterligt var overordentlig stærkt forøget efter overgangen til proprietærgods.

Det er desværre næppe muligt blot nogenlunde nøjagtigt at beregne hoveriets omfang på det store flertal af godser, hvor frivillige overenskomster blev truffet. Hoveriet blev langt fra overalt fastsat til hovdage (derimod nok til hovmål), men det var dog tilfældet på et meget betydeligt antal sjællandske godser. Det må tages i betragtning, at de hoverigørende bønder her gennemgående havde halvanden gange så meget hartkorn som jyske bønder, men dette var – navnlig når man ser på kreaturholdet – ikke ensbetydende med, at gårdbrugerne i Jylland var væsentligt mindre hoveridytige end de sjællandske. Den større velstand blandt fynske bønder gjorde mange af disse mere opsat på en hoveriafløsning mod højere betaling pr. td. hartkorn, end hovbønder kunne præstere på Sjælland og Lolland-Falster. Med disse bemærkninger forudskikket kan det være af interesse at beregne det gennemsnitlige antal hovdage på 60 sjællandske godser, hvor der blev indgået frivillige foreninger med hovdage anført (Chr. Schnettlers oversigt). Bortset fra Holsteinborg og Snedinge, hvor tallene er helt usædvanlige, får man for de 58 godser et gennemsnit på 8,8 pløjedage, 51,1 spanddage og 150,7 gangdage. Det samlede antal hoveridage afviger ikke meget fra en tidligere beregning (Husmand og Inderste, s. 226, hvor der for 1791(–95) er anført 69 sjællandske godser). Foruden trækraft-ydelser har hovbønderne forpligtet sig til at forrette 4 a 5 dage ugentlig, i sæde- og høsttiden utvivlsomt betydeligt mere. Det er bemærkelsesværdigt, at Gregers Begtrup i sit næsten samtidige værk om agerdyrkningens tilstand på Sjælland som eksempel på strengt hoveri anfører et ikke navngivet gods med 15 pløje-, 46 spand- og 195 gangdage (Begtrup 2. bd., s. 169 ff.), hvor altså ikke kørselsdagene, men kun gangdagene afviger væsentligt fra gennemsnittet for de 58 godser. Det kan tilføjes, at Begtrup nævner Egholm gods med hoveriforening 1792 om 9 pløje-, 52 spand- og 172 gangdage som eksempel på »sædvanligt« hoveri. Her svarer pløje- og spanddage til det ovenfor nævnte beregnede gennemsnit, mens gangdagene er lidt flere. Man må tage i betragtning, at Begtrup havde de fleste oplysninger fra godsejere og forpagtere, der næppe var interesseret i at fremstille hoveriet som en særlig tung byrde for fæstebønderne.

Hoverikommissionerne af 1795.

En instruktion for hoverikommissærer blev i 1795 udarbejdet af C. D. Reventlow og offentliggjort samtidig med den plakat, hvorved hoverikommis-

sionen blev nedsat. Det bør dog nok omtales (hvad Hans Jensen ikke gør), at Reventlows ven og nære medarbejder i rentekammer og landbokommission etatsråd V. A. Hansen, der var ejer af Frydendal (Torbenfeld), allerede i 1791 til landbokommissionen havde indgivet en betænkning (bilag nr. 171), hvori han på nogle punkter stillede forslag, som ikke blev realiseret. Han var enig med Reventlow om, at hoveriet ikke burde forøges – det var dog fra Hansens side en hovedindvending, at dette vanskeligt lod sig kontrollere – og alt hoveri skulle være *bestemt*, da godsejeren måtte have overblik over, hvor megen arbejdskraft han kunne regne med. V. A. Hansen foreslog nedsættelse af en hoverikommission for hvert amt. Den skulle mægle mellem godsejeren og samtlige bønder efter nøje at have undersøgt de lokale forhold; 1 a 2 landkyndige mænd skulle have sæde i hver af de hurtigt arbejdende kommissioner, hvis domme rentekammeret kunne indstille til kongelig stadfæstelse. – Afløsning af hoveriet var at foretrække som en øjeblikkelig fordel for bonden, men efterhånden også for godsejeren, der ville slippe for at understøtte »næsten aarlig trængende hoveribønder«. Kunne alt hoveri ikke afløses, måtte man tilstræbe så *få* hoveriposter som muligt, helst kun høstarbejde, møgagen, transport af bygningsmateriale, gærdelukning, tørveskær og måske pløjning. Både godsejer og bonde kunne i begyndelsen mangle penge, så kommissionen måtte gå gradvis frem, hvis de skulle nå til enighed om mest muligt. M.h.t. »stridige poster« kunne der eventuelt dømmes i lighed med afgørelser i lignende sager på andre godser, eller der kunne nedsættes kommissioner med 2 medlemmer valgt af godsejeren, 2 af bønderne. Spørgsmålet var så, om *de* kunne træffe den endelige afgørelse eller sagen af rentekammeret burde indstilles til resolution. Hansen havde – som Reventlow – tænkt sig 1771 som normalår, men det syntes for vanskeligt, navnlig p.gr.a. de mellemliggende store forandringer i landbruget, »større end nogensinde tilforn« for hovedgårdenes vedkommende. H. foreslog derimod offentliggørelse af hoveritabeller, der kunne vise hoveriets omfang gennem en årrække – det ville fremme »retskaffen tænkemaade«. Hoveriets fuldstændige afskaffelse ville spare bønderne for millioner af spildte arbejdstimer og samtidig gavne godsejerne. – I modsætning til reformvenlige jurister ønskede Hansen for fremtiden alle hoveritvistigheder unddraget domstolene og i stedet afgjort af amternes landvæsenskommissioner eller af rentekammeret »saa hasteligen som muligt«.

Efter rentekammerets forslag blev der da omsider ved plakat af 5. juni 1795 udnævnt hoverikommissærer, der skulle forsøge at få hoveriet bestemt ved mægling eller kendelse på de relativt få godser, hvor der ikke var sluttet frivillig hoveriforening mellem godsejere og bønder. I C. D. Reventlows førnævnte instruktion henvistes til plakaten af 24. juni 1791, efter hvilken enhver godsejer skulle gøre rede for det hoveri, han hidtil havde anvendt til hovedgårdens drift. Kommissionen måtte nu nøje undersøge hoveriforholdene, men til sagens fremme skulle en landinspektør og en landmåler forinden ind-

hente efterretninger og eventuelt foretage opmålinger m. v. på de hovedgårde, hvor forening ikke var sluttet. Landinspektøren skulle være medlem af hove-rikommissionen. – Pengeafløsning var meget ønskelig. Kommissærerne måtte derfor søge at overbevise godsejerne om, at det ville blive vanskeligere at bortfæste bøndergårde med svært hoveri til *frie* bønderkarle, samt gøre det klart for fæstebønderne, at de ved udskiftning og driftsforbedring kunne indvinde langt mere, end rimelige hoveripenge ville beløbe sig til, selv om afløsningssummerne unægteligt måtte blive større end de hoveripenge, der svarede af tidligere hoverifri gårde. Delvis hoveriafløsning (især af harvning og tærskning) burde parterne i hvert fald kunne overtales til (§ 1). Såvel godsejere som bønder ville ved at vise fordragelighed kunne spare unyttige omkostninger og undgå den »ubehagelighed«, at urimelige krav sammen med kommissionens bedømmelse af sådanne ville blive offentliggjort (§ 2).

Det var afgørende vigtigt at få fastslået, hvorvidt det af godsejeren forlangte hoveri virkelig var nødvendigt og om det var mere, end hvad bønderne ved udgangen af 1789 havde forrettet. Var hoveriet strengt, skulle det undersøges, om bønderne til gengæld havde nydt visse fordele, f. eks. landgildenedsættelse. Fandtes der færre hovbønder end i 1773, og der ikke var givet afslag i hoveriet, skulle sagen indberettes til rentekammeret, ligesom hoveriet også kunne ventes nedsat, hvis godsejeren havde fordelt hartkornet på et større antal gårde uden at nedskære de enkelte gårdbrugeres arbejdsydelse (§ 5). Hvor enten hele bøndergodset eller visse landsbyer var »i slet forfatning«, måtte det nøje undersøges, hvorvidt dette skyldtes hoveriet eller tilfældige årsager, og omkostningerne måtte betales af den (dem), der havde gjort sig skyldig i »uefterretteligheder«, eventuelt begge parter (§ 7). Kommissionen skulle drage omsorg for hoveriets ligelige fordeling, hvad enten det var inddelt efter gårdstørrelse eller efter hartkorn (§§ 8–9). Godsejeren kunne vælge, om han ville have hoveriet fastsat til visse pløje-, spand- og gangdage eller til hovlodder i mark og eng samt grøfter og gærder (hovmål); ved tildelingen af lodder måtte der tages hensyn til afstanden fra hovedgården, og bønder boende mere end $1\frac{1}{4}$ mil fra denne skulle have avlingshoveriet afløst med penge. Bestemmelsen til visse arbejdsdage måtte anses for mest tidsbesparende, og kommissionen skulle »for at have en sikker maalestok« også beregne hovmålsarbejde til dage (§ 11). – Det var et gennemgående træk i de detaljerede bestemmelser, at der skulle tages hensyn til »lokale omstændigheder«; jordbundsforhold, arbejdsmåder m.v. var meget forskellige. Men samtidig burde landbrugstekniske fremskridt dog have en chance: bønder kunne således opmuntres til at holde større heste og køre større læs (§ 17).

Regeringen lagde megen vægt på at gøre ret og skel mellem godsejere og bønder i hoverisagen, men udgangspunktet – hoveri i samme omfang som i 1789 – var gunstigt for de første. På den anden side var hovedmændene ved mæglingsbestræbelserne, de to fremtrædende deputerede i rentekammeret C. D. Reventlow og V. A. Hansen, ud fra deres egen indstilling interesseret i, at

deres medarbejdere i hoverikommissionerne var bondevenlige mænd. Det gjaldt i høj grad amtmand, baron C. M. H. Løvenskiold (hans dagbog viser det) og utvivlsomt også de to landinspektører, der ved undersøgelserne delte østifternes hovedgårde mellem sig: Johan Henrik Selmer (1756–1831), der snart skulle blive amtmand i Bratsberg og fra 1803 i Vejle amt, og inspektør på krongodset i Odsherred Arent Aschlund (1758–1823). Sekretær for den sjællandsk-fynske hoverikommission blev den unge fuldmægtig i rentekammerets sjællandske landvæsenskontor Christian Rothe (1770–1852), søn af den særprægede forfatter og reformven etatsråd Tyge Rothe, Tybjerggård, og broder til Andreas Bjørn R., der fra 1796 skulle blive sekretær i den store landbokommission. Et mindre aktivt medlem var en proprietær Dons efter alt at dømme. Allerede i forsommeren 1796 søgte han en slags orlov og bad sig i august fritaget p. gr. a. indtrufne omstændigheder; i december s. å. fik han sin afsked, og der blev ikke udnævnt nogen efterfølger. V. A. Hansen døde i maj 1796.

At samarbejdet inden for den sjællandsk-fynske hoverikommission i det store og hele forløb harmonisk, hindrede ikke enkelte principielle uoverensstemmelser, som kun undtagelsesvis lægges klart for dagen i Løvenskiolds hoveridagbog. I sidste instans fik rentekammeret (det vil formentlig sige Reventlow) da det afgørende ord. Derimod falder der ofte i dagbogen et skarpere lys over uenigheden mellem godsejer og bønder, end det er tilfældet med kommissionsprotokollernes detaljerede referater (se henvisningerne i bilag III). Nu og da giver private notater i forbindelse med »efterretningerne« fra godserne et interessant bidrag, situationsbilleder af overraskende, næsten drastisk virkning. Sammenholdt med landbokommissionens forhandlingsprotokol, hvor sekretær, assessor P. Chr. Zeuthens håndskrift ikke forekommer, efter at Z. som ejer af Sonnerupgård (fra 1793) havde optrådt uretmæssigt krævende over for sine hovbønder, leverer private notater blandt nævnte hovedgårds »efterretninger« et sandsynlighedsbevis for, at Reventlow efter denne episode fik Chr. Colbjørnsens efterfølger som sekretær i den store landbokommission fjernet fra posten. Efter sammenstødet med Reventlow er det ikke assessor Zeuthen, men dennes efterfølger, der fører forhandlingsprotokollen og bl. a. nogle måneder senere giver den officielle motivering for Z.s fratræden (bortrejse). I hoverikommissionens referat er fremstillingen af godsejerens holdning faktisk sat på skruer. – Det bør fremhæves, at den sjællandsk-fynske hoverikommissions betænkning (skrevet 1798), der omtaler, at bønderne ofte påtog sig tungt, ja forbudt hoveri, kan have haft væsentlig indflydelse på hoveri-forordningen af 1799.

Nødvendigheden af en forordning, hvorefter hoveriet for fremtiden *skulle* være bestemt, var blevet indlysende for flertallet af landbokommissionens medlemmer, efter at begge hoverikommissioner havde erfaret, at bønderne i mange tilfælde ikke var i stand til at bedømme deres egen situation og derfor havde påtaget sig alt for svære arbejdsforpligtelser. Kontraktfriheden efter

stavnsløsningen blev dermed en illusion; det normale måtte blive et forordningsmæssigt hoveri, der kun i særlige tilfælde kunne forøges. Med dette hovedresultat for øje kan det konstateres, at hoverikommissionernes virksomhed havde fået betydning for bønderne ud i fremtiden, og den lange udsættelse, før hoveriforordningen af 6. dec. 1799 udstedtes, havde i den henseende ikke været forgæves. Men Reventlow mødte på flere områder en modstand, der forsinkede og forringede resultaterne. I landbokommissionen havde navnlig baron P. A. Lehn modarbejdet R., der endnu i sommeren 1797 havde regnet med, at også husmændenes hoveri skulle blive bestemt ved forordningen (om årsagerne til, at dette ikke skete, se »Husmand og Inderste«, s. 336 f.). Vigtigt er det at fastslå, hvad allerede Hans Jensen var inde på (»Dansk Jordpolitik« I, s. 204), at »bestemt« hoveri kun var af betydning, hvis arbejdsbyrden samtidig blev væsentlig formindsket, hvilket alene var foreskrevet i tilfælde, hvor hoveriet hindrede, at fæstebonden samtidig kunne drive sin gård på forsvarlig vis og svare sine afgifter i korn og penge. Hoveriletelser (som husmændene helt måtte savne) fik danske gårdbrugere ikke med sikkerhed i kraft af 1799-forordningen, men som følge af regeringens øvrige reformvirksomhed og de gunstigere landbrugskonjunkturer, der forbedrede bøndernes økonomi og efterhånden gjorde det muligt for mange at opnå hoveriafløsning, ofte i forbindelse med arvefæste og selvejekøb, det sidste dog navnlig i Jylland.

II. Michael Herman Løvenskiold og hans hoveridagbog.

Slægten.

Den adelige slægts stamfader Herman Leopoldus (1677–1750) var født i Oslo som søn af en nordtysk købmand, der indvandrede til Norge i 1600-tallet. H. L. havde lært handelen i Lybæk og Amsterdam og tjent sig rig ved eksport af trælast og ved skibsrederi fra Skien-Porsgrund. Hans giftermål øgede rigdommen, og han erhvervede bl. a. i Bratsberg amt Holden og Bolvig jernværker med tilhørende store skove. Som kommitteret i økonomi- og kommercekollegiet kom han 1736 til Danmark, hvor han året efter købte herregården Aggersvold og i 1739 nabogodset Birkholm i Butterup sogn; han blev s. å. adlet under navnet Løvenskiold. En yngre søn af hans 2. ægteskab, Severin (Søren) Leopoldus Løvenskiold, arvede foruden de to danske godser Holdens jernværk og Ulefos savbrug i Norge.

Severin Løvenskiold (1719–76) var en mand med fremdrift. 1744 blev han konferensråd (24 år gammel!), trolovede sig med den purunge Magdalene Charlotte Hedevig Numsen, hvis fader Michael N. var overkrigssekretær (krigsminister) under Christian VI, og Severin Løvenskiold drog så på en stor udenlandsrejse, bl. a. til Paris og Rom. Efter sit giftermål i maj 1749 kunne han påbegynde opførelsen af et palæ på Amalienborg (det senere Christian

IX.s palæ), som han dog klogeligt solgte, før byggeriet blev ham for dyrt. Men allerede i 1750 købte han Vognserup i Kundby sogn og solgte i 1751 Aggersvold, hvor sønnen Carl Michael Herman Løvenskiold blev født s. å.

Begunstiget af landbrugskonjunkturerne tog Severin Løvenskiold fat på godsreformer, der i første række gavnede hovedgårdsdriften. 1766 fik han af Birkholm og Vognserup oprettet stamhuset Løvenborg, fra 1773 baroni, idet S. L. og hans hustru blev ophøjet i den friherrelige stand. I erektionsbrevet af 1766, der sikrede sønnen Michael Herman og hans descendenter arveretten, hed det i pkt. 13: »Stam-Herren befales og alvorlig at befordre stamhusets bønders velstand ved ald tilbørlig hielp, opmuntring og forskaansel, saasom: at lade enten enken eller een af børnene, naar de dertil ere bequemme, faae faderens gaard frem for nogen anden, enten uden eller for een taalelig indfæstning, til een belønning for den afdødes stræbsomhed, at ikke forhøie bøndernes afgift over det, som gaardene udi denne jordebog ere ansat for, at forskaane bønderne for alt hoverie-arbejde, som ikke egentlig vedkommer enten gaardens auvling eller skovning, tørveskiær, veie-reparation og deslige fornøden hoverie . . .« (citeret efter L. Bobé m. fl.: Danske Len, s. 287).

Erklæringen om, at stamherren skulle bestræbe sig for at sikre gårdmands-sønner faktisk arvefæste, lå på linie med en række udtalelser i godsejersvar på henvendelse fra generallandvæsenskollegiet i 1768 (se omtalen i ovenstående indledning vedrørende hoveriet, s. 11). Når det smukke formål ikke i vid udstrækning blev opfyldt, heller ikke i årene efter Severin Løvenskiolds død 1776, da enken videreførte godsadministrationen, må det vel – som for talrige andre godsers vedkommende – ses i forbindelse med de mange gårdforsiddelser p. gr. a. fattigdom, store restancer m. v. Men de fleste nye fastere slap for at betale indfæstning, og undersøgelser har vist, at Severin Løvenskiold var blandt de godsejere, der med held søgte at efterkomme hoveriforordningen af 20. febr. 1771, der satte fæstebøndernes hoveri i forhold til hartkornet og gennemgående indskrænkede det i forhold til forordningen af 1769. M.h.t. ophævelse af fællesskabet blev der kun foretaget et enkelt fremstød, idet landsbyen Østrup blev udskiftet i 1772 (stjerneudskiftning, men dog 3 gårde udflyttet; 1819 fandt omskiftning sted).

Om Severin Løvenskiold's personlighed lyder modstridende udtalelser. Begavet og alsidigt interesseret har han uden tvivl været, men noget lunefuld, opfarende og navnlig i sine sidste år ret uomgængelig. Men hans hustru, der overlevede ham i 20 år, har fået et ualmindelig smukt omdømme, ikke mindst i sønnens »dagjournaler« (se nedenfor). Hun havde venner i såvel A. P. Bernstorff som i J. O. Schack-Rathlou og Ove Høegh-Guldberg, men tog afstand fra sidstnævnte, da hun fik sikker viden om, at han var hovedmanden ved Bernstorffs fjernelse fra udenrigsstyret, og i hendes stuer på Løvenborg førtes nogle af de forhandlinger, der gik forud for regeringsskiftet 1784. Hendes åndelige interesser spændte vidt; hun førte ligesom kvinderne i den bernstorff-reventlow-schimmelmansske familiekreds en livlig korrespondance; for

flere af de yngre var hun en moderlig opdrager og veninde. Dansk og fransk var hendes foretrukne sprog, men både engelske, franske, tyske og danske literære og historiske værker var så at sige daglig læsning på Løvenborg. Gehejmerådinden beundrede Johs. Ewalds digtning, den unge Jens Baggesen fandt på Løvenborg et af sine tre »paradiser«, og H. V. Riber, der var betydeligere som skolemand end som forfatter, tog hun sig også af. Man ved, at Severin Løvenskiold kunne tage sin frue med på råd, når det gjaldt lokale landbrugsreformer, men godsstyrelsen overlod hun som enke efterhånden til sin eneste søn, sidst selve Løvenborg, hvor hun levede til sin død, afholdt og æret af bønderne. I maj 1796 bar de hende til graven.

Baron Carl Michael Herman Løvenskiold (1751–1807).

I biografierne, men ikke som forbogstav i Løvenskiolds underskrift er »Carl« forsvundet fra hans navn. Som barn og ganske ung nød Michael Herman uden al tvivl godt af forældrenes, især moderens omsorg. I 1772 blev han juridisk kandidat og gjorde auskultanttjeneste i rentekammeret. I maj 1774 blev han viet til den 19-årige komtesse Frederikke Juliane Marie Knuth, datter af lensgreve Eggert Christopher Knuth til Knuthenborg, indledningen til 30 års lykkeligt ægteskab. Da M. H. Løvenskiold tre uger efter faderens død 1776 af sin »naadigste og beste moder« fik overladt Vognserup gård og gods »til raadighed og bestyrelse«, skrev hans unge hustru de første linier i den dagjournal, som han ville føre »til min nærmere oplysning og til nytte for efterlevende«. Hun skrev i tidens følelsesfulde stil: »Denne bog begyndt den første mai af min allerbedste og allersødeste mand, Gud velsigne alle hans foretagender, og at han i en sildig alder maae glæde sig over Guds naadigste velsignelse. Det ønsker med det kierligste hjerte hans troe koene . . .« Også i *hans* som oftest så nøgterne dagbogsnotater var de religiøse indslag hyppige og helt naturlige.

Løvenskiolds *dagjournaler* er bevaret i 3 bind (1776–80 og 1789; 1790–93 og 1793–jan. 1796), en enestående kilde til ikke blot Vognserup og senere også Løvenborgs landbrugshistorie, men til oplysning om hovedgårdsdrift, fæste- og hoveriforhold m.v. i en reformperiode. Her læser man om pløjning, såning og alle slags landbrugsarbejder året igennem, om hvordan sæden stod på hovmarker og landsbymarker og hvorledes høsten tegnede og hvor god den blev, navnlig dog på hovedgårdsjorderne. Nye redskaber, f. eks. den engelske plov, blev taget i anvendelse; bedre hegnssætning lærte L. af ingen ringere end vennen C. D. Reventlow til Christianssæde, og man møder tidligt kartoffeloptagning. Foruden hvad der blev avlet på hovedgårdsmarker og -enge kom der til hovladerne eller i stakke både tiende- og landgildekorn høstet på bønderjorder. Mejeribruget blev også omtalt, men det var i perioder bortforpagtet. Også her blev der holdt regnskab, selv om fejl kunne indsnige sig. Pudsigt virker en rettelse fra 22. okt. 1790: »... den ko, som kielvede i gaar, var ikke Stoeremaren, men Ditmarschen«. Næsten triumferende

hedder det: »Nu drikker kalvene paa Sonnerup [en avlsgård] 52 potter mælk« eller, at »det ægte engelske faar har faaet et gimmerlam«. – Baroniet udmærkede sig ikke blot ved salg af landbrugsprodukter. Det var en begivenhed, når et skib lykkeligt var ankommet til havnen i Holbæk med jern fra det norske værk eller tømmer fra dets omegn.

Om familielivet fortælles mange småtræk i dagjournalerne. Fødselsdage fejres, især moderens og hustruens. Det hedder den 25. februar 1779: »En af Gud velsignet dag for mig, nemlig min elskværdigste kones fødselsdag« (ordet »elskværdig« anvendt i dets inderlige, bogstavelige mening!). Det sker dog, at den ofte så ordrige omtale af de nærmeste i dagjournalen bliver mærkelig indeklemt mellem hverdagsbegivenheder, f. eks. 4. april 1791: »... været i Nørup, tilholdt Jochum ikke at saae for meeget af sin jord, truet Jens Larsen i Søstrup at sætte huus og grøfter i stand ... i dag døde min søn Hendrik – Eggert er ogsaa syg af skarlagensfeber – faaet en sneppe«. Men da Hendrik 11. april blev begravet i Nr. Jernløse kirke, bad faderen Gud afvende i naade, at ikke flere af børnene skulle dø. »Gud helbrede ogsaa min goede kone og den yngste« – det må være den »liden Charlotte«, som blev døbt 4. maj s.å., da det efter notater om nogle bønders hopper hedder: »Gud velsigne og bevare denne liden piige og velsigne alle vores børn og os selv med, give os kraft til pligternes opfyldelse og held i det tiimelige«.

Hvad godsøkonomien angik havde Løvenskiold et vaklende »held«. Det var dyrt at foretage de mange landsbyudskiftninger og gårdudflytninger, dyrt at opføre nye bygninger på flere avlsgårde; heller ikke billigt at bekoste sønners uddannelse. Baroniets gæld voksede, trods billige lån af den kgl. kreditkasse, hvor C. D. Reventlow havde indflydelse. I begyndelsen af 1790'erne omtaler L. i dagjournalen, at når Carl, den ældste søn (født 1783), blev myndig, skulle gælden være reduceret til 20.000 rd., og han skulle da årligt kunne give sine søskende 3000 rd. til ligedeling. Jernværket i Norge skulle anses for et fideikommis og helst bære den løse gæld, så »de udenoms capitaler blev sikret mod opsigelse«.

I dagjournalerne er saglighed og alsidig omsorg for alt på godset det dominerende indtryk. Vi møder godsejeren, familiefaderen, ikke embedsmanden. M. H. Løvenskiold blev i 1781 amtmand for det daværende Holbæk amt, fra 1783 tillige for Kalundborg, Sæbygård og Dragsholm amter, men i denne skildring skal dette kun nævnes. Amtmændenes virksomhed i reformperioden, ja siden 1760'erne kunne fortjene en indgående behandling, så meget mere som de jo ikke stod på samme linie. De amtmænd, Løvenskiold nævner i sin hoveridagbog, omtales ikke med velvilje (stiftamtmand Niels Sehested pag. 2, la Calmette pag. 7 ff., »den cassererede amtmand« Esaias Fleischer pag. 72), og P. C. Schumacher får en kold skulder, fordi han forholder sig tavs under forhandlingerne på Raschenberg (Juelsberg), se dagbogens pag. 11.

Men Løvenskiold havde sine nære venner, blandt godsejerne vel især grev C. D. Reventlow og etatsråd V. A. Hansen, Frydendal. I brevkopibøger og

brevpakker fra Løvenborg møder man enkelte andre; L. synes således at have haft et udmærket tvangfrit forhold til de landinspektører, der var knyttet til hoverikommissionerne. Et andet eksempel er hans forbindelse med den ansete veterinær, professor P. C. Abildgaard, der i foråret 1796 i »et lidet postscriptum« til et brev havde spurgt, om han en dag måtte køre ud til Løvenborg på besøg. Løvenskiolds svar lød: »Hvilket spørgsmaal, kjære Abildgaard! . . . tie hestes foder vil ikke opveje den glæde at see Dem her, ja, om jeg sagde 50, naar jeg [kun] havde plads til saa mange«. Her var en rig lejlighed til at diskutere Løvenskiolds yndlingsemne, hesteavlen. Men han var ironisk bekymret for en gehejmeråd Levetzows erklæring angående nogle hopper på Løvenborg, »thi mit værd ansættes vel for ham efter det skrift, man kalder Stads-Calender [Hof- og Statskalenderen], og efter dette er jeg, som i alle henseender, kuns peu de chose, og hos ham er denne bogs værd nok ikke peu de chose . . . Imidlertid tænker nok min ven Abildgaard paa mig . . .«

De omtalte »dagjournaler« giver som nævnt et helt usædvanligt indblik i, hvad der sidst i 1770'erne og 1790–95 foregik på et sjællandsk gods, hvor styrelsen var fremskridtsivrig og bondevenlig. Den viser os baronen, som den mand der kunne formane og advare sine bønder, men han lyttede også til, hvad en fæster »forlangede« for at få sin gård eller sit hus sat i god, beboelig stand, og han kunne strække sig så langt som til at give en fratrådt fæster den korn-aftægt, som dennes søn og efterfølger normalt skulle yde af gården (dagjournalen 30. april 1790). På hoverikommissionens rundrejse var *han* måske den, bønderne med størst forventning og tillid henvendte sig til. Der findes eksempel på direkte skriftlig henvendelse til Løvenskiold fra hovbønders side. Det er sandsynligt, at han har haft indflydelse på udformningen af forpagtningskontrakten af 1778, som moderen indgik med Rs. Overgaard for 1779–88, hvor adskillige bestemmelser er til lettelse for bønderne, således m.h.t. korntransport til København (art. 7) og husmænds grøftegravning, hvor forpagteren skal være tilfreds med husmændene som de er, uden at gøre krav på at få »unge og friske« i stedet for gamle (art. 8). Her forpligtes forpagteren også til så vidt muligt at forebygge, at bønderne i deres avlingshoveri kommer til at forrette deres hovgerning i flæng, men størst interesse har det naturligvis at se, hvorledes hoveriet på Løvenborg blev fastsat i 1791, efter indbydelsen til frivillige hoveriforeninger (se nedenfor). Det må her erindres, at Løvenborg stadig var bortforpagtet med avling og hoveri, 1779–88 til Rs. Overgaard for 3700 rd. årligt, derefter 1788–97 til Niels Gram for 4000 rd. og 1797–1806 til Ole Rasmussen.

Af godsregnskaber fra Løvenborg er mange pakker bevaret (LA), og det kan muligvis overraske, at M. H. Løvenskiold så sent som i februar 1787 har kunnet godkende en tømrers regning (betalingen blev dog nedsat fra 5 til 4 mark!) for »En nye træ hest forfærdiget og at sætte fast i jorden« (regnskab 1786/87 bilag nr. 47). Men det kan kun vise, at det hørte sig til at have en træhest på herregårde endnu i tiden op til forordningen af 8. juni 1787,

der forbød træheste-straffe. At disse i 1780'erne skulle være anvendt på Løvenborg så lidt som på de fleste andre godser er helt usandsynligt. En skovforordning af 1781 havde da også, meget bemærkelsesværdigt, udeladt træhesten (jfr. Hist. Tidsskr. 11. rk., 6. bd., s. 639). – Traditionernes ydre tegn består ofte længe efter at deres reelle betydning er gået tabt.

Vigtigere var det, at godsejeren og amtmanden Løvenskiold måtte konstatere mangler m.h.t. udstedelsen af fæstebreve og »andre som laa, men ikke var leverede«; i begge tilfælde måtte forvalterens forsømmelser påtales og sagen bringes i orden. Hvad hoveri angik, havde Løvenskiold allerede i 1790 været på Bonderup for at forlige ejeren, overauditor P. L. Wiimh og hans hovbønder, åbenbart forgæves, da bønderne ville have hoverireglementet kuldkastet og »hoveriet bestemt efter de gamle tiider«. Selv kendte L. nok de gamle, prøvede midler, når det gjaldt at få bønderne til at forrette arbejdet nogenlunde rettidigt. 19. maj 1790 fik han Mårsø-bønderne til at fuldføre markarbejdet for en Chr. Danielsen, »som dermed var tilbage, hvorefter givet dem 4 potter brændevin; dette gjør, at heele byen bliver færdig paa een gang« (dagjournalen).

Som nævnt var hesteavl en af Løvenskiolds hovedinteresser. 4. juni 1790 kunne han med stolthed notere, at (landvæsens)kommissarierne anså hans stutteri for værdigt til præmie. Ofte omtaler dagjournalen, at bønder fik deres hopper bedækket på hovedgården. De få randbemærkninger i hoveridagbogen, der *ikke* angår hoveriet eller hovedgårdsdriften, og som jeg derfor har fundet det rimeligt at udelade, indeholder ofte oplysninger om besætningerne på andre herregårde. Fra Gl. Køgegård omtales »et udsøgt hollænderie, mage til Minnislysts, det bedste jeg har seet, bestaaende af 120 kiør; af heste er der 4 føllehopper uforlignelige . . . og een 2 aars hingst, skøn, efter Odin paa Frederiksborg«. L. udtaler sig også anerkendende om »skønne heste«, 5 grå, to fukser samt en gul 7-års hoppe, som Hendrik Vedele fra Ruggårds mølle kom med; samme H. V. havde, iflg. en NB-randnotits, omtalt en fynsk lysebrun 3-årig hingst »efter en rødblisset hoppe . . . og den gamle graae konge hingst af Brangstrup« (pag. 74). Ogsaa andre husdyr kommer ind i billedet. På Lekkende har Løvenskiold lovet gehejmeråd Raben »2 hvalpe af Nanna, 4 støverhvalpe, og gehejmeraadinden 2 bukkelam for betaling, samt gehejmeraaden asenet for 24 rd., Bielke [formodentlig amtmand Bielke] skal have det lille muulæsel« (pag. 51). Herren til Løvenborg var natur- og dyreelsker.

Hoveriet på Løvenborg gods.

I dagjournalen finder man adskilligt, der peger frem mod samarbejdet i en hoverikommission. I oktober 1794 havde landinspektør Aschlund været på Løvenborg gods og beset en række nyudskiftede landsbyer. 1. november noterer dagjournalen, at A. har været meget tilfreds med udskiftningsmåden, og at han finder bondejorden »herligt dreven«. 8 dage senere kom C. D. Reventlow til Løvenborg hovedgård for at blive der en ugestid. M. H. Løvenskiold

red derover, og ved den lejlighed viste R. ham en del nye forordninger og nogle trykte tabeller vedrørende hoveriet. Løvenskiold bad om nogle ark til eget brug, han fandt dem interessante, da de viste bøndernes forfatning, areal, jord til taxt 24, afgifter og skatter, landgilde og hoveripenge, nøje bestemt pr. tønde hartkorn (dagjournalen 10.11.1794). Det svarer sandsynligvis til, hvad der senere fremkom i forbindelse med nye hoverianordninger.

Løvenskiold ønskede lettelser i hoveriet, så alle hovgørende bønder kunne få tilstrækkelig tid til at drive deres egne jorder godt, men personligt var han næppe stærkt interesseret i hoveriafløsning, kun i en ligelig fordeling af arbejdsbyrderne. Forpagtningskontrakten forpligtede desuden Løvenskiold til at lade hoveriet vedblive i en årrække. Det er, hvad man kan udlæse af overenskomsten med hans egne fæstebønder.

Hoveriforeningen på Løvenborg var blandt de tidligste, dateret 22. novbr. 1791. Løvenskiolds korte notat i dagjournalen er reformvennens lettelsessuk: »... i dag er foreningen sluttet, Gud skee lov, mellem Løvenborgs bønder og mig, og idag pæler Vognserup bønder 4 marker af med de stoere pæle« (tegn på nyinddeling?). I selve foreningen »I. post« fremhæver L., der vel har dikteret ordlyden, at han længe har været »betænkt paa hoveriets indskrænkelse paa alle muelige og passelige maader, saaledes at denne hovedgaards avling kunde vorde vel dreven, men arbeidet dog være taaleligt for mine bønder, deels ved at lade dem forrette bestemt arbeide og deels ved at paatage mig selv eller paalægge forpagteren en stor deel til avlingens drivt henhørende arbejde, som ellers i almindelighed og paa de fleste stæder forrettes af bønderne«. Men det betones også, at han og bønderne er enige om, at »hoveriet ved denne gaard for fremtiden skal vedblive at fordres og forrettes aleene og i alle maader efter den brug og skik, som i disse sidste tider har været udført her ved gaarden og saaledes som samme er forrettet indtil datum...« Det er m.a.o. de på Løvenborg *gældende* hoveribestemmelser der stadfæstes ved hoveriforeningen af 22. nov. 1791. Da det ligger nær at antage, at hoverikommissionen især fik med »uforenede« bønder og godsejere at gøre på godser, hvor hoveriet var af betydeligt, om end langt fra altid usædvanligt omfang, er det ganske interessant at se, hvilke arbejdsbyrder hovbønder på Løvenborg påtog sig. Man får samtidig et klart indtryk af hovedgårdsdriften her til sammenligning med de talrige oplysninger i hoveridagbogen.

Hoveriforeningen angiver (II. post), at hoveriet i det væsentligste er bestemt og forrettet »efter arbeide og ikke efter dage«, men samtidig meddeles dog det antal dage, som hidtil er anvendt, såvel pløjedage (Pld.) som spandage (Spd.) og gangdage (Ggd.). De forskellige arbejder anføres her i forkortet form. Tallene i parentes fremkommer navnlig derved, at 2 »ufuldkomne« hovbud sammenlægges og arbejdet reduceres til dage efter hoveriforordningen af 20. febr. 1771.

Pld. Spd. Ggd.

1. <i>Pløjning</i> af 4 kobler, hvori hver hovlod »efter mid-detal« får lidt over 7 skp. land: en lod pløjes 4, to 2 gange og en 1 gang, en »krøges« desuden (den sjæl-landske <i>krøg</i> er en slags ard anvendt til sædens ned-fældning)	9	1(1/2)	1(1/2)
2. <i>Høslæt</i> forrettes ved Løvenborg i 5, ved Ebeltved i 4 »afdelinger«, tilsammen henholdsvis 4 td. 6 skp. land og 4 td. 5 1/4 skp. ld., men så længe »blandings-hoveriet« vedvarer, bliver det 5 td. 3 1/2 skp. land pr. hovbonde, nemlig:			
Til slåning m. m.		10	(7)
Til udgræsning, strøning, vending, rivning, staksæt-ning		16	(12)
Til indagning, modtagning på stænger og hæs m.v.	5	13	(9)
3. <i>Kornhøsten</i> , hver bonde 4 lodder at høste og bjerger af alle slags sæd:			
Til mejningen		4	
Til vending, binding, båndsnoning og rivning		10	(5)
Til hjemkørsel fra lodderne og modtagelse i lade el. stak	4	13	(8)
Til kornstakkes indtagelse m.v.	1	2	
4. <i>Tærskning og korntransport</i> :			
Til tærskning og rensning		39	
Til kornets bortførelse (2 længere, 6 kortere rejser) . .	8	(10)	
5. <i>Gødningens</i> »udførelse«	8	8	
6. <i>Hegns vedligeholdelse</i> , hver hovning ca. 197 favne; en del stengærder, resten »skønne levende gærder« . .	3	5	(4)
<i>Åers og vandgrøfters rensning</i> , ca. 81 favne hver . .		8	(6)
<i>Vejs vedligeholdelse</i> ; senere kun mindre arbejde, 168 alen	4	(2)	4 (2)
7. <i>Skovning og tørveskær</i> . Skovningen	1	1	
Tørveagningen, en længde af kun 2 mil, 8 læs	8		
8. Alt andet hovarbejde, den egentlige avling uvedkom-mende	7	3	
	9	50 1/2	110 1/2

Man vil bemærke, at antallet af gangdage kun er korrekt, når hensyn tages til tallene i parentes (jfr. frd. af 20. febr. 1771). Medregnes alle »drenge« (helt unge karle), piger og formentlig også ældre, ikke fuldt arbejdsføre mænd, muligt også koner (se navnlig under 2 og 3), og det på den anden side erindres, at visse arbejder langt fra hvert år krævede så stor arbejdsindsats

(se især 6), bliver antallet af gangdage 137, altså 24 % større. I en slags efter-skrift til hoverioversigten beregner Løvenskiold, at han »tid efter anden« har forskånet hver hovbonde for 2 pløjedage, 14 spanddage (navnlig mindre harvning) og 41 gangdage (18 ved at indføre standtærskere til lettelse for hovbønderne og 7 sparet som følge af grundmurede el. tavlmurede ladegårdsbygninger). Det er nærliggende at se L.s stillingtagen til en række hoveriordninger på baggrund af Løvenborg-forholdene.

Godsejere og hovbønder.

Der er ingen tvivl om, at Løvenskiold som hoverikommissær gik til værket med afgjort sympati for hovbønderne. Skønt han hørte til det flertal af godsejere, der – af hensyn til hovedgårdsdriften – indtil videre ikke kunne gå med til en almindelig hoveriafløsning, var hårdhed over for bønder og mangel på god vilje til at forstå deres krav ham inderligt imod. Uanset om »foreningen« ved forhandling eller kommissionskendelse lykkedes, noterer han sig urimelige former for hoveri hidtil. Fra Favrskov i Jylland nævner han således tydeligt misbilligende, at bønderne dér har vogtet får og kyllinger, muget huse (stalde), skåret hakkelse og leveret sengeklæder til røgterne på herregården (pag. 2). På Fyn mener han, at bønderne på Vejlegård klarer sig, trods svært hoveri, men af Raschenbergs hovbønder blev der krævet 88 tærskedage, de skulle småhugge brænde, hjælpe til ved fiskeriet etc. (pag. 11).

Ulykkeligvis kunne hoveriet være meget strengt uden at stride imod den ovenfor s. 19 omtalte 1789-bestemmelse. Med beklagelse må Løvenborgs ejer m.h.t. nabogodset Hagestedgård erkende, at kommissionens kendelse ville blive trykkende for bønderne, »da et grueligt hoverie havde været brugt i 28 aar, altsaa længe før 1789« (pag. 33), og angående Corselitze (Det Classenske Fideicommiss) taler han om »gigantisk hoverie«, fordi »salig herren« (J. F. Classen) havde forstået i 30 år (faktisk dog kun 25, 1767–92) at »bruge bønderne« (pag. 34). Ved Giesegård, hvor godsinspektøren var den som landøkonomisk forfatter bekendte, formentlig bondevenlige Søren Klestrup, mødte kommissionen uovervindelige vanskeligheder i sine forsøg på at skaffe bønderne hårdt tiltrængte hoverilettelser. Om den afgørende dag, 10. oktober 1796, hedder det bl. a.: »Veyret var mørkt og forretningen ubehagelig og traurig, da bønderne her skal flaaes« (pag. 45). Andetsteds anfører han, at Giesegårds hovedmarker skal være fordoblede fra 1773 til 1790 (pag. 30). Ved Juellund, hvor hoveriet før 1789 var »grueligt«, bemærker L., at bøndernes »forfatning« (tilstand) nu var bedre, antagelig som følge af nyere forpagtningskontrakter, der gav betydelige hoverilettelser. »Altsaa er hoveriet i ældre tiider skyld i bøndernes ringe kaar«, konkluderer L. (pag. 48). Sandbygårds bønders kår skildrer han som endnu mådeligere end iflg. hoveriefterretningerne og fastslår, at »aarsagen kunde ikke være andet end hoveriet, thi jorderne var ikke ringe, og kvantiteten ikke heller saa utilstrækkelig, men hoveriet for byrdefuldt i forhold til gaardens størrelse« (pag. 42).

Løvenskiolds harme over strengt hoveri eller anden hensynsløshed overfor bønderne gav anledning til skarpe udfald mod adskillige godsejere. Ejeren af Kjellerup mellem Randers og Mariager karakteriserer han som »een mand af forrige aarhundrede, sønnen Holbergs 11. junj« (intelligenskvotienten altså ikke høj, efter hastig vurdering). Fra Hindsels noteres: »Proprietæren var en klodrian . . ., havde i alle maader handlet imod forordningen, ret een stud«, men endnu værre skudsmål fik stiftamtmand Niels Sehested, Rydhave, hvis bøndergods dog efter 1795 blev solgt fra hovedgården: »var een tyrk! aristocrat, ond og nedrieg« (pag. 2). Mest temperamentsfuldt udtaler L. sig dog om herren til Svanholm, Niels Jørgensen, adlet de Svanenskiold: »... hans heele opførsel var afskyelig. Trudsler mod bønderne som talte deres sag; engletaalmodighed hørte til ikke at slaae denne bondefiende paa snuden . . .« (pag. 4)¹. Om Ejeren af Petersgård nær Kalvehave hedder det ubarmhertigt, at han »er een uefterrettelig mand, lyver commissionen en del for om hans godhed mod de udpiinede bønder«, skønt disse havde forrettet »grueligt hoverie med bygning og markers rydning« (pag. 7). Baron Løvenskiold havde heller ikke blide tanker om besidderen af Marienborg på Møn, kammerherre G. P. A. Bosc de la Calmette (L. kalder huset »aristokratisk, prægtigt i maaltid etc.«), der ikke ville imødekomme bøndernes ønske om hoveriafløsning med penge: »De bade fra himmel og til jord, at de maatte betale for tærskningen . . ., men ingen øre var til dette? 12 retter mad daglig, men indtet øre til slige ting!« (pag. 8). Løvenskiolds usædvanligt skarpe blik for sociale misforhold spores også i omtalen af Corselitze: »Denne gaard er fuld af mindes mærker paa pragt, vellevned og smiger, værelserne fyldt med mottos til ære for de forrige regentere, betienterne² krybende imod adel og haarde imod bondestanden, afmalende denne onskabsfuld og slem« (pag. 33). De var åbenbart dårlige psykologer, mange af disse godsejere og deres repræsentanter – på den antydende måde vandt de herrer ikke en grev C. D. Reventlow eller baron M. H. Løvenskiold.

På ét væsentligt punkt kunne Løvenskiold neddæmpe sin uvilje mod de hårde hoveriherrer: når han samtidig kunne respektere dem som dygtige landbrugere. På Ringsted Kloster havde Peter Johansen de Neergaard (søn af »Krigsraad Neergaard, den Store, Store, Store . . .«, som Johan Herman Wessel gav så uskånsom en »gravskrift«) i foråret 1797 fremskaffet nogle tingsvidner for ved deres hjælp at bevise en række omstridte hoverirettigheder: »... nogle poster havde denne bondeplagere faaet beviist, men andre ikke«

1 Her står man over for det interessante tilfælde, at der i hoverikommissionens arkivalier vedrørende Svanholm findes nogle optegnelser, der tager sig ud som et referat af begivenhederne, *mens* de foregik, en meget vittig og sarkastisk fremstilling der giver et alt andet end flatterende indtryk af godsejeren.

2 Godsfunktionærerne, vel i første række godsinspektør Hans Smidth (se om denne i Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltang: *Det Classenske Fideicommis gennem 150 Aar*, især s. 324 ff.).

(pag. 70). Løvenskiold indrømmer: »Det er en virkelig sand landmand, var han ikke saa haard mod bønderne!« Neergaard slipper dog ikke for en snert: »Han er en hadere af udgiver, siger han; men en elskere af indtægter, sige vi« (pag. 71). Om visse godsejeres mulige bagmænd gør L. sig sine tanker, som en slags formildende omstændighed. Fra Vallø hedder det om en landinspektør Nyholm, at »denne herre gjør nok udslaget her ved greven«, en Moltke (pag. 58). Ejeren af Gyldenholm J. K. Dinesen karakteriseres som »en rask fyr, men paaholden og stiv og har nok den casserede amtmand til ørepustere« (pag. 72). L. sigter til den kendte reformkritiker og tidligere Guldberg-tilhænger, forfatteren Esaias Fleischer, som efter 1784 var blevet afsat som amtmand (med gagen bevaret!), vistnok på Reventlows initiativ.

Over for hovbønderne var Løvenskiold navnlig i starten yderst velvilligt indstillet og gav som anført adskillige godsejere et helt andet skudsmål. Den 28. oktober 1795 skrev han, i forbindelse med de ubehagelige optrin på Svanholm: »Bedrøveligt er comissionens erfarenhed, at den foragtelige bondestand er den agtbareste af den classe af borgere, som comissionen har havt at bestille med; de have viist meere føyelighed, beredvillighed til at imodtage grunde og gjort de fornøftigste og beskedneste imodsigelser. Publici had imod proprietærerne er for vel grundet, disvære« (pag. 4).

Stod denne entydige anerkendelse af bøndernes holdning stadig ved magt, da Løvenskiold kunne bygge på ikke en måneds, men et par års erfaringer? Næppe. Ganske vist var L. fra først til sidst stemt for at give bønderne hoverilettelser, undertiden betydeligt større end instruksen for hoverikommissærer sikrede dem. Man tør endog formode, at han som kommissionsmedlem var en anelse mere bondevenlig end Reventlow, hvis assistance – bl. a. i form af rentekammerresolutioner – han utvivlsomt ofte tyede til (jfr. dagbogen pag. 70). Men hvad L. på kommissionens besværlige rejser lærte om hoveribønderne som forhandlingspartnere, må i flere tilfælde have ærgret eller smertet ham, selv om han til en vis grad både forstod og billigede deres krav. Nogle eksempler skal fremdrages.

På Lungholm gods, som baron P. A. Lehn i 1784 havde købt af C. D. Reventlow, blev der ikke truffet hoverioverenskomst i juni 1796, idet »bønderne vare inspirerede med fordomme«, og kommissionen måtte, som instrukserne bød, afsige en kendelse, der gik de forligsuvillige bønder imod; »denne blev afsagt i min fraværelse«, skriver L., der var syg i de dage (pag. 16 f). Hovbønderne kunne være stædige, på Nordfelt endda »stiive som caret heste«, så de ikke ville indse, hvad der tjente til deres egen fordel (pag. 19). Allerede i oktober 1795 havde kommissionen på Morsø-herregården Lund truffet en del bønder, der ikke – som de øvrige – tog mod rimelige tilbud om selvejekøb eller hoveriafløsning; de var »fæ«, mente Løvenskiold (pag. 2). På Vibygård syd for Roskilde noterer L. skuffet, at »der ingen udvey var at formaae disse mennisker til nogen ting, da eyeren endogsaa tilbød dem tærskningen for 6 rd. pr. gaard« (pag. 29). Gentagne gange nævnes, at bønderne

»vrevlede«. Da de på Kastrupgård ved Vordingborg afviste et hoveriforslag, hedder det, at »en deel vare fulde« (pag. 70). Når der fra Ravnstrup tales om »uendelige mange vrevlierier og skiels ord«, er ordene nok møntet på begge forhandlingsparter (pag. 77).

Den værste hindring, når det gjaldt at nå frem til en frivillig overenskomst mellem godsejer og hovbønder, var åbenbart ofte de sidstes ret ubegrundede tillid til, at fra år 1800 (ved den endelige stavnsbåndsløsning) ville hoveriet blive afløst og forholdene i det hele taget blive langt tåleligere for bønderne. Af Strandegårds bønder var en del stemt for overenskomst, men »de andre havde 1800 i hovedet, om aldeles befrielse for hoveriet for indtet, og af-sloege« (pag. 56). Ved Gunderup under Vallø Stift, hvor kommissionens forslag ganske vist »behagede« bønderne mere end herskabet, tilføjer L.: »men aaret 1800 stoed dem ligeledes i hovedet«. Da Vallø Stift også afviste forslaget, måtte det ligesom bønderne betale den halve omkostning ved hoveriforretningen (pag. 60). »1800 dens grille« kom efter L.s opfattelse hovbønderne dyrt at stå.

Nu og da havde Løvenskiold den fornøjelse, at bønderne gennemskuede en godsejers »kneb«, f. eks. på Ringsted Kloster, hvor han måtte opleve, at »for-slaget om bøndergaardenes salg gik ind igien, da bønderne ikke ville bide paa, og han [godsejeren] formeerede immer nye pretensioner« (pag. 71; ejeren forlangte 240 rd. pr. td. htk.). Sympati for bønderne lyser ud af L.s omtale af hoverioverenskomsten på Marienborg gods, Møn: »... saa blev da herremanden ved [kommissionens] bestemmelser betydelig knebet, Gud være lovet« (pag. 9), men ved Hagedstedgård konstaterer Løvenskiold med nogen bekymring, at »denne forretning vil nok falde fatalt ud for bønderne« (pag. 75). Atter og atter beklager L. fæstebøndernes fattigdom og hårde kår. 1. juli 1796: »... Rosenfelts bønderskove ... ere mageløse ..., men bønderne lide utroeligt, thi ingen græsning falder i skoven, som de skatter og skylder af, gierdsel har de ikke maattet hugge og ikke indleyet creature« (Rosenfelt, pag. 24). L. har også ondt af det med bønderne på Nye Lellingegård, der ikke kunne få tjenestekarle »uden at acordere dem ikke at maatte tærse til hove« (pag. 63). Undtagelsesvis finder L. hovbøndernes tilbud helt uantagelige, således på Gyldenholm: »Bønderne gjorde det uriimelige bud af 3 rd. per tønne hartkorn for hoveriefriede, landgilden inclusive« (pag. 72). Til sammenligning tjener, at der på Rosenfelt blev forlangt 22 rd. pr. td. htk. i hoveriafløsning; landinspektøren havde dog kun beregnet halvt så meget!

Naturligvis glædede det L., når bøndernes økonomiske forhold var relativt gode, men konsekvensen m.h.t. hoveriydelser udeblev ikke, således på Rosengård (Kværkeby): »Bøndernes forfatning er meeget goed uagtet den galne administration, under hvilken gaardene i 4 aar efter udskiftningen ikke ere fuldførte. Bønderne[s] tilliggende er godt og ypperligt og forfatningen mægtig, altsaa ingen grund til [hoveri-]nedsættelse«. Kommissionen ville ikke fravige princippet, »at hvad der er forrette[t] til 89 er hoved regelen« (pag. 40).

Hovedgårdsdriften.

Ved siden af omsorgen for hoveribønderne havde M. H. Løvenskiold en anden hovedinteresse: driftsforholdene på de talrige godser, han som medlem af hoverikommisionen fik lejlighed til at lære nærmere at kende. Selv havde han henvend 20 års erfaring m.h.t. hovedgårdsdrift, og det var næppe blot for at veje og måle bøndernes hoveribyrd, når han for de fleste hovedgårdes vedkommende noterede antallet af marker, disses (gennemsnits)størrelse, antallet af besåede marker, af pløjninger m.v., ofte tillige engarealerne, hvoraf en del jo lå inden for hovmarkerne.

I begyndelsen har dagbogen kun få notater om driftsforholdene, men allerede fra november 1795 giver den ret fyldige oplysninger. Det gælder 1795–97 4 hovedgårde på Fyn, 5 på Lolland-Falster, 3 på Møn og 25 på Sjælland. Antallet af hovmarker anføres næsten overalt. 1 hovedgård (Borreby) havde 15 marker, 5 havde 12, men lægges hertil gårde med hoved- og bimarker (også kaldt hjælpekobler) samt Vibygård med 6 marker hver delt i to, stiger antallet fra 5 til 9. Ikke mindre end 15 hovedgårde havde hver 11 marker (et par af dem desuden skov- eller havrevænger), 11 havde 9 a 10, Kastrupgård, Gavnø, Strandegård, Spanager og Gyldenholm 8, Brobygård (Fyn) 7 marker; den lille Ålebækgård på Møn (82½ td. ld.) havde kun 3. *Kobbelbrug* var – som det kunne ventes i 1790'erne – helt almindeligt på øerne. Besået med korn blev 5 af 11 a 12 marker, 4 (sjældnere 5) af 9 a 10 marker, men ofte havde hovbønderne foruden pløjning, udsæd og høst på kornmarker en kløvermark at slå, sjældent flere. Ved de fleste hovedgårde på Sjælland nævnes udtrykkeligt en hvedemark, som bønderne pløjede 3, i nogle tilfælde 4 gange, men de pløjede kun 1 gang til rug, derimod 3 (undtagelsesvis 2) gange til byg, til havre oftest kun 1 gang. Med bitterhed omtaler Løvenskiold hovbønderes 3 pløjninger til 1½ og 2 havremarker årligt på henholdsvis Corselitze og Carlsfelt, på førstnævnte gods i alt 22 pløje- og 17 harvedage »for at avle meget ringe sæd paa uforlignelige jorder«. Hvor der kun tales om »vintersæd«, menes der utvivlsomt hvede i de tilfælde, hvor desuden en rugmark er nævnt. I reglen er der kun 1 bygmark, på nogle få godser dog 2. Ærter omtales sjældent, på Gunderup og Billesborg hovedgårde i forbindelse med halve havremarker, ved Iselingen nævnes en hel ærtemark, hvortil der pløjes 1 gang; her havde bønderne iøvrigt 2 kløvermarker at slå. Avlen af kløverhø ved Iselingen blev anslået til omtrent lige så mange læs som kornhøsten, ca. 7 læs pr. hovbonde. Brak omtales ved de fleste godser, men også brakmark krævede nogen behandling.

De fleste hovmarker var på 30–35 td. land, ved hovedgårde med kun 8 a 9 marker dog oftere 50–60 td. ld. eller mere. På de godser, hvor kommissionen indfandt sig, synes en hovbonde gennemgående at have haft ca. 5 td. land at pløje, beså og høste, hvortil kom tærskning og korntransporter, der også kunne omfatte tiende- og landgildekorn. – Det noteres ofte, at hoveriet er stærkt forøget i den seneste tid. Ved Giesegård skal markerne være fordob-

lede fra 1773 til 1790; af de 5 besåede marker, der blev drevet 1789, pløjede ejeren 1, men bønderne besørgede høsten; hovmarkerne var »i et mellemtal« på 49½ td. ld. (pag. 30). – Skovning og hegnsarbejder kunne være en betydelig byrde for hovbønderne. Om Carlsfelt, hvor avlingshoveriet i øvrigt var let, noteres: »... hegnet er meeget svært, da det aarlig bortstieles fra Stubbe-kiøbing« (pag. 35).

Sammenholder man spredte iagttagelser, ses det, at *hoveriets fordeling* på bønderne skete under forskellige former. I almindelighed har gårdfæsterne haft *hovlodder*, på nogle godser *faste* lodder, på andre fandt ombytning sted, når marken blev »taget ind«. På Corselitze blev ikke blot avlingshoveriet, men også skovning forrettet *efter hartkorn*, dog blev gødningen »udført boelsvis«. Borrebys hovedgårdsmarker var inddelt i hovlodder, men engene blev slået *rodevis* (til en rode hørte en eller flere landsbyer). På Brattingsborg blev hoveriet inddelt ikke efter hartkorn, men *efter fjerdingen* – meget naturligt, idet Samsø ligesom en del mindre øer havde bondegårdsjorder inddelt i fjerdingen. Løvenskiold kalder med rette hartkorn »en arbitrær [vil-kårlig] maalestok, derimod tilliggende den virkelige«; han anfører eksempler på halvgårde med 5 td. htk., hvor helgårde kun havde 7 td. (pag. 40). Når det anføres, at høhøsten ikke forrettes efter hartkorn, men efter gårde, eller at de har delt høsløtten *fogderivis*, rører man samtidig ved spørgsmålet om bondefogder, der på mange sjællandske godser assisterede ridefoged eller godsforvalter ved hoveriet, vistnok både ved inddelingen og ved at holde »god orden« under hoveriarbejdet, mod til gengæld selv at være helt eller delvis fritaget for at yde hoveri. Tendensen gik dog i retning af at lade bondefogder gøre tilnærmelsesvis fuldt hoveri, men Vallø Stift fik af kommissionen pålagt at »forrette det hoverie, som de 5 fogeder ikke ere forpligtede at forrette« (pag. 58).

Løvenskiold så med uvilje visse hovmarker blive drevet »uden orden« og derfor med stort arbeidsspild, f. eks. på Corselitze (pag. 34), endsige ligge udyrkede hen (Lindersvold). Hvor der var enge af nogen betydning midt i sædemarken, burde det pålægges godsejeren at sørge for veje ind til dem, da høet ellers måtte slås i kornhøstens tid. Lang afstand til hovedgården kunne fritage visse landsbyers bønder for hoveri, men kommissionen kunne også som en praktisk udvej foreslå, at ejeren lod opføre en bro over en å; bønderne måtte ellers være fri for at møde til hove de dage, da vandet i åen stod højt (pag. 55 f.). Nye driftsmåder, kløveravl o.a. forbedringer, der gjorde hovedgårdsdriften mere rentabel, tiltalte naturligvis i høj grad Løvenskiold, og det samme gjaldt m.h.t. hoveribesparende redskaber og maskiner. »Vivat tærsker maschinen paa Borrebye« står der pludselig, understreget, efter at L. i margen på den foregående side har oplyst, at Kirkerup forfærdiger tærskemaskiner »af de ypperlige paa Borrebye« for 500 rd stk., og har udtalt håbet om, at Burmeister kunne komme i gang med dem og tjene meget derved (pag. 73 f.). Fremtidsindustrien kaster sit forvarsel-lys over de gamle hovmarker!

Land- og skovbrugstekniske reformer var ønskelige, men der burde samtidig tages hensyn til bønderne. Løvenskiold kan begejstres for sin kollega, amtmand og godsejer de la Calmettes skovbrug og lærer af ham »een maade til skovs opelskning paa bare p[l]etter«, men glemmer ikke at fremhæve, at det skader bønderne meget, da de ingen godtgørelse får for de betydelige »opfredninger« (pag. 24 og 26). Hvad der fandt sted på Rosenfelt, mødte L. også på Juellund, hvor der i Vollerslev var indfredet et stykke skov uden bøndernes samtykke og uden godtgørelse (pag. 47), utvivlsomt stridende mod den 2. forordning af 8. juni 1787. – Udskiftning var naturligvis af det gode, men undertiden blev fortrinlige jorder »slet udskiftede« (pag. 37), og hvor hovedgårdsmarker drives »efter behag uden orden«, med ringe høstresultat og uden kløveravl, påtaler L. det skarpt (pag. 34). Bondeven, men samtidig foregangsmand inden for landbruget – det var Løvenskiold lige så fuldt som sin store forbundsfælle grev C. D. Reventlow.

Hoveridagbogen.

M. H. Løvenskiold har sandsynligvis gjort notater og/eller lavet udkast, før han skrev de dagbogsblade, som han lod indbinde sammen med de trykte forordninger og plakater vedrørende hoveriets bestemmelse i 1790'erne (se hans som bilag I aftrykte indholdsfortegnelse). De reelle oplysninger om hoveriudørelser, hovedgårdsdrift m. v. har han dels fra landinspektørernes undersøgelser og beregninger, dels fra egne iagttagelser og hoverikommissærernes forhandlinger med godsejere, godsforvaltere og bønder på de forskellige godser; et par gange henviser han i øvrigt til den sjællandsk-fynske hoverikommissions protokol. Det kan næppe afgøres, om han har skrevet alle sine dagbogsblade med ganske korte mellemrum, i reglen fra dag til dag; det var i hvert fald ofte tilfældet. Men det synes, som om han nu og da er standset op og har afsat linieplads til enkelte notater, der i reglen også senere blev tilføjet. I nogle tilfælde var mellemrummet for knapt tilmålt, og han har da måttet afslutte de tilføjede oplysninger i margenen. Hvor randbemærkningerne naturligt indgår i dagbogsnotaterne eller simpelthen må være detaljer, der er glemt ved nedskrivningen, anvendes *ikke* klammer (se f. eks. dagbogens pag. 7 og 26). Det synes uden virkelig betydning, at nogle linier er tilføjet senere og da eventuelt i margen, når de kun supplerer og sjældent korrigerer fremstillingen.

En del tilføjelser har ingen forbindelse med hoverikommissionens »forretninger« (som L. ofte benævner dens virksomhed), hvorimod de siger en del om Løvenskiolds personlige interesser, hans bekendtskaber o.l. De er derfor omtalt ovenfor i det biografiske indledningsafsnit og udeladt i selve dagbogsudgaven.

Dateringen er fortløbende og som regel markeret ved ny linie. En del indskudte datoer tyder dog på, at L. ikke hver dag har noteret noget. Ugedage nævnes sjældent, men månedens navn gentages ret ofte.

M.h.t. *udgivelsesprincipper* må i øvrigt bemærkes: Bortset fra en række forkortelser, der enten opløses eller normaliseres (se nedenfor), gengives dagbogens tekst ord- og bogstavret, dog er fejlskrivninger rettet, hvor de er indlysende, og overstregninger uden virkelig betydning er udeladt. Ved brugen af store og små bogstaver følges i det væsentlige nutidsretskrivningen, men det er næppe altid muligt at afgøre, hvad der er et egennavn (stednavn) f. eks. ved ord som »Koe haugen« (kohaven) og Raftes vænge, (pag. 21: »Magele byes heste-have« er ikke egennavn), eller hvorvidt sidste ord har stort begyndelsesbogstav.

For at give et korrekt indtryk af Løvenskiolds skrivemåde har udgiveren foretrukket at beholde de orddelinger, der ofte men langt fra konsekvent forekommer ved mark- og engnavne m. fl. (Kyllinge vænget, Snurrepinds engen, Gammel søe og i mange andre tilfælde, f. eks. byg mark, hoved parcellen, hoverie reglement, tings vidne, caret heste). Samme stednavn forekommer ikke sjældent i flere former (Julelund, Jullund, Juellund) og kendte personers navne gengives ofte ukorrekt: »Rets Toth« (Reedtz Thott), »Pless« for Plessen, »Molke« for Moltke, »Sehestedt« for Sehested, »Clasen« for (J. F.) Clasen, »Coldbjørnsen« for (Chr.) Colbjørnsen.

Meget ofte udelader L. dobbeltkonsonant. Han skriver ret konsekvent »acord«, »apel«, »aprobere«, »brake« (brakke), »comission«, »dobelt«, »ote dage« etc. og ofte savner forstavelsen ind- et *d*: indeelt, ingikke, indrive; spandage o.l. forekommer, mens d'et uretmæssigt indfinder sig andetsteds: andtage, andtal, indtet, vilkaard, »alddt i alddt«, »vindter«. I datidens »een« og »aleene« savnes ofte det ene *e*. M.h.t. talordet varieres en del: »een pløjning, 1 harvning«.

Visse sætninger bærer præg af hastig nedskrivning, men kan ikke misforstås: »Blev tilsidst ingikke alle bønderne forening . . . (pag. 1). »Der er een afbyggergaard er der som heder Dalbye gaarden . . .« (pag. 17). »Skovning af bygnings tømmer skoves indtet« (pag. 18). Nu og da indeholder notatet en tydeliggørelse: » . . . de have betalt for at slaae favne brendet i gaarden, nemlig bønderne« (pag. 69). Enkelte oplysninger er uklare. Pag. 22 (28. juni 1796). må »for tienden, i møgagning og tærskning« antagelig forklare de (tidligere) hovfri bønders deltagelse i omgangshoveriet. Sætningen nederst pag. 23 må vel forstås således, at kløveravlen i 2 (hele) marker er på 568 læs, mens der inden for sædemarkerne avles 539 læs, formodentlig mest enghø.

De vigtigste ændringer ved udgivelsen vedrører tegnsætning og forkortelser. *Tegnsætningen* er ikke blot moderniseret, men det har meget ofte været nødvendigt at ændre komma til semikolon eller punktum for at sikre en klar forståelse af notaterne. Ofte savner manuskriptet tegn på væsentlige steder eller har kun en lille streg, der tiest må tydes som punktum eller komma.

Af *forkortelser* (ikke overalt svarende til Løvenskiolds egne, der er mere uregelmæssige) må nævnes følgende mønt-, mål- og vægtbetegnelser: rd. (rigsdaler), mk. (mark), sk. (skilling), td. (tønde, tønder), skp. (skæppe, skæpper),

fdk. (fjerdingskar), pd. (pund), lpd. (lispund), al. (alen), stk. (stykk, stykker); mk. *kan* også forekomme i forbindelse med jordinddeling eller som stednavn: Gammel mk., men her skrives det fuldt ud. Oftest er *titelforkortelser* ligeledes opløst: K.H. (kammerherre), K.R. (kammerråd el. kancelliråd), Gr. (greve), B. (baron), Sr. (seigneur), cap. (kaptajn), Reg. el. regl. (reglement, oftest i forbindelse m. »hoverie«). Her bør også nævnes pd. eller pl. (pløjedag), spd. (spanddag, af L. også skrevet »spænd dag«) og ggd. (gangdag). Endvidere ib., ibid. (ibidem, sammesteds).

Som ved andre af Landbohistorisk Selskabs publikationer er *sideskift* i manuskriptet (pag. 1–77) markeret ved sidetal mellem to lodrette streger ud for den nye sides første ord, med uvæsentlige undtagelser.

Noterne kunne naturligvis være flere og fyldigere. Virkelig indsigt i mange af de omtalte hoveriforhold fås kun ved studier i hoverikommisionernes arkiver og visse godsarkiver. Udgivet blev en »Allerunderdanigst Beretning til Kongen fra den til Hoveriets Bestemmelse for Siellands, Fyens og Lollands Stifter allern. anordnede Commission«, Kbh. 1799, og en tilsvarende beretning fra den jyske kommission, se Dansk landbrugsbibliografi. Bind I (ved Ole Karup Pedersen. Kbh. 1958), nr. 2662, 2666 og 2659. Til eventuel nytte for lokalhistorikere eller specielt hoveriinteresserede har jeg i *bilag III* anført henvisninger til afsnit i hoverikommisionernes forhandlingsprotokoller (med registre), læg i »Sager vedr. hovedgårde og godser« samt breve og diverse dokumenter (Rentekammeret I, 435.1–18). Det drejer sig især om den sjællandsk-fynske hoverikommisions 2 protokoller, hvis registre jeg har søgt at kontrollere, og enkelte pakker i sammes arkiv. Mere spredt findes på Rigsarkivet pakker og protokoller, der indeholder oplysninger om hoveriet på de i hoveridagbogen omtalte godser, jfr. den nævnte publikation »Rentekammeret I«, 1964 (ved Jens Holmgaard). M.h.t. de talrige arkivalier vedrørende hoveri og hovedgårdsdrift i godsarkiverne henvises til oversigterne i »Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse« (Harald Jørgensen) og »Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse« (Anne Riising) samt til seddelregistraturer på samtlige landsarkiver³. – Bilag I og II viser, hvilke anordninger og forskrifter, hoverikommissærerne har måttet tage hensyn til.

3 Som landbohistoriske afløsnings- eller specialeopgaver er i de senere år behandlet emner, der dels vedrører reformer på Løvenborg gods, dels hoverikommisionernes virksomhed, det gælder således arkivar, cand. mag. Birgit Løgstrup: Markdrift og hoveri på Løvenborg 1771–72, cand. mag. Hanne Vensild: Udskiftningen af bøndergods på Løvenborg baroni, adjunkt, cand. mag. Olaf Søndberg: Kampen om reformideerne i landbokommisionen i 1790'erne, med særligt henblik på hoverilovgivningen, samt cand. phil. Christian Schnettler: Den store landbokommisions stillingtagen til problemet kontraktfrihed i samspil med hoverifastsættelserne ved frivillig forening og ved hoverikommision. Fæstebønderne som forhandlingspartnere ved bestemmelsen af hoveriets omfang på sjællandske godser 1791–1799. Sidstnævnte opgave (1971) har som s. 20 anført på et væsentligt punkt haft betydning for min fremstilling af hoveriforholdene i 1790'erne.

Jeg takker Landbohistorisk Selskab, der med støtte fra Carlsbergfondet har gjort det muligt at publicere hoveridagbogen, endvidere museumsinspektør, cand. art. Birte Stig Jørgensen for afskrivning af M. H. Løvenskiolds manuskript og landsarkivar Jens Holmgaard for kyndigt og velvilligt tilsyn med udgaven.

HOVERIDAGBOGEN

[1] Den 1. oktober begyndte de samlede comissioner til hoveriets bestemmelse; begyndt deres operatsion ved een samling, for at aftale det fornødne og preliminarierne; blev 1, fremlagt comissorium for grev Reventlow, at presidere de samlede comissioner, og conference-raad Hansen indtræder som medlem. 2, kongelig resolutsion, om comissionens competence til at dømme i qvestioner, foranlediget af stiftamtmand Sehested, som har modsagt dette. 3, selveyernes straf for deres troeskab mod Christian den II er mærkelig – de forrette $\frac{1}{4}$ hoverie, men svær landgilde¹. Gode Gud hvor fælt?

4, Constantinsborg blev andtaget til første sted til den 2. oktober

5, Fædvahres transport uttilladeligt

6, Vandingers udtørring ligeledes,
men vel kiørsel².

Den 2. oktober 1795 mødte comissionen paa Constantinsborg, hvor bønderne forsamledes, hoveriet var ikke sværtt, men eendeel af dem vare af de ulykkelige selveyere fra Christian den Andens tiid, som have mistet een deel af deres rettigheder. Caritsius tilbød dem hoveriet for $12\frac{1}{2}$ rd., som ikke var overdreven høyt efter det hoverie de havde, gaardene ere saa smaae, at denne godtgjørelse af 18 rd. virkelig efter hoveriet beregnet i penge, som de forrette nu, tilbydes dem for 12 rd. om aaret foruden de 9 mk. i tærskpernge, de benevnte selveyere erholdt løvte om at faae godtgjørelse, om de vandt deres proces, som har staaet i 5 aar ved underretten i henseende til eyendoms retten, og for det hoverie de ere frie for er dem tilstaaet 9 mk. afslag, nemlig for skovning cit. Slemme drenge er disse bønder. Blev³ tilsidst ingikke alle bønderne forening imod at forrette hoverie efter foreningen⁴.

[2] 3. oktober mødte comissionen i Fauerskov. 300 pløydage, 100 harvedage, mey⁵ 170 gangd etc.

1 Der sigtes dels til de 49 herreders selvejerbønder, der som følge af Klementsfejden (oprøret mod den udvalgte konge, Christian III) i 1535 efter dom måtte opgive selvejet, dels til bestemmelsen i Danske lov 3–12–4, hvorefter en selvejerbondes hoveri kun måtte være $\frac{1}{4}$ af en helgårdsfæstebondes. Mange bønder måtte føre proces for om muligt at bevise deres ejendomsret (jfr. nedenfor om Constantinsborg).

2 Kørsel (med vand) derimod tilladt. Kommissionen har vel drøftet flere problemer; Løvenskiold synes at have afsat linieplads til omtale af disse.

3 »Blev« må udgå.

4 Der menes vel det oprindelige forslag til hoverioverenskomst.

5 »mey«, forkortelse for »mejedage«?

Brendekiørsel af 70 favne til Frisenborg modsadte bønderne sig; de levere her til gaarden 210 læs tørv og 30 favne brende, comissionen kand ikke bevilde denne kiørsel, da grevinden⁶ bør ansees at boe her – boer hun ikke her, saa bør bønderne ikke kiøre brende til Frisenborg – den største gaard bør ikke i følge instruxth have meer end 150 favne brende.

Forening b[l]ev sluttet med bønderne for 16 rd. per gaard, efter beregning gjorde de hoverie for 40 rd.; comissionen skrev [til] grevinde Friis om hendes samtykke. Forpagteren vil vedblive forpagtningen, naar han erholder hoveries pengene og een dags hielp i høehøsten, for de 2 aar han haver tilbage. Disse bønder have vogtet faar, kyllinger, muget huuse, skaaret hakkelse og leveret sengeklæder til rygterne – –

5. Comissionen mødt paa Kiellerup ved Randers eller nærmest ved Mariager – og sluttede forening mellem proprietair B[r]asch⁷ og hans bønder om bestemt hoverie. Brasch een mand af forrige aar hundrede, sønnen Holbergs 11. Junj.

8. Mødte comissionen paa Lund i Thy Land⁸, hvor jeg ikke var, da jeg blev syg. Forening blev sluttet om bestemt hoverie; proprietærene vare vakkre folk landsdommer – – – og – – –⁹, de tilbøde bønderne deres gaarde for 100 rd. per tønne hartkorn, nogle kiøbte sig, de andre blev tilbuden hoveriet for billig betaling, men bønderne vare fæe, forening blev sluttet.

11. mødte comissionen paa Hindsels i Mors. Proprietæren var en klodrian som hed Breinholm¹⁰, havde i alle maader handlet imod forordningen, ret een stud. Ryhave blev solgt bøndergodset fra ved comissionens mellemhandel. Sehested¹¹ var een tyrk! aristocrat, ond og nedrieg.

25. octob. mødte comissionen paa Eriksholm. Til gaarden Holbeks ladegaard er nu 50 bønder, tilforn Qvanløse, beregnes a hartkorn 5 rd. 3 mk. foruden Kiøbenhavns reyse 4 stk. Hoveriet over hovedet gaaer til 7 rd. per tønne hartkorn. Forslag blev giort om hoveriets afskaffelse imod penge, som blev andtaget af etats-raaden for 23, om saa mange vil indgaae at betale 4 rd. per tønne hartkorn, men fleere andtager han ikke, da [3] han ikkuns vil gjøre hoverie til den halve gaard, eller een parcell, som han vil bygge, naar han kand faae 6000 rd. til laans af credit cassen¹² til parcellen, og 3000 rd. til

6 Grevinden er Elisabeth Sophie Friis, der havde arvet grevskabet Frijsenborg, datter af Christian Friis (1691–1763), med hvem den grevelige slægts mandslinie uddøde.

7 Rasmus Albret Brask til Kjellerup (1734–1800), sønnen antagelig Jens Andreas Brask. Se Aage Brask: Kjellerup, s. 216–247; hoverikommissionens besøg m.v. omtales s. 226 ff. – L. Holberg: »Den 11. Juni«.

8 Lund ligger i Ø. Assels sogn på Mors (ikke i Thy).

9 Lund gods blev i 1794 solgt til Peter Severin Fønss til Løvenholm og Henrik Johan Leth til Lyngholm.

10 Hindsels i Hvidbjerg sogn, Refs hrd., blev 1774 købt på auktion af Laurids Breinholt.

11 Stiftamtmand Niels Sehested udskiftede og frasolgte i 1795 Rydhave bøndergods.

12 Den kongelige Creditkasse af 1786.

huusbygninger, men 27 maae vedblive at forrette hoverie til hoved parcellen; i henseende til foreening, da tilstoed etats-raaden¹³, om det øvrige forslag blev andtaget om hoveriet, da vilde han fra 1. maj 1796 renoncere paa all harvning, vil modtage istæden for tærskning 2 dage om ugen 8 rd. aarlig, og af de 4 Kiøbenhavns reyser vil han eftergive den eene. I henseende til tærskningen da forbeholdt etats-raaden sig desuden 6 tærskerdage af hvede til sædekorn før Michels dag til sædekorns tærskning.

Den 26. Mødte comissionen paa ladegaarden for at stifte foreening; af de 50 bønder mødte ikke 8 stk. Comissionen toeg bøndernes specielle erklæring paa, om de vilde være hovfrie for 4 rd. per tønne hartkorn fra 1800, imidlertid skulde bønderne forrette hoveriet som hidindtil, undtagen harvningen fra nytaar af, og for tærskning 8 rd., og tærskte 6 dage før Michelsdag; og 1 Kiøbenhavns reyse eftergives, 3 forbeholdes, men fra aaret 1800 ophører aldt hoverie. Forslaget blev bønderne forelæst og anmærkningerne blev af Sr. Rothe¹⁴ noteret; – Niels Hendriksen, Hellestrup, Jacob Hansen ib., Hans Jensen ib., Hans Pedersen af Sasserup; Jens Jensen, Vallestrup, Lars Hansen, Mierløse, Lars Nielsen ib., Rasmus Hansen ib., Ole Larsen af Store Grandløse, Peder Andersen, Sasserup, Niels Nielsen, Sasserup, Jesper Larsen, Sasserup, Ole Sørensen ibid., Hans Christensen af St. Grandløse, Christen Pedersen, Lille Grandløse, Niels Olsen ibid., Niels Jørgensen ibid., Friderik Hansen ibid., unge Lars Larsen, Store Grandløse, Peder Olsen ibid., gamle Lars Larsen, Store Grandløse, Jens Eriksen, Langerød NB. for 10 td. hartkorn; Johan Christensen, Havreholms gaarden, Christen Pedersen, Sasserup, Lars Mouritsen, Sasserup, Søren Nielsen ibid. siges at vilde som de andre. Jens Pedersen, Vallestrup.

[4] Efter at alle disse 27 bønder havde underskrevet foreeningen paa disse vilkaard, saa blev foreening sluttet med de øvrige 23 bønder om bestemt hoverie, som forrettes efter som det nu ved gaarden er brugeligt og bestemt ved foreeningen, bønderne frietages for all harvning, og betale tærskning, de halve gaarde for 4½ rd. og heelgaardene 8 rd., og frietages for 1 Kiøbenhavns reyse, ingen reyser maae fordres i may, og ingen i october.

27. Svanholms hoverie blev undersøgt af comissionen og refereret af Aschlund, paa Svanholm var afsadt 1193 qvadrat alen, til at

28. lægge toe bønders tørv paa, eller 24 læs. Hoveriet blev befunden meeget svært, bøndernes forfatning heel maadelig; efter land-i[n]specteur] Aschlunds undersøgelse. Svanenschiold¹⁵ pralede meeget af deres rigdom i førstningen, men da der blev handlet om hoveries penge, kom sanheden frem, og hans heele opførsel var afskyelig. Trudslar mod bønderne som talte deres

13 Hans Brinck-Seidelin, fra 1778 ejer af Eriksholm og Holbæk Ladegård, der 1753–1809 s.m. Hagestedgård var et stamhus.

14 Hoverikommisionens sekretær Christian Rothe.

15 Niels Jørgensen, adlet de Svanenskiold var fra 1763 ejer af Svanholm.

sag; engletaalmodighed hørte til ikke at slaae denne bondefiende paa snuden; tilsidst erholdt dog comissionen nogen roelighed til at underhandle om foreening, som vel vil faae sted. Bedrøveligt er comissionens erfaringhed, at den foragtelige bondestand er den agtbareste af den classe af borgere som comissionen har havt at bestille med; de have viist meere føyelighed, beredvillighed til at imodtage grunde, og gjort de fornuftigste og beskedneste imodsigelser. Publici had imod proprietæerne er for vel grundet disværre.

29. blev foreenings acorden igien foretaget; hoveriet beløb til 8 rd. per tønde hartkorn, for bønderne beløb til 71 rd. for hver gaard. Foreeningen blev sluttet, med meegen vrev og vanskelighed til denne priis, nemlig i arbeyde. Detaillen staaer i protocollen¹⁶.

30. indfandt comissionen sig paa Tølløsegaard, og der havde preliminarierne sin begyndelse.

31. Mødte comissionen paa Sonnerup Gaard for at mægle foreening om bestemt hoverie, thi assessoren¹⁷ var ikke at formaae [5] til at modtage hove-ries godtgjørelse i penge, heller ikke at modtage penge for tærskning. Der var tvist om tvende ting, nemlig om at tærske fleere dage end til 15. maij, hvilket de ikke havde gjort før; dette frafaldtes. Assessoren haver virkelig snydt Kirkevalsørne, han haver taget gaardpladserne fra bønderne uden godtgjørelse, giver een ringe godtgjørelse for skoven, 250 tønner land. Han haver flyttet 6 gaarde a 300 rd., er 1800 rd. Renter er 72 rd., for denne rente og skatten af 9 fdk. skovskyld; gaardpladserne haver han frataget bønderne uden godtgjørelse, med videre. Comissionen kunde ikke vel bedømme, om bønderne ikke haver mistet hartkorn. Denne sag blev bestemt til nøyere oplysning ved undersøgelse af land inspecteur Ehlers: 1, om bønderne have faaet fuldkommen godtgjørelse for afsavnet af den jord, som er givet presten i vederlag for hans skovspart, 2, om ansettelsen er gjort af ager og engs hartkorn som eyeren skal svare for huusvængerne, 3, og [om] skoven er rigtig beregnet, efter græsnings værdie og sande afsavn, 4, om ingen, heele byen, eller udflytterne have faaet godtgjørelse tillige med skoven eller udflytterne i deres lodder for de 6 gaardpladser, November 1. som assessoren nu oppebærer indtægten af; aldt dette gav anledning til een del ventilationer, og assessoren forbeholdt sig at udlægge skoven igien, om ham blev paalagt meere godtgjørelse til bønderne, end han syntes at kunde taale, bønderne vare opbragte over hans uhøflige omgang, og over at han ikke vilde modtage deres tilbud om 4 rd. og derover per tønne hartkorn i hove-ries penge, enten strax eller til 1803, da de i den tiid vil forrette det for-

16 HK-protokol I, 109 ff. Overenskomst om hoveri in natura, idet ejeren henviste til, at forpagtningskontrakten var gældende til 1. maj 1803.

17 Assessor P. Chr. Zeuthen, efter C. Colbjørnsen sekretær i den store landbokommission, ejede fra 1793 Sonnerupgård, Tølløsegård og Søgård. Efter al sandsynlighed medførte Z.s holdning over for bønderne hans tilbagetræden som sekretær.

langede hoverie. Comissionen forsøgte forgieves paa at overtale assessoren [6] til at modtage disse forslag, men forgieves. Interesse¹⁸ er nok hoved characteren, og stolthed, saa at han overseer bønderne. All megling til forening blev da forgieves med de 12 bønder; efter een deel nedsettelse ved mindelig afhandling underskrev 3 bønder foreningen, 12, som før havde foreenet sig om meget høyere hoverie, blev reserveret rett til at indtræde i denne contract. De 12, som viiste sig virkelig meeget vrangvillige, bleve ved comissionen tilkiendt at forrette det ved comissionen nedsatte hoverie lige med de andre og at betale omkostningerne, hvilke efter forestilling giennem rentekammeret bliver at bestemme. Det løber nok i 150 rd.

2. november reyste comissionen til Nestved.

3. til Petersgaard ved Kalvehave Ferge; der haves ingen carter over godset, gaarden har 11 marker paa 594 tønder land, deraf drives 5 marker hver paa 54 tønder land, een heel gaard pløyer 11 tønder land sammenlagt i alle marker, een heel gaard paa 6 a 5 tønder hartkorn, een halv gaard er endogsaa paa 11 skp., og pløye 5 a 5¹/₂ tønde land; disse bønder have nogenledes tilliggende af skov krat, og frugttræer, men er arbitrært; der er forlangt hoverie af hver heel gaard pløye dage 17¹/₂, spand dage 94 og 357 gang dage – som beløber for hver gaard 120 rd. 54 sk., er per tønde hartkorn 20 rd.; hovlodderne¹⁹ høstes i hovlodder, men høehøsten skeer i fleng. Bønderne ønske hovlodder; bønderne giøre 10 grave dage, istæden for harvedage i brakmarken. Hoveries bønder er der 58¹/₂ bonde.

Efter redouceret beregning er hoveriet for 1 fuld gaard 71 rd. 81 sk. og for ¹/₂ gaard 35 rd. 91 sk. Godset har 354 td. hartkorn og noget over 500 td. tiendeydende hartkorn; landgilden er 750 rd. 16 td. rug, 29 td. byg, og 15 td. havre; restancen er henved 6000 rd. [7] Comissionen besaae tvende af byerne, nemlig Langebek og Steensbye. De drive deres jord bestandig og have kuns 2 marker, og et overdrev til græsning; de giøre betydeligt indtægt af hasselkieppe, som de have i deres skovlodder²⁰, og holde een besynderlig hugst, derfor er skoven bestandig i freed indtil høsten, ligesaa frugt træer, men da bønderne freede hasselskoven stærkt, saa groer skoven af eeg og bøg med, ved denne freed, og er nær ved at qvæle hasselet og frugttræerne. Anden freedning af skov end bøndernes er her ikke, og udgaaer denne nærings vey, ere bønderne klare og ødelagde²¹, hvorfor comissionen holdt betænkeligt, enten at slutte forening om penge eller hoverie, førend ved det kongelige rentekammer blev foranstaltet undersøgelse af en landmaaler, deals ved at opmaale deres jorder og beregne deres hartkorn tilliggende af jorder, og den fordeel

18 »Interesse«, d.v.s. iver for at opnå økonomisk vinding.

19 Der menes vel de besæede hovedgårdsmarker som helhed.

20 Botanikeren dr. Christian Vaupell kaldte i sit værk »De danske Skove« (1863), s. 197 bøndernes udnyttelse af båndkæppeskovene på denne egn »aldeles enestaaende i Danmark«.

21 Meningen må være: »klart nok ødelagte«.

de nu haver af hasselskoven og frugttræerne, samt hvorlænge denne indtægt kunde vare, paa det een viss bestemmelse i henseende til bøndernes sande forfatning for derefter at kunde bestemme hoveriet²². Dog blev siden bestemt, at hasselskovs indtægten ikke skulde komme i nogen betragtning, men allene avlingens, da det andet var ganske precario.

4. Eftersaae comissionen disse byer og befandt dette ganske rigtigt, og da den altsaa intet kunde udrette, fastsadte comissionen nogle enkelte bestemmelser for det nogenledes arbietsløse hoverie, for skovningen og for det der skulde forrettes til hver aarsens tiid. Een nærmere hovvey blev bestemt for Viemoses bønder over hovmarken, som heer forpagteren har dog modsagt. Peder Johansen er een uefterrettelig mand, lyver comissionen een deel for om hans godhed mod de udpiinede bønder, da de dog have forrettet grueligt hoverie med bygning og markers rydning.

5. Marienborg: 11 marker 66½ tønne land²³ efter angivelse, ingen carter, (i margen: hartkornet 366 td. 5 skp.). Foruden hovedmarkerne er 2 holter; 69½ heel hovnings bønder efter reglementet, nu 76 heele gaarde, forlangt 1216 pløye dage, 7504 spand dage, og 25460 gangdage – i penge |8| 9212 rd. 80 sk., som var 27 rd. 20 sk. per tønne hartkorn. Efter land-inspecteurs indberetning beregnes heele hoveriet til 6494 rd.; for hver gaard 85 rd. 44 sk., for tønne hartkorn 17 rd. 17 sk. Hveedemarken pløyes 4 gange, byg jorden 3 gange, rugen 1 gang, havre een gang. Holterne pløyes, ⅓ bestaaer af 37 td. land, pløyes 3 gange 12 td. land = hvert tredie aar pløyer bønderne, til hveede 3 gang, bygget 2 gange, til rug 1 gang, til havre 1 gang, i holterne 3 gange. Bønderne tromle forud, for at skiørne jorden, og siden efter sæden. Møen er et herligt land, overfarten temmelig goed fra Kalvehave, i Møen seet de første tanggierder, Marienborg er en skøn gaard, laden af hugne kampesteen af Bierenscholdt²⁴ bygget, stuehuset er lidet, 1 etage, men skiønt indrettet, huset aristocratisk, prægtigt i maaltid etc. Han planter skov, Calmette, men græsse[r] kalve og unghøveder i skoven, sæden i skoven holder han fordeelagtigt og ikke plandtning uden lerchetrær af bomskolerne²⁵; der skal saaes 76 td. i 66½ tønne land af hveede, rug og byg. Tienderne gielde her 3 a 4 rd. per tønne hartkorn. Riisgierder 25704 favne – steeng[ierder] 309 fav[ne], 47018 favne grøvter med jordvolde, 1424 favne aae; 52 favne stængegierder, dertil at lukke 3918 gangdage og spanddage 214; til brakgrøvters vedligeholdelse i vintermarkerne 228 gangdage. De 366 td. hartkorn svare 618 td. landgilde af alle slags – nemlig hveede 7 td. 5 skp., rug 169 td.

22 Der menes: man burde få et overblik over bøndernes virkelige tilstand for derefter at kunne fastsætte hoveriet.

23 Hver mark 66½ td. land (i gennemsnit?). De i margenen anførte tal for hartkorn må gælde bøndergodset.

24 Marienborg var 1769–77 i den noget berygtede kammerherre Magnus Beringskiolds besiddelse og i øvrigt opkaldt efter dennes hustru.

25 Bomskoler, d.e. planteskoler.

4 skp., byg 274 td. 2 skp., havre [?], hveeden a 21 mk., rugen a 15 mk., bygget a 2 rd. og havren a 7 mk., gjør 1192 rd. Bønderne tilbød kammer herre de La Calmette, at de vilde betale hoveriet med penge, men ingenlunde! De bade fra himmel og til jord, at de maatte betale for tærskningen. 6 a 7 rd. istæden for at tærskke, men ingen øre var til dette? 12 retter mad daglig, men indtet øre til slige ting! Gierderne er 6 miil i aldt. Han plandter eller saaer i skovene, hvor der græsses, han lægger torne over de saaede stykker, med kroge fæster han tornene, i 3 aar varer dette overlæg, og saa voxer de saaede tiørner op mellem skoven og freeder siden bøgen og eegen. – Endelig til endelig blev forening sluttet om aldt hoveriet, saaledes at 1, de ulovlige Kiøbenhavns reyser bortfalde, 2, bønderne frietages for tærskning imod at betale af hver fulde gaard 6 rd. aarlig i tærskkerpenge; og 3, for |9| harvningen befriedes bønderne aldeles imod at forrette 4 spanddage til hvad slags arbejde forlanges, alt øvrigt arbejde blev nøyagtig bestemt, og søen paa 90 td. land blev bønderne frie for, undtagen Calmette kunde beviise, at den havde været slaget før 1789, men det kan ikke beviises. Uagtet hoveriet bliver betydelig strengt, saa blev da herremanden ved bestemmelser betydelig knebet, Gud være lovet. Comissionen har saavidt det stoed i dens magt efter instruxen reddet 76 familier fra undergang. Kammer-herren forbandt sig ogsaa ved comissionens mellemhandling at give alle bønderne aarlig 2 læs brende til udviisning, og til dem som have faaet gierdsel fra hovedgaarden skal denne gierdsel continueres i 5 aar, dog med aftagelse af $\frac{1}{5}$ deel hvert aar, paa det at bønderne kunde faae tiid at beflitte dem paa tang- og steengierder. Imidlertid fandt vi een heel mark fuld af opbrækkede steen, som efter sædvane skulde tilkiøres af bønderne til gierderne, dette var ogsaa een articul i den cassettede forening, men i tiide blev stoppet af comissionen.

1796 den 26. maij begyndte comissionen for Siellands og Fyhns stifter sine operationer ved een preliminar forsamling i Nyeborg, hvor først comissionens vedtægter fra december 1795 bleve underskrevne i protocollen, og enhver sine vota; blev oplæste adskillige kammer besvarelser paa Helfrids qvestioner²⁶. Kort protocollation er tilladt og parternes paastande skal anføres – dette blev forsømt 95 ved Sonnerup, hvorved bønderne bleve forurettet ved betalingen. Blev lagt planen til comissions omreyse, som vil vare 7 a 8 uger disværre. Eftermiddagen foretaget referatet angaaende Rashenberg, hvor 8 bønder ere uforenede, og 58 ere foreene[de], de uforenede 2 af Ullersløv, 4 i Korkendrup, og 2 Auensløv. Ved captain Selmers undersøgelse forefandt han een deel poster i foreningen som ikke var tilladeligt, Korkendrup og Ullersløv ligger |10| vel langt fra gaarden; bøndernes antal er det samme som forrige forordning af 1773, hovedgaards markerne er uforandrede, uden allen[e] Piilsavernakke afgaaet, og Nye lykke tilkommet; i denne sid-

26 Rentekammeret havde altså taget stilling til en række spørgsmål, som stiftamtmand J. C. F. Hellfried som medlem af den jyske hoverikommission havde stillet.

ste er vel $9\frac{5}{6}$ tønder land meere at drive, men vundet meeget i beliggenheden, da Nyelykke ligger tet op til haugen. Gaarden har 12 ulige stoere marker, i alt 617 tønder land, uberegnet Øster Øen; middeltallet paa hver mark 51 td. 5 skp., een lod i hver mark vilde blive, naar markerne vare liige, $7\frac{1}{2}$ skp., nu varierende fra 6 til 9 skp., ingen faste hovmaal, men bønderne deele den hver gang marken indtages til sæd. Hvert aar indtages een grønmark, brækkes før høsten, og siden pløyes til rug; een anden grønmark brækkes til byg, pløyes 3 gange, til rug 1 gang efter byg, til byg toe gange efter rug, til havre pløyes 1 gang, gjør 10 pløyninger, hver gaard pløyer 9 tønder land, Østerøen pløyes ikkuns hvert 9. aar, for at forfriske græsset, ligger 1 miil fra gaarden, indeholder 40 tønder land, brækkes til rug med 2 pløyninger, siden saaes havre, med 1 gangs pløyning. Til een dags pløyning ansættes $7\frac{1}{2}$ skp., fordie der skulde drives fra een mark i den anden, naar meere skulde pløyes. Harvning efter sæden skeer i 1 dag, til grønjorden $1\frac{1}{2}$ dag; een mark slaaes, og i kornmarkerne slaaes engpletterne, Tue Mae, Øesmae, Øster-øe og Svanedam. Beregning 10 pløye dage, naar Østerøen drives i almindelighed hvert 3. aar 1 pløye dag, harvedage 7, og naar Østerøen drives 1 harvedag, 35 spand dage og 141 gangdage²⁷. Korkendrup Bye ligger nesten $\frac{3}{4}$ miil 8475 alen fra gaarden. Qvestion! Skal bønderne drive disse hovlodder, eller have $\frac{1}{4}$ mindre hoverie? Ullersløv bye 11675 al. fraliggende, skal disse blive ved hovlodderne? eller det $\frac{1}{2}$ hoverie mod de nærmere? Efter efterretningerne forlanges $10\frac{4}{7}$ pløy[edage], 52 spand dage og 223 gangdage, i penge beregnet 73 rd. 71 sk., efter arbejds beregningen 61 rd., per tønde hartkorn 7 rd. 65 sk., og 6 rd. 34 sk. Efter reduction.

[11] Den 27. drog comissionen til Raschenberg, hvor geheime raadinden var eller loed til at være syg, kammerraad Svitzer²⁸ mødte for hende. Der blev foreslaget om de 8 bønder maatte betale hoveries penge, hvortil blev svaret ja, imod 6 rd. erlæggelse per tønde hartkorn; bønderne bøde 3 rd., deres tilstand er af mellemslaget, ikke goed, ikke slet. For tærskningen bøde de 8 rd. af hver fuld hovning, som blev andtaget for heele godset, men ikke for disse enkelte, men de andre bønder vare ey tilstæde. Foreningen var ufor-skammed, 88 tærskte dage om aaret var ansadt, lige saa at smaaehugge brende, kiøre brende til fyhren, hielpe ved fiskeriet etc. De 8 bønder vilde ikke indgaae foreningen, men bad comissionen at lægge een plan, med hvilken de vilde være tilfreds. Kammerraad Svitzer erklærede, at det, der skulde gielde for de 8, ogsaa skulde gielde for de øvrige. Comissionen droeg til Nyeborg for at forfatte foreningen i concept, og een reserva kiendelse, da kammer-raaden ikke vilde viige et skridt fra sin paastand. Amtmanden kammerherre

27 Uklart. De førstnævnte tal angiver de normale pløje- og harvedage pr. helgård, de sidstnævnte det antal ekstra hoveridage, bønderne tilsammen må forrette, når Østerøen hvert 9. år er i drift.

28 Kammerråd (Laurits Rasmus?) Svitzer var godsinspektør på Raschenberg (Juelsberg).

Schumacher taug til den heele underhandling, og fortalte allene, at bønderne paa Langeland betalte 7 rd. per tønne hartkorn i hoveries penge.

Den 28. majj udkastede comissionen planen til foreening ved Raschenberg og sendte den af høflighed til geheimeraadinde Juel til giennemlæsning, da hun var syg, men forud var comissionen ved broen for enden af Svanholmen eller Svane Dammen, for at eftersee den fyldning geheime raadinden paa-stoed af bønderne; den befandtes ubetydelig og kunde ikke ansees som vey til Slibshavns Huuset alleene, men som vey til Østerøen. Seet *Krontornen*²⁹ plandt paa Ole Ryes gierder, faaes nogle plandter af den til efteraaret, det er den, som bruges til tornekrone ved feldtberedernes svenne fabrication.

Den 29. majj søndag, om eftermiddagen klokken 2, samledes comissionen i Nyeborg, da inspecteuren, kammerraad Svitzer, ikke havde forskaffet den bestilte befordring, men kaldet bønderne her til, med vogn til maael etc., og blev da foreeningen bønderne forelæst, |12| og foreeningen blev da underskrevet af kammer raad Svitzer og bønderne, den første paa geheimeraad-indens vegne.

Samme dag foretoeg comissionen referat over Nordschov, som tilhører herr kammer herre Lyttichau³⁰. Hovedgaarden var til 1789 indeelt i 6 stoer og 5 smaae eller hielpe lykker; de 6 hovedlykker indeholde $305\frac{3}{4}$ tønner ager jord; eengbund, skov og moeser $144\frac{6}{14}$ tønne. Disse lykker bleve drevet: een lykke grønjord optaget til boghveede og byg og noget havre, een lykke til rug og een ditto til havre, første lykke pløyet 2 gange, de andre tvende hver een gang; harvet blev de efter sæden, ingen grønjords harvning, ingen tromling. Naar de 3 største lykker vare i brug, blev ingen af hielpe lykkerne drevet, uagtet meeget i de store marker laae til græs – men naar de andre hovedlykker brugtes, saa blev een eller en halv hielpe lykke drevet tillige; drivten var som ved hoved lykkerne. Hielpe lykkerne indeholder $107\frac{13}{14}$ tønner ager, og $10\frac{1}{14}$ tønne engbond, een $\frac{1}{4}$ deel altsaa kan beregnes drevet, eller 27 tønner land. Aarlig drivt $179\frac{9}{14}$ tønner land i store og smaae marker; bønderne [have] ingen bestandige hovlodder, men den opbrudte mark deeles til den tours drivt³¹. Behøves engbund $213\frac{1}{2}$ tønne land, med skovslet; findes eller skal være 37 bønder i henseend[e]t til pløyning, harvning, sæde og høe høst til 40 hovninger; 8 i Freltoft forrette for 9, de 10 i Høyerup for 11, een i Aarsløv for $1\frac{1}{2}$, een i Heeden Bye for $1\frac{1}{2}$, denne gaard er solgt, forrettes hoveriet af Lyttichau; i henseende til gierdelukning indeelt til 41: de i Freltofte og Høyerup lige som før, de 2 i Aarsløv og Heedenbye for 4. I henseende til møgagningen er de indeelt i $37\frac{1}{2}$ hovning, Heeden Bye den $\frac{1}{2}$

29 Krontorn, kristtjørn; i det følgende en hentydning til ceremonier ved feldberederes (pelsværk-garveres) svendeprover.

30 Kæmmerer ved Øresunds toldkammer, kammerherre A. M. H. von Lüttichau var efter 1792 eneejer af Nordskov (Gestelev sogn i Sallinge hrd.).

31 »tours drivt« må betegne omgangsdrift.

meere, tærskning og dertil hørende 36 mænd, da Rasmus Andersen af Rynkeby er frie for dette arbeyde for penge, vandgrøvters rendsning af 36, fordi Eilert Frandsning³² i Aarsløv er frie for dette arbeyde; i det øvrige er der lighed med dem alle.

(I margen: P:M: mine foreeninger bør sendes til eftersyn for det ringeste hoveries bestemmelse)³³.

|13| Majj 30. og 31. negocierede comissionen, og den sidste dag blev foreening sluttet paa ganske gode vilkaard for begge parter; hoveriet kan beregnes til 10 rd. per tønne hartkorn, men dog var bønderne saa glade, at de nesten paa Vejlegaard vare færdige at bære comissionen paa hænderne.

Juni 1. Mødte comissionen paa Vejlegaard, for der at meglle foreening mellem kammer-herr Tingnagel³⁴ og bønderne, som nok vil have sine vanskeligheder, da han behøver een deel til at tractere og giesterere. Til gaarden er 7 hovedlykker, ere paa 135 td. land ager, een 7. deel er $19\frac{4}{14}$ tønne, engbonden $9\frac{10}{14}$ tønner land, engbonden i Mølle Maae, Kløver haven, Lunghaven 96 td. land, desuden i Koehaven slaaes noget; 5 hielpekobler, hvorpaa $30\frac{1}{2}$ td. og engbund 9 tønner land; Teilgaarden 3 kobler paa $6\frac{6}{14}$ tønner hver og engbonden 4 td. $\frac{10}{14}$. Af hovedlykkerne drives 3 marker, een med byg pløyes 3 gange, rug 1 gang, pløyes 1 gang, til havre 1 gang; i hielpe lykkerne pløyes 2 gange til boghveede, havre, siden med rug, med een gangs pløyning; tvende hielpelykker besaaes, een Teilgaards lykke saaes aarlig lige som hielpe koblerne; brækkes kuns hvert 3. aar een mark; pløyningen omtrent 10 pløye dage beregnet til $\frac{1}{2}$ td. land brækning, og 6 skp., andet harvningen; bygjorden brækharves efter anden pløyning, siden til all sæden^{34a}; lufte jorden er ogsaa brugeligt, er at harve fældingen eller brakharvningen op igien efter første harvning. Ved engslætten er anført at slaae græstotterne i græsmarkerne, som qvæget efterlader sig – Mirabilia. Der er 31 fulde hovninger og 2 halve hovninger, 33 bønder, Peder Hansen, Veile, og Hans Eriksen i Lumbye forrette $\frac{1}{2}$ hovning, enhver fulde hovning forretter fulde hovning undtagen de 3 mænd af Nørre Broebye, Peder H. af Vejle og Hans Eriksen, Rasmus Handsen af Lumbye, som ere frie |14| for tærskning og tilbehør, vandstæders rendsning, gaardens vedligeholdelse, humle avel uden stænger at skaffe, etc. Hoveriet beregnet for hver hovning i Veile 9 rd. 2 mk. per tønne hartkorn.

2. Continuerede comissionen sine underhandlinger paa Vejlegaard, og efter meegen lang ventilation blev foreening sluttet paa den grundvold som Aschlunds forslag indeholdt, med nogen indskræ[n]kning til fordeel for bønderne. Veilebyerne for sig selv, men afstaaelse paa gods eyerens siide af een pro-

32 Navnet skal være Egbert Frandsen.

33 Dette sker åbenbart i henhold til bestemmelser i hoveriinstruksen.

34 Kammerherre, generalkrigskommissær Michael Fabritius-Tengnagel.

34a Uklart. Landinspektørens beregning viser, at en hovbonde pr. dag »brækker« ca. $\frac{1}{2}$ td. land og af bygjorden harver 6 skp. ld., efter at sæden er lagt.

ces imod dem, at de beholdt raadighed over deres tørvemoese og underskov, betale landgilde med penge. Hede bønder³⁵ nyde nogen fordeel, og tærskningen betaler de med 6 rd. Det gaaer nok an for bønderne men er svær.

3. juni var comissionen paa Brobyegaard, den har 7 marker fra 40 til 46 tønder ager land; 24 bønder haves, altsaa haver de hvermand 1 td. $5\frac{1}{2}$ skp. land til 1 td. $7\frac{1}{2}$ skp. Ingen faste hovlodder haves, 10 skp. ansees af bønderne for een dags pløyning, Selmer anslaae[r] 9 skp.; til at harve een lod bruges i grøn jord $2\frac{1}{2}$ dag, i stubjord 2 dage. Der afgives forfærdelig mange gangdage, engene slaaes i fleng, i engene er Jacobs Have, Krogs Mae, etc. 16 tønder, i markerne 81 tønder, i skovene 96 tønd[er] land. Brækkes 1 mark 2 gange til byg, til rug 1 dag, og byg og havre pløyes 1 gang $\frac{2}{3}$, og det til havre, til byg 2 gange. Slaaes een kløver mark kan avles 400 læs høe. For hver heel gaard $7\frac{1}{6}$ pløye dag, $5\frac{1}{12}$ harve dage, $49\frac{1}{3}$ span[d]dage, 160 gang dage; gang dagene ere for de 23 gaarde, Steenfolden forretter kuns 148 gang dage. Beregnet gods eyeren for kongetienden, tærskerdage og spand dage 67 span[d]dage, 174 gang dage.

Det beregnede arbejde er for hver fuld gaard per tønne hartkorn 6 rd. 10 sk., og det forlang[e]de 9 rd. 9 sk. Foreeningen er beregnet vist til 9 rd.; men er ikke forfattet af capitain Selmer, men allene undertegnet af ham, til vitterlighed.

[15] Berritzgaard den 10. junij indfandt comissionen sig, og referatet begyndtes. Til gaarden er 11 marker nu, som i 11 a 12 aar saaledes er drevet 2 til hveede, hvor af beg[g]e brakes, 2 med byg, 4 græsses og 1 slaaes, hvilket med begge brakninger udgjør 11 markers drivt; af disse er nr. 1-2-3-4-5, og den $\frac{1}{2}$ nr. 6 er optaget af overdrev, som tilforn græssedes. Ager jorden er deelt i 69 hovlodder i hver mark, heelgaarde er der 65 og halvgaaarde 2, af de 65 er der 13 i Kalløse som driver de 3 overskydende lodder, det er i henseende til pløyning, harvning, høstning etc. [der] beregnes 69 bønder, i alt øvrigt 66, som er de virkelige bønder. 682 tønder land indeholder disse agerkobler, i alt middeltal 62 td. i hver mark, hver hovlod paa 7 skiæpper land, 12580 □alen i det virkelige; der trumles. (I margen: Hovedgaards taxt 66 td. 6 skp. 3 f[dk.] 3 alb., tiende ydende hartkorn 386 td. 2 f[dk.] 3 alb.). Bønderne maae selv levere foeder til at snoe bond af. Remedieres lige saa, at ikke for mange vogne tages paa een gang. Engslette i engene slaaes rodeviis, undtagen kløver marken, hvor enhver slaaer sin lod. Der er toe enghaver, een Rørmose, een Langebierd³⁶, og de fire sædemarker høet i dem. Af tiender er Maibølle sogns 2 tiender eyendoms og tages til gaarden. Tærskningen forrettes efter hartkorn. Kornrendsning skeer efter omgang; lige saa harper og kaester bønderne paa magasinet ved Orebye – illisitum³⁷; lige saa at udføre sæ-

35 Hede bønder, utvivlsomt bønder fra landsbyen Heden, der lå langt fra hovedgården.

36 Langebierd, stednavn (?).

37 illisitum, utilladeligt.

den igien fra Orebye magasin til prammene; lige saa illisitum; det lovlige hoverie er beregnet til 9 rd. 25 sk. per tønde hartkorn. Godset maadeligt, kuns udsiftet 22 bønder og 76 uudsiftede.

Friebønderne forrettet saa meegen hoverie, som mine bønder forrette, men i villighed notabene –

Den 11. junij blev foreningen sluttet med Berritsgaards bønder og herr kammer-herre Lehn³⁸. Avlings hoveriet blev det foreslagne, alleene i henseende til tærskningen bønderne betale 4 mk. per tønde hartkorn og forrette 4 omgangs tærskerdage til sæde korn. Spand dagene bleve bestemte til 8 for hver fulde gaard og 21½ gangdag – til aldt hoverie, undtagen gaardens avlings drivt, som er i hovlodder, brendet inclusive, 2 favne hver mand, foruden 8 favne gavntømmer.

[16] Referat angaaende Ourebyegaard. Der er 11 marker, drives som ved Berritsgaard, undtagen, at der saaes rug istæden for hveede, og da der saaes havre i 3. halm, saa bespares een pløyning i denne mark. Markerne ere ulige i størrelse, som er undersøgt ved Aschlund, i hoverie reglementet er hovlodderne paa 12200 □alen, men ved undersøgelse befindes de noget større, saaledes som 13727 □alen er over 1500 alen større end reglementet; høehøsten slaaes boelsviis som her paa Berrits[gaard], men kløvermarkerne ere efter hovlodderne, i engen Archadien slaaer enhver af de 31 frie bønder med 2 slaaes bud og 2 strøe bud. 26 huusmænd imodtage korn og høet i laeden og paa stængerne. Hoverie pengene efter hoveriet er 10 rd. 70 sk. per tønde hartkorn. Der er 219 tønner 4 skp. 3 f[dk.] 2 alb. hartkorn bønder gods, 40 bønder er dette hartkorn fordeelt paa; markerne vare 1789 mindre, da siden er indtaget hovedgaards overdrev som laae i felledskab med bønderne, men da den mindre jord var til gaarden blev den drevet i trende marker, hvoraf tvende bestandig vare under drivt, siden i 4, hvorved aldt blev meeget ringere pløyning til lettelse for bønderne, i sær ved den sidste inddeeling i 7 marker endnu forringede hovpløyninge. Der blev i det væsentlige sluttet forening, som ved Berritse, undtagen de mindre anførte pløyninger og harvninger; brendet blev ogsaa 80 favne istæden for 150 her til, og mindre korn ægter, alt som sees af protocollen, Taars tiender moverede bønderne indtet imod, og altsaa talte comissionen intet under denne forhandling om den ulovformelighed at lægge disse eyendoms tiender fra Berritse til Ourebyegaard, Taars bønder forbeholdt dem een nærmere hovvey, noget udviisning med videre, og saaledes blev forening sluttet den 13. junij³⁹.

Den 12. junij søndag, og min sygdoms dag, indtet forrettet.

38 Kammerherre, baron Poul Abraham Lehn, der ofte var C. D. Reventlows modstander i den store landbokommission, ejede Berritsgård 1757–1804.

39 En randbemærkning, der karakteriserer stutieriet på Berritsgård som »heel maadelig, spidslændet, ikke frie for spat, meest koespat« etc. kan være præget af Løvenskiolds uvilje mod ejeren.

Den 13. referat om Lungholms hoverie, forslag forfattet til foreening: blev ikke truffet foreening, da bønderne var indspirerede med fordomme. Kammerherre, baron Lehn giordet saaledes nedsættelser⁴⁰ ved comissionens megling saa langt, saa bønderne havde vundet een 540 dage meere, end de ved kiendelse kunde vente |17| nedsadt. Men deres stridighed foraarsagede, at comissionen maatte give kiendelse, som faldt bønderne imod; blev de kiendt at betale i omkostninger 134 rd. Denne blev afsagt i min fraværelse og sygdommen den 15.

16. reyste comissionen til Schiørringegaard for der at foretage sine forretninger.

17. begyndt referatet. 9 marker til gaarden, 4 drives, 1 brakes, 1 slaaes til kløver, 3 græsses, dette er brugt siden 1790, før den tiid var 7 marker, 1 brak, een rug mark pløyet 4 gange, harvet 3 gange, 1 byg mark pløyet 3 gange, harves 2 gange, 1 havre mark 1 pløyning, een harvning; af de 9 marker brækkes med byg [indsdudt: ligger til brak], siden rug eller hveede, harves 3 gange, saa byg, saa havre. Der er een afbyggergaard er der som heder Dalbye gaarden, hvor forpagteren driver 70 td. land. Bønderne pløye med 2 plove deres hovlodder i $1\frac{1}{2}$ dag, harve $1\frac{1}{2}$ dag een lod med 2 harver; de bruge 4 dage til høesletten, bønderne have alle indvendige og udvendige grøvter ved lige, bønderne tærskes een dag ugentlig – og 2 omgangsdage i det heele. Hovedgaardsjorderne ere 762 td. land, ved Dalbye gaard er opryddet circa $3\frac{1}{4}$ td. land, af de 762 td. land driver gods eyeren 70, bønderne 692: hver bonde pløyer aarlig $10\frac{1}{8}$ td. land aldt i aldt, tilforn 13 gang[e], 7 harvninger forretter bønderne; bruges 146 læs tørv, 121 favne brende; hver mark paa 76 td. land, giennemsnit. Det i eft[erretningerne] forlangede hoverie bliver 10 rd. 4 sk. per tønne hartkorn, det efter beregningen forretende hoverie er perr tønne hartkorn 6 rd. $64\frac{1}{2}$ sk. [Den] 18. Det gamle forslag blev forelæst bønderne, efter nogen nedsættelse; men foreening var ingenlunde at treffe, bønderne fordrede meegen nedsættelse, da de paaestode ingen lindring at have faaet; comissionen kunde ikke faae eyeren til nedsættelse, men maatte afgive kiendelse.

(I margen: P.S. Frue Stampe⁴¹ anmodede comissionen at forfatte forslag for hende til foreening, da hendes var heel maadeligt og ikke ordentligt forfattet.)

19. Efter nøye beregning havde bønderne ved dørknings maadens |18| forandring og de nye mark deelingers faaet 452 gangdage meer at forrette end i aaret 1789, ved hegn etc., men derimod var i pløyning, harvning, 1 kløvermark mindre at slaae og behandle, som gjør en 30 td. land, i det heele 1128 [dage] vunden for bønderne; hegnet som aarlig var at vedlige holde følte de trykket af, men den anden fordeel af 676 dage var i pløyning, harvning,

40 Meningen må være: »... Lehn gik m.h.t. hoverinedsættelser ...«

41 Formentlig godsejeren, kammerherre Carl Adolph Stampes hustru.

tromling etc., som paa alle falder i det fiine, en 6 a 8 furer kanske, i hver pløyning, ligedan *ikiendt mod bønderne til bekostning*.

20. Var comissionen paa Nordfeldt, hvor referat blev foretaget betræffende denne gaard og det dertil forrettede hoverie af bønderne, een klagede til mig paa veyen, at de maatte kiøre nedenom stranden med møgkiørselen og sæden for ikke at kiøre paa jorderne. Manden heeder Resch, konen har havt trende mænd, den første, Sølling, var nok af capitain Søllings sl[ægt]. Gaarden har 9 marker, 4 drives, 1 til hveede, 1 byg, 1 rug eller erter og 1 havre; til hveede pløyet og harvet 3 gange, byg 3 gange ligedan harvet, rug eller erter 1 gang, havre toe gange; de 4 vænger og Gammelsøe drives vexels viis, af de 5 græsmarker brækkes 1, og 1 kløvermark var slaaet for 10 a 12 aar siden, siden ikke. Siellebroestykket ligger langt borte, og er eftergivet bønderne Gammel-Søe, Tougholms, Implykket, Freedskov og Heste Haven, Kampen, dette slaaes lige saae i kornmarkerne. Hver bonde bruger 4 læs gierdsel og 200 stavrer, er indlagt under hovedgaarden Oregaard, imod at Sildevængget skulde bygges, men dette er ikke skeet endnu, *hinc ille lacrimæ*⁴²! Skovning af bygnings tømmer skoves indtet, af tørv er ikke skaaret siden 1788 undtagen de tvende sidste aar, brende bruges 1 favn af hver 3 bønder. Til humle haver bønderne gravet; der er ikke fuldt afsadt lodder i alle marker, undtagen af [ulæseligt] nr. 48 – nr. 48⁴³. – I alle 9 marker 442 tønder land, og engbond 38³/₄ td., et middeltal af alle marker er 49³/₁₄, 4¹/₃ tønne engbond; enhver hovlod for hver 69 heel[e] gaard[e] er 5²/₃ skp. i hver mark, i de 4 vænger er 2 skp. land for hver bonde. Gammelsøe deeles i 2 deele, saa at Gammelsøe drives 1 gang, naar vængerne drives 2 gange; hver bonde har 7 tønder land aarlig at drive. Saaledes have disse marker været drevet siden 1792; til 1792 har bønderne i Speilsbye havt Sildebroe lykket i forpagtning og været frietaget for alt hoverie. Før var bønderne kuns 63 til hovningen. [19] Nu paastaaer eyeren at Speilsbye bønderne bør giøre fuldt hoverie, hvorved bliver 69 bønder, og altsaa formeener han, at bønderne skal drive Oregaarden; nu vilde eyeren have 10 marker, hvoraf 5 skulde drives, 1 slaaes, 1 brækkes og 3 græsses, 1 mark hveede med 3 pløyninger, 1 byg mark 3 pløyninger, 1 rug mark 1 pløyning, 1 byg mark 2 pløyninger, 1 havre mark 1 pløyning, den 10. mark blev paa 38 tønder land. Bønderne faae mindre pløyning, deres pløyning blev 6¹¹/₁₆ tønne land, de 19 td. land af Oregaarden ligge meeget nærmere ved Gammel Søen. 69 læs tørv fordres og 75 favne brende, i aldt anslaaet til 89 favne brende. Det forlangede hoverie gjør per tønne hartkorn 13 rd. 65 sk. og det beregnede 6 rd. 94 sk. per tønne hartkorn. Beregning over forskiel paa 4 og 5 markers drivt: Pløyningen bliver

42 Korrekt: *hinc illæ lacrimæ*, »deraf disse tårer« (= her har vi den virkelige grund til jammeren), et ofte anvendt citat af den romerske komediedigter Terentius (Andria V, 126).

43 Uforståeligt.

den samme ved begge, harvning undergaaer [rettet fra: overstiger] 51 harve dage, naar 5 drives, men over balance 57 spand dage og 266 gangdage. (I margen: N.B. det er en precær regning). Herr Risch⁴⁴ samtykkede i at forrette harvningen for bønderne og befrie dem for Gammel Søes pløyning, naar de vilde [indskudt: Den 21.] paatage dem gaardens drivt i 10 marker, med 5 aars drivt. Efter harvningens afdrag bliver bønderne til fordeel 450 dage, ved den nye høstnings maade. Det stoer Skovfoged Venge var ikke pløyet før 1789, altsaa forandrede dette noget omstændighederne, og Risch tilboed at det maatte blive ved 4 markers drivt, naar de vilde drive vængerne og Ore-gaarden vexels viis, og tillige slaae en kløvermark, imod at han forretter all harvning.

Den 22. fremlagde comissionen et nyt forslag til foreening, og vil formodentlig blive afsagt kiendelse, atter paa bøndernes bekostning, thi de ere alle stiive som caret heste, men deres fordeelagtige nye dyrknings maade er indlysende, den beløber til 758 gangdage og er følelig, da den falder i harvnings frihed, hvorimod den fordeel paa Schiørringegaard var virkelig, men ikke indlysende.

[20] 23. junj. Forelæste comissionen bønderne den nye plan, og jordegods eyeren; foruden de faste hovlods arbejder og tærskning bliver disse bønders arbejde, skovningen undtagen, men skibningen enclusive, gjør 15 spanddage og 16 gang dage, tærskningen undtagen som er 30 dage. Comissions betalning beløb til 167 rd., som bønderne have at betale.

Samme eftermiddag taget til Aalebekgaard, hvor referat blev foretaget angaaende denne Aalebekgaards [hoveri]. Efter reglementet af 1773 er gaarden 8 td. 5 skp. 2 fdk. 1 alb., var henlagt 13 bønder gaarde 54 td. 1 fier[dingkar]; nu er gaarden 12 td. 6 skp. 3 fdk. 1 alb. og bøndernes antal 14 og hartkornet 58 [td.] 1 skp. 1 fdk.; formeeret er gaarden altsaa af 4 td. 1 skp. 1 fdk. og een bonde meer; denne tilvext er kommet af een nedlagt gaard med kongelig tilladelse, men paa vilkaard, at han selv skal dørke denne gaards jorder, og tillige forrette hoverie for den trettende nedlagde bonde, men han har kiøbt 2 selveyer gaarde, den een[e] driver den 13. gaards jorder, og den 14. driver for eyeren paa de 4 tdr. hartkorn. Gaarden er drevet i trende marker, hvoraf 2 besaaede, nu vil eyeren deele de 3 marker i 6 og tage een 7. af de 2 strandvænger. De 3 gamle marker bestaae af $82\frac{1}{2}$ tønde land, altsaa hver mark paa $27\frac{1}{2}$ tønde, een mark hviilede til græs, een mark saaedes med vaarsæd, pløyes 3 gange, een med rug 2 gange. Bøndernes lodder vare paa 14 skp. land; brende hentes 2 læs brende af hver gaard, fra Klindtholm, og skieres desuden 308 læs tørv, gjør i aldt 70 favne brende. Hoveriet efter beregning beløber til 9 rd. $48\frac{1}{2}$ sk. – Huusmændene modtage høet og kornet samt tørven i huus, 9 stk. i alt, qvestion: har disse forrettet ugedag, førend den eene gaard blev nedlagt under gaarden, eller ikke, i sidste tilfælde kunde

44 Risch (pag. 18 Resch), antagelig forpagter på Nordfelt.

deres arbeyde komme herr Iytman⁴⁵ til gode i det hoverie, hand skal forrette til de 4 td. 1 skp. 1 fdk. Da eyeren skal forrette hoverie for de 4 td. 1 skp. 1 fdk., saa er beregnet forholdet af det andtal hoverie han skal forrette imod bønderne, og da er hoveriet beregnet efter forholdet for 8 td. 5 skp. 2 fdk. 1 alb. imod 12 td. 6 skp. 3 fdk. 1 alb. imod 14 bønder, som gjør $19\frac{4}{14}$ hovning, hvoraf han tilkommer at forrette $5\frac{4}{10}$ deel hovning.

[21] Freedagen den 24. junj, continuerende forretningen paa Aalebeks-gaarden og ventilationer med bønder og eyeren, amtmændens fuldmægtig herr Iudtmann, een fiin bondepiinere, som nu maae bøde lidet for gamle synder. Comissionen forfattede i dag forslag til foreening, som skal forelægges bønderne i morgen.

Den 25. junj blev forslaget til foreening fremlagt for parterne, ved hvilket nøye var iagttaget, at eyeren skal forrette hoverie for den underlagde gaard, alle krumspring hialp ikke. Fra Steege indkom een bomrial⁴⁶ af Mauritz Jørgensens fuldmægtig, som var ikke ilde skrevet, men lidt slem; det skal være amtmændens og fuldmægtigens fiende. Kiendelsen faldt ud efter forslaget, for grøvternes vedligeholdelse blev bønderne frietaget, og bønderne bleve tilkiendt comissions betalningen med 120 rd.

Klindtholm. Samme dags aften blev foretaget referat over denne byes hoverie. Til gaarden er 9 marker, og drives efter efterretningerne, hver bonde driver i alt 7 td. 5 skp. aarlig i alle marker, 95 td. land af hovmarken er forpagtet, Budsene bønder 12 stk., huusmænd have 34 td. land. Til gaarden er 512 td. land; i det øvrige er der til gaarden 9 marker, 65 bønder. Hver mark er paa 45 tønder land; de øvrige eller disse 65 bønder klage over, at de Budsende mænd bør forrette hoverie til gaarden med dem, og vilde hellere drive de 95 td. land med; i huusmænds vængernes sted er indtaget 22 td. land af Magele byes heste-have. Der er 79 bønder til gaarden i alt. Det forlangede hoverie efter efterretningerne beløber til 16 rd. 69 sk., og det beregnede 9 rd. 45 sk. Budsinde mænd have 150 favn hegn at lukke og de øvrige 65 mænd $199\frac{1}{2}$ favn hegn. 800 tørv behøves til et læs. [22] Ved gaarden er ikkuns 14 uforenede bønder; bønderne ville alle indgaae foreening. Naar alle 79 bønder maatte deele skiebne, saa vilde heele godset pløye de forpagtede marker tillige med de øvrige godsdes bønder.

Den 28. blev foreening sluttet efter comissionens megling; de 14 hovfrie bønder tage deel i aldt omgangs hoverie, for tienden i mægning og tærskning; hoveriet blev bestemt for dem ved de forpagtede udjorder, som de skal beholde i forpagtning i 5 aar fra 1797. Siden deeles markerne i 9 og i 14 hovlodder paa 5 skp. hver, som drives 1 mark med rug 3 pløyninger, een byg

⁴⁵ Amtsfuldmægtig Johs. Jydtmann var ejer af Ålebækgård fra dens oprettelse efter kron-godssalg 1769.

⁴⁶ Ordet »bomrial« har jeg ikke fundet i andre kilder. Det synes her at betegne en noget drastisk udformet skrivelse, hvis indhold var ubehageligt for modtageren.

mark 3 pløyninger, 1 rug mark een pløyning, og 1 havre mark 1 pløyning.

Den 29. junj blev referat foretaget paa Rosenfeldt i anledning af hoveriets bestemmelse ved Iiselingen, som nu er deelt i 2 gaarde, og een tredie gaard skulde opføres paa Snertinge lod, hvortil henhørte Snertinge bye og Svinninge. Efter hoverie reglementet er der fulde hovninger $75\frac{3}{4}$, disses hartkorn er ikke anført i hoverie reglementet, Skaverup er siden henlagt til Rosenfeldt, Neder Vindinge er kommet til Iselingen, der er tillagt til Iiselingen ved dette bytte 5 skp. 3 fdk. $\frac{3}{4}$ alb., men afgaaet $\frac{1}{2}$ hovning, de 3 halvgaaarde i Snertinge ere giorte til 2 heele hovninger, istæden for $1\frac{1}{2}$ der vare før, tredings fogeden⁴⁷ i byen gjorde hovning, som nu er aldeles frie. I Svinninge bye er 4 bønder og vare efter reglementet 4 hovninger, og nu forrette kuns 1 hovning alle fire, uden i kornhøsten hvor de forrette for 4, de betale hoveries penge 6 rd. Udfløtterne af Ørsløv bye forrette dette manglende hoverie og alt hoverie for $\frac{1}{2}$ gaard nedlagt i Nyeraad. |23| De 21 fulde og 12 halve og $\frac{2}{4}$ gaarde⁴⁸ i Ørsløv forrette nu 33 fulde hovninger, undtagen tredings fogeden, og de 6 udflyttere forretter kuns $\frac{1}{2}$ kornhøst, atter een udflyttere fra Steubens tiid⁴⁹ forretter halvt. Denne bye er paalagt fulde 4 hovninger uden for kornhøsten, i kornhøsten 1 hovning paalagt; een i Rødstofte $\frac{1}{2}$ gaard er frietaget for hoverie imod penges betaling. I Nyrup er nedlagt $\frac{1}{2}$ gaard og er fragaaet $\frac{3}{4}$ hovning, men burde kuns være $\frac{1}{2}$ fragaaet, den eene $\frac{1}{2}$ gaard som er nedlagt i Nyraad er henlagt til skovs opelskning og skovfoged vænge; i Ornebjerg er afgaaet een fuld hovning. Hoveriet er nu forrettet af 7 fulde hovninger mindre end reglementet indeholder. Til gaarden 12 marker, er pløyet 1 til hveede mark 3 gange, i de 2 sidste aar pløyet 4 gange, 1 bygmark pløyes 3 gange, 1 ertemark pløyes 1 gang, 1 rug mark pløyes 1 gang, 1 mark med havre og kløver, og 2 kløvermarker slaaes. Bønderne deele hver mark den første gang de indtages og beholde dem i den drivt; gaarden bestaaer af 782 tønder agerland, i alle [overstreget: hver] sæde mark[er] kan regnes $17\frac{1}{2}$ tønder land engbund; bønderne harvede 1789 vindter sæden, indtet andet. 1900 læs sæd beregnes at indkiøres til gaarden. Engsletterne er Barne-moesen [flere skulle formentlig nævnes her].

Kløver avles 563 læs høe i de tvende mark[er], i sæden etc. avles – – høe 539 læs –

|24| Hoverie arbeydet beregnes til 67 rd. 19 sk. per hovning, bliver paa det mindste hartkorn 16 rd. per tønne hartkorn.

30. junj blev kammerherre Calmettes forslag forelæst bønderne paa Iselingen, men de ville ingenlunde indgaae den foreslagne forening, hvortil comisionen ikke hellere bødreg noget, da det let uden beregninger kunde sees at

47 Tredingsfogden må være en bondefoged, der havde tilsyn med en trediedel af hoveriet.

M.h.t. hans hoveri se også pag. 23, 49 og 51.

48 $\frac{2}{4}$ gaarde = 2 fjerdingsgårde.

49 Major B. O. Steuben (?).

bønderne vel vandt noget ved deelingen af jorderne til 2 gaarde, men derimod indlysende tydeligt, at hoveriet til Snertinge gaard var aldeles nyt arbeyde uden erstatning⁵⁰. Bønderne forlangede kiendelse, men comissionen vendte det der hen, at det blev forslag til foreening, for at bespare bønderne omkostninger.

Juli 1. Blev tilbragt til beregningers forfærdigelse over det hoverie, som var forrettet i 1789 sammenlignet med det, der nu skulde forrettes til alle 3 gaarde, i forhold af de ved reglementet bestemte 75 $\frac{1}{2}$ hovning, som i forslaget af gods eyeren var steaget til 80. Man besaae Rosenfeldts bønderskove, som ere mageløse i henseende til opvæxt, men bønderne lide utroeligt, thi ingen græsning falder i skoven, som de skatter og skylder af, gierdsel har de ikke maattet hugge og ikke indleyet creature. Lært een maade til skovs opelskning paa bare p[l]etter, nemlig 1 graves een allens grøvt paa $\frac{1}{4}$ dybde paa begge siider med vold i midten, paa denne vold plandtes piil vimminalis eller bedre sineria⁵¹, i grøvterne lægges nødder og agern, og saaledes continueres paa heel[e] stykket, saa haver plandterne læe prægtigt. Den anden maade er at grave 1 grøvt paa 2 $\frac{1}{2}$ alens bredde, $\frac{5}{4}$ dybde, stik dybt, efter tegningen som følger⁵²; om foraaet kastes græstørven i bunden, jorden ovenpaa, og saa plandtes piil og saaes agern imellem.

Julj 2. blev det heele giort om i henseende til Snertinge, formedelst een paragrafue i reglementet som siger, at de 20 td. hartkorn i Snertinge forblive under bonde brug.

[25] 3. julij foretaget referat angaaende Rosenfeldt. Her er også nogle forandringer i hovningerne; der er nu 54 $\frac{1}{2}$ hovning, og skulde være 55 efter reglementet, uagtet een bye er forøget med 2 hovninger i Stubye og Ove[r]-vindinge formeedelst udskiftningen; før var Ros[enfeldt] 10 marker, nu er der 11 marker af tilkiøbt jord, men da til skovsopelskning er udlagt meere, atter er ved mageskifte indbyttet een mark fra Nedervindinge bye, (men dette er ikke aproberet) som heder Neder Vindinge Ore. Ved denne leylighed er der bleven 12 marker, som [ved] dette sidste magelæg er til fordeel for hoveriet, da de bortbyttede marker ligger langt borte, men ellers er dette mageskifte ulovligt. Kammerraad Preen⁵³ haver et vænge, Foegedvænget kaldet, som er under gaardens hovedgaards tax[t], men har ikke været drevet; kommer dette under gaarden, saa forandres hovlodderne til 1 hveede [mark] pløyes 4 gange, til byg 3 gange, til erter og rug 1 gang, til byg 3 gange, til havre 1 gang, og slaaes 1 kløvermark. Bønderne deele møddingen boels viis;

50 »... nyt arbeyde uden erstatning«, idet Snertingegård var en af de nye hovedgårde, der blev oprettet ved ryttergodssalget 1774.

51 *salix viminalis*, båndpil; *salix cinerea*, grå pil.

52 Der findes vedlagt en ret primitiv »Tegning paa grøvterne til piile grøvterne og ege-saaeninge ved Rosenfeldt«, med de anførte mål.

53 Kammerråd Preen (Prenn), antagelig Thor Thodberg Preen, død i Vordingborg 1809.

der kan giødes meer end 1 mark, 8 a 9 dage varer møgkiørslen med 1 vogn. Markernes størrelse har været fra 34 til 50 tønder land, herefter er mellem-tallet 44 tønder land, hver bondes pløyning har beløbet til $10\frac{1}{10}$ tønne land, engsletten er 457 tønder land med 2 kløvermarker. Det forlangde arbejde er 22 rd. per tønne hartkorn, det [26] beregnede arbejde er 11 rd. per tønne hartkorn.

4. Efter at harvningen var eftergivet af gods eyeren, saa blev forslaget til forening forfattet af comissionen, forelagt parterne, men da bønderne uagtet betydelig nedsættelse ikke vilde indgaae forening, blev denne forvandlet til kiendelse, og bønderne tilpligtet at betale comissions mødet med circa 120 rd. Adskillige af godsets bønder indgave klager over skoves fratagelse og indhegninger, hvorudi bønderne ikke maatte græsse; dette skulde være godtgjørelse for udskiftningen, men disse klager bleve leverede amtmanden til afgjørelse. Ikke vel behandler den gode Calmette sine bønder, skovens opelskning skader bønderne meeget, da de ingen godtgjørelse faar, for de betydelige opfredninger.

5. Aunø hovedgaard har aldrig været bebygget, altsaa bønderne indtet forrettet uden gaardens udvortes hegns vedligeholdelse, de høste Barnemosen til Rosenfeldt og kiøre 1 favn brende til Vordingborg færge, forrette 4 spandage til hvad gods eyeren vil; den halve af hovedgaards taxten er forpagtet til Sallerup byes bønder, den anden deel er forpagtet til een mand paa Øebierregaard. De har desuden betalt 14 rd. for forpagtning af den halve gaard efter de oplysninger der kand faaes. Denne gaard er uden at have kiøbt hartkorn forøget med 5 hovninger. Der er angivet 41 bønder, men virkelig kuns 36 bønder; det forlangede hoverie beløber sig til 16 rd. 55 sk. per tønne hartkorn og det beregnede 10 rd. 8 sk. Comissionen torde ikke vove at gjøre forslag til hoverie paa denne gaard, hvor ingen gaard er, og intet hoverie er forrettet til 1789, den vovede heller ikke at forvandle hoveries pengene til arbejde, forinden den havde indhendt[e] kammerets formeening; 2 af byerne ligge $\frac{5}{4}$ miil fra gaarden, 1789 betalte bønderne 10 mk. i hoveries penge og forrettet 12 spand dage til hvad forlang[tes] og de 2 favne brende til kalvehaven, nu 14 rd., og gaardens forpagtning af hovedgaards jorden[e] drives aarlig høyere, og tvinges bønderne til forhøjelsen ved trussel om at saune udviisning.

11. julj foretaget referat over Gamle Kiøgegaard; efter reglementet skulde være $45\frac{1}{2}$ hovning, men nu er der $51\frac{1}{2}$ hovning; dette er ikke skeet med kneb, men ved 6 bønders tilkiøb. Markerne drives saaledes: 8 marker, 6 bievænger, og atter 2 hielpemarken til den eene mark, drives 1 hveedemark med 3 pløyninger, 1 bygmark 3 pløyninger, 1 rug mark 1 pløyning, [27] havre-mark 1 pløyning; harvet har bønderne til all sæden og desuden til skiørning, bygmarken 3 gange, og hveedemarken til skiørning; tromlet har bønderne. Hegnet vedligeholder bønderne, endogsaa nogle vænger som ere bortleyede; vandgrøvterne har eyeren vedligeholdt, men bønderne have afgivet 2 bud til

brakgrøvternes gravning om aaret. Carlstrup bye ligger 18535 alen⁵⁴; disse blev tilbudne af eyeren først at frigives for bygmarkens første pløyning om foraaet og heele denne marks foraaars behandling, ligesaa for havremarkens foraaars behandling. Der er trumlet til skiørning. I de 8 marker er der 5¹/₂ skp. land til hver bonde, og mange mindre lodder; af de 6 biemark drives 12 tønder land til rug og 12 tønder land til havre, som udgjør 2 skp. land til hver bonde, men i disse vænger findes ingen hovmaal afdeelt; hielpe marken til nr. 2 eller hestehavs marken heder Broemarken, denne naar den slaaes og høstes høe af, saa vende og rive huusmænd denne jords afgrøde, bønderne have adskillige aar været frie for at pløye og saae. Hr. Peders Vænge paa-staaer eyeren at bønderne bør pløye, da den magelagde jord til Billesborg har været drevet ved hoverie. Dette undersøges. Det beregnede hoverie gjør circa 7 rd. per tønde hartkorn eller per g. 42 rd. og det forlangede 52 rd. per gaard. Madam Carlsens⁵⁵ forening blev forkastet af bønderne, endogsaa efter betydelige nedsættelser, som comissionen havde formaaet hende til at gjøre, Carlstrup bye ligger 1¹/₂ mil der fra. Mad. eftergav dem begge vaarmark[er]s behandling om foraaet, brakpløyningen midsommers, all tærskning og rendsning og deres betydelige tiende for 10 rd. per gaard som har kostet over 16 rd.; men ingen forlig, (bønderne vilde være frie for penge). Comissionen bestemte hoveriet, og 5¹/₂ rd. per tønde hartkorn for Carlstrupperne. Her Peders vænge skal eyeren brække, siden skal bønderne pløye den, naar forlanges istæden for een af de andre marker, med lige store lodder.

[28] Julij 14. Spanager Gaard haver 9 marker paa 50 td. land hver mark; der er ubetydeligt opryddet i een af markerne. Efter reglementet er der 43 bønder, eller skulde være, nu befindes ogsaa efter indberetningerne 43 bønder og meere hartkorn end tilforne. Man regner 5¹/₂ miil til Kiøbenhavn. I Kiulerup er nedlagt 2 gaarde, hvis hoverie nu er paalagt forpagteren Campmand; i een af markerne er oppløyet 2 hovlodder, som ikke vare pløyet 1789. Lodderne i hver mark er paa 9¹/₂ skp. land. Drivten er 1 hveede, 1 byg, een rug, 1 havre mark, 1 kløvermark, 3 græs marker, 1 brakmark; engene slaaes lige som kløvermarkerne i fleng, bønderne vil have hovmaal; de fleeste gierder ere stenggierder^{55a}, som dog vedligeholdes af bønderne, naar de ere sadte. Bønderne giøde hver 2 og 2 deres hovlodder; der holdes 120 kiør. Bønderne have ikke slaget brendet i favn i skoven, men kiørt det hiem i kievler som paa Gamle Kiøgegaard. Til hveede og byg pløyes 3 gange, til rug og havre een gang. Bøndernes tillæg til hartkornet er ringe. Til gaarden er 2 fæste tiender, men een kirketiende er perpetueret⁵⁶ eller kiøbt for mange aar siden

54 Afstand fra hovedgården. Det følgende »disse« går på landsbyen Karlstrups bønder (gårdmænd).

55 Rasmus Carlsen Langes enke Maren Christensdatter ejede fra 1789 Gammel Køgegaard.

55a »stenggierder«, stængegærder, hegn af pæle og stolper.

56 perpetueret, sat fast (til varig brug) med særligt formål, f. eks. til fattiges underhold.

til gaarden. Skoven hendtes lige som gierdselet fra Sliminge Overdrev. Bønderne harve alle sæden eller er pligtige dertil. Gierderne ere 11244 favne at fordeeles. Til gaarden avles 710 læs circa.

Ildebrendsel beregnes 42 favne brende, og 4 læs tørv af hver hovning, gjør i alt 168 læs, foruden gavntømmer.

15. julij. Blev kiendelsen afgivet til gods eyerens byrde med 140 rd., men bønderne paastode ingen lettelse at have faaet, hvorfor de paastode apel til kammeret.

16. julij. Mødte comissionen paa Viibyegaard, for der at foretage forening mellem eyeren og de 4 uforenede bønder som endnu stode tilbage.

17. Blev referatet foretaget angaaende Viibyegaards [29] hoverie indberetning. Der er til gaarden 26 hoverie giørende efter reglementet og 1 friebonde, samt een tilkiøbt bonde fra Kirkesyv paa 14 td. hartkorn, denne forretter hoverie til flengs lodderne som ere uden for bøndernes lodder. Der er 6 marker som ere indeelte i 4 inddeeling, men drives som 12 marker, 30 td. i hver mark; hver bondes lod bestaaer af 10 stk. land, men den bonde i Kirkesyv [har] pløyet i flengs lodderne $1\frac{1}{2}$ tønne; han kiører ellers alt øvrigt arbejde, med møg etc., men høe høster han kuns 12 læs; de fleste enge ere i hovmaal, nogle faae slaaes boelsviis. Der er 3 tiender, hvoraf den ene er fæste tiende paa livstiid i aaret 1757, den een[e] er kiøbt 1788. I somme marker er overskudet⁵⁷, som pløyes af eyeren og manden i Kirke Syv, paa en 18 td. land, men bønderne høste det i fleng. Hegnet er ubetydeligt; een aae som rendses hver 6. aar; brende tilstaaes ham 52 favne og tørv 156 læs, i alt 75 favne. Hollænderie er her paa 140 stk. kiør, og en 30 beester. Eyerens tilbød bønderne deres gaarde tilkiøbs imod 250 rd. per tønne hartkorn, for penge kunde de ogsaa nok blevet [hoveri] frie, men de bøde 2 rd. per tønne.

18. Da der ingen udvey var at formaae disse mennisker til nogen ting, da eyeren endogsaa tilbød dem tærskningen for 6 rd. per gaard uden nytte. Comissionen forfattede sine beregninger og forslag til forening efter de inhen-tede oplysninger; dog blev af eyeren beviist acord med bønderne, om at de ikkuns hentede tørv 2 læs, saa længe der ikke forlangedes skaaret. Bønderne vilde ikke antage comissionens forslag, men bleve dømte der til og at betale omkostningen med 106 rd.

19. Foretoeg comissionen sig referat paa Gieseegaard. I Nordrup er 11 bønder, Klippede 6, Tersløv 7 (forreter nu, men burde være $5\frac{1}{2}$), Sliminge 15, i alt $37\frac{1}{2}$ heel hovning, hvis hartkorn er 231 td. hartkorn, altsaa 12 hovninger minder end ved reglementets forfatning; Kongsted 3 gaarde er frietagne for hoverie for penge, i Sliminge [30] 2 heele gaarde lige saa: i Gørsløv 3 gaarde lagt til Julelund, og atter 7 hovninger fra Aarløse, atter er henlagt 3 hovninger til Ottestrup a[f] Faringløsebye, men fra Ottestrup er taget Tersløv bye 7 gaarde, som før var kun $5\frac{1}{2}$ hovning bestaaendes af 7 beboere,

57 »Overskudet« må være en rest af hovmarken, som ikke er inddelt i hovmål.

altsaa mangler 12 hovninger, som huusbonden bør forrette hoverie for, hvor altsaa udkommer $49\frac{1}{2}$ hovninger; fra Ørsløv bye er indtaget een hovmark, hvorimod Ørsløv har faaet Sakariesens vænge fra Ottestrup, og 1 stykke af Auderaads skov, og til Juellund er afgivet Kyllinge vænget fra Giesegaard til lettelse for bønderne. Her er 10 marker, men kuns 9 bruges, den tiende mark er opryddet skov, men bruges kuns til gæs⁵⁸ nu; 1 mark saaes hveede, pløyes 3 gange, lige saa 1 byg mark, 1 rug mark pløyes 1 gang, og 1 pløyes en gang til havre. 1789 blev 5 marker drevet, denne femte mark pløiede eyeren, men bønderne besørgede høsten; istæden for de 10 hovlodder eyeren skulde besørge for de til Juellund henlagde 10 bønder, blev taget et lidet stykke af marken til huusbondens behandling, men indhøstningen besørgede bønderne; gaarden bestaaer af $445\frac{1}{2}$ td. agerland.

Siden 1790 har bønderne betalt deres afgifter, men fra ældre tiider er een forfærdelig restance. Markerne ere i et mellemtal 49 td. 4 skp. land hver; bønderne paastaae i 17 a 18 aar aldrig at have harvet, men efter indberetningerne skal bønderne have harvet vindtersædemarkerne efter sæden. Markerne skal være fordoblede fra 1773 til 1790, tromlet har bønderne. Ved gaarden avles omtrent 600 læs høe, her er ogsaa en deel fæste tiender, lige saa mange som eyendoms, nemlig en 194 tønder enkelt tiende⁵⁹. Bønderne anvende circa 8 dage til mægagning efter angivelse. De udvendige gierder holder bønderne i hovmaael, men til de indvendige hegn giver hver bonde 4 gangbud om aaret, steengierder er der 4346 favne, af jordvolde $10167\frac{1}{2}$ favn. Af tørv leveres 6 læs tørv af hver af de 39 bønder, fra Ottestrup Barnemoese; det beregnede hoverie er per hovning 57 rd. 2 mk., og efter beregning for een gaard af mindste hartkorn i Klippede paa 5 td. 3 skp. 2 fdk. $2\frac{1}{3}$ alb. gjør per tønde hartkorn 10 rd. 43 sk. Efter adskillige oplysninger [31] befandtes, at ved mageskifte fra Juellund var igien til Tersløv bye kommet hartkorn fra Bregentved, og endnu 4 tønder hartkorn som een degn har havt i feste og ikke været hoverie pligtigt hartkorn, altsaa er vunden til byen 11 tønder og der over, som kan ansees for fyldestgiørende for den $1\frac{1}{2}$ hovning, som er paalagt denne bye meere end reglementet tilsiger. Ved nyere undersøgelse befandtes, at Tersløv efter reglementet er henlagt til Ottestrup, og da samme bønder klagede over lang hovvey, og da de laae $\frac{3}{4}$ miil fra Gieseg. og fra Ottest. $\frac{1}{4}$, saa dristede comissionen sig ikke til at bestemme dem til hoverie ved Giesegaard, men den hævede sin session, da her var saa meeget qvaklerie med omdeelingen af godserne, og udsadte denne gaard, indtil Juellund og Ottestrup vare undersøgte, adisa[?] Giesegaard.

22. Referat paa Ringsted Kloster, bestaar af 11 marker hver paa 49 tønder land og 55 tønder engbund i dem alle; den ellefte mark er indkommen fra Torpe byes marker, istæden for Hulede Marken under Kierup Gaard. Denne

58 Måske skulle der stå »græs«!

59 D.v.s. enten konge- eller kirketiende.

Huulede blev drevet saaledes, at sæden blev lagt af eyeren, men høstet af bønderne; denne dreves i 3 marker, altsaa bør bønderne ikke drive Kierups marker med større vanskelighed. Til hveede pløyes 4 gange (i margen: NB. der er i 89 ikke pløyet uden 3 gange til hveeden), til byg 2 gange, til rug 1 gang, til havre 1 gang, harvning. Der er 77 egentlig hoveries bønder foruden 3 bondefogder. Der drives 5 marker, tilforn var ingen kløver mark, høehøsten ringe, men kløvermarkerne forhøye arbejdet glubsk.

Denne anmærkning om Kierup er urigtig, bønderne have pløyet den i gamle dage, men for 16 aar, siden ikke. Gilds-agre er under hovedgaarden. Aparte een Eskemose. Til 89 har bønderne tursket en dag, 10 mænd i Muldstrup høre her til, de betale 9 mk. per tønne hartkorn og [har] forrettet høeslet i Eskemoesen, forrette hver 3 Kiøbenhavns reyser, holde hegnet om bemeldte Eskemoese, og kiøre giødning een dag med 2 vogne. |32| Eyeren Neergaard eegennyttig og gierrig, bønderne svirende og maadelig forfatning af tilliggende til deres hartkorn, forfærdeligt, fra 8 til 12 td. land per tønne hartk., af bedste jorder. Han tilbød dog bønderne eyendom paa deres gaarde for 200 rd. til 250 rd. per tønne hartkorn, efter byernes beskaffenhed, eller ogsaa 5 rd. per td. hk. for hoveries frihed etc. Ved giennemgaaelsen af comissionens forløbige undersøgelser ved herr landinspecteur Aschlund blev der adskillige poster som gods eyeren og bønderne var uenige om at være forrettet til 89 aars udgang;

23. Fremkom her[r] Neergaard med et par vidner, nemlig forpagter Lange paa Sandbyegd. ved Conradsborg og Sr. Abel, Borgere i Ringsted; disse forklarede kuns det samme, som bønderne havde paastaaet, nemlig at 1 af Kierups og Gildstrups marker aarlig vare drevne, og de 2 slagne, men at ingen kløversæd havde været der brugelig, Lange sagde, at der var ved [?] saat een gang [i 17]82 kløver, men viidere ikke; ligeledes forklarede hand, at Gieldskov ikke havde været slaget siden 82 men brugt indtil 89 til tøyergræsning. Han, Lange, paastod vel, at 3 kløver marker vare slagne ved klosteret siden 82, ligesom Neergaard, men derimod blev han tvunget til at tilstaae sanheden for comissionen, at i den tiid 3 kl[øver] mk. vare slagne, var helle Kierup og Gildst. marker græssede af hollænderiet. Neergaard paastod sin foreenings forslag forelæst af comissionen for bønderne, hvilket blev bejaet, og saaledes vrevles der endnu, uden at der kan arbejdes for allvor paa noget forslag. Dette forsøg mislykkedes som naturligt, da forslaget var urimeligt; tvistigheden mellem eyeren og bønderne continuerede, og comissionen var saa nød til at ophæve sin session, paalæggende gods eyeren at beviise hans paastande imod bønderne, af 3 markers kløverslæt pløyning i Gildagre og Kierup. Han vil nu drive markerne saaledes: brake til hveede, siden hveede, saa byg, der paa 2 aars kløver, saa rug, saa havre eller byg, saa 2 aars kløver.

Den 28. blev referatet foretaget over Hagesteds Gaards hoverie. Hver bonde har 1 td. land at pløye og dyrke i hver mark, af 5 marker. |33| Viidere beskrivelse giøres ikke her om denne gaards drivt, da den er mig be-

kiendt. Comissionen fandt nødvendigt at forestille kammeret, at dette maatte aprobere den allerede slutte[de] forening i Aschlunds sidste overværelse, endogsaa med det af kammerherre Castenschiold paastaaede vilkaard, at faa 72 td. land bønder jord under hovedgaarden.

Den 29. blev forestilling herom gjort til kammeret, og foreslagen, at denne forening maatte aproberes. Den indeholdt 3 rd. hoveries penge, 50 td. korns bortførelse til nærmeste ladested, 1 Kiøbenhavns reyse, noget korn høst, noget høe høst og giødnings udagelse. Comissionen anbefalede de 72 td. land indtagelse paa de strengeste vilkaard, som kammer herren havde nu underkastet sig, nemlig at iblandt andet, om han forlangede meere hoverie nogensinde, da er han forbunden til strax at udlegge disse 72 td. land til bønderbrug. Comissionen havde grund til denne forestilning, i resultatet af referatet, som viiste, at det hoverie comissionen maatte bestemme ved kiendelse havde blevet meeget trykkende for bønderne, da et grueligt hoverie havde været brugt i 28 aar, altsaa længe før 1789.

August 2. foretaget referat paa Corselitze gaard i Falster tilhørende det Clasenske Fideicomisse⁶⁰. Denne gaard er fuld af mindes mærker paa pragt, vellevned og smiger, værelserne fyldt med mottos, til ære for de forrige regentere, betienterne krybende imod adel og haarde imod bondestanden, afmalende denne onskabsfuld og slem. Her er 1500 td. land hovedgaards taxt, en have proppet med frugttræer, i sær kirsebær, og roser af alle slags, og mange høystammede skønne rosen træer; Silber Popelen er stor og skøn, og een stor |34| Heterofulla⁶¹ paa $\frac{1}{2}$ alen diameter. Til gaarden ere 4 eyendoms tiender som oppebæres i skieppen, og tvende ere tilkiøbte siden reglementets forfattelse, den ene, Hørbeløvs kirketiende, kiøbt 1779, altsaa kunde oppebæres i natura, og Hørebye kirke tiende kiøbt 1791, som altsaa ikke kan paalægges bønderne hoverie til. Hartkornet er forøget med 8 tdr. og 1 beboere meere siden reglementet til hoverie; denne forøgelse grunder sig paa en øde gaard, som allerede var ved kiøbet, og er siden opbygget. Der er nu 96 hovninger, men 6 gaarde ere siden nedlagde til skovsopelskning med tilladelse, for hvilke gaarde eyeren selv forretter hoverie. Hovlodder er det faste, for saavidt at hver bye have sine faste lodder, og til hver gaard er ogsaa lod, men som ombyttes aarlig. Til gaarden er 11 marker hver i middeltal paa $61\frac{1}{2}$ tønne land, i alt agerland 678 td.; af disse 11 marker besaaes 7 aarlig. NB af tienderne, som sagt, er ingen oppebaaret til gaarden, uden allene 1, nemlig Sønderkirkebyes, som bestaaer af friegods. De 7 marker, som aarlig drives, drives ikke i nogen orden, men optages efter behag uden orden; til vintersæd

60 Ejere var 1767–92 generalmajor J. F. Classen, der ogsaa ejede Carlsfelt. Hoveriforretningen i august 1796 er omtalt i Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltang: »Det Clasenske Fideicommiss gennem 150 Aar« (1942), s. 346–52.

61 Heterofulla synes her at være en blomst eller lille busk; i botanikken betyder *heterophyllus* forskelligbladet.

opbrækkes 2, den ene med 4 pløyninger og 4 harvninger, den anden med 3 pløyninger og 3 harvninger, 3 bygmærker med 3 pløyninger og 3 harvninger, og 2 havremærker med ditto pløyning og harvning, uden $\frac{1}{2}$ som besaaes med erter, med 1 pløyning. Dette gjør 22 pløye dage og 17 harve dage; for at avle meeget ringe sæd paa uforlignelige jorder, til exempel, rugmarken i aar har kuns hviilet et aar og bærer nu 6. halm. Hvilken cultur? gigantisk hoverie! for at høste lidet. Kløver saaes her ikke, i aar slaaes 2 græsmærker som ikke ere værd at føre lee paa. Der tromles i alle vaarsædsmarkerne efter de fleeste pløyninger til skiørning. Der slaaes 1 kløvermark eller græsmark efter forslaget til foreening, desuden slaaes engene i de 7 sædemærker, som kan udgiøre en 60 td. land, Løye Vraae 19 td., Tromnæs slette i skoven, i det høyeste 350 læs til 400. Avlings hoveriet forrettes hartkorns viis; hver mand har 180 favne riis gierde at vedligeholde, og 58 favne levendes gierder, og 1 favn stængegierder. Giødningen udføres boels viis efter hartkorn. Hoveriet er strængest, her holder hver dag tvende bønder til hest til expresser, om behøves. Bønderne have kiørt feede-varer etc. Comissionen har tilstaaet stedet 150 favne brende og 10 favne gavntømmer. Vi har ikke kundet udrette meeget godt her, *da salig herren* har forstaaet i 30 aar at bruge bønderne, det ulovlige af harvning og tromling med videre smaaeting undtagen, som blev redouceret; men kiendelse maatte afgives og bønderne betalte 110 rd. salarium. Dog blev 6 bønder frie for hoverie som laae over $\frac{3}{4}$ miil fra gaarden, nemlig Thaastrup, imod 4 rd. per tønne hartkorn og 4 aar efter udskiftningen 5 rd.

[35] August 5. foretaget referat angaaende Carlsfeldt. Antallet af bønderne er rigtigt efter reglementet, men der fattes 4 td. 2 skp. hartkorn, thi der ere 2 bønder tilkiøbte istæden for en øde og en foged gaard som ere frie, men det kiøbte er mindre paa hartkorn. Der ere 9 marker til gaarden paa 32 td. land hver mark, hovlodder have de faste, ingen enge uden i markerne, drives 5 marker; en rug pløyes og harves 4 gange, giødes om sommeren, 2 byg marker pløyes 3 gange, 2 havremærker pløyes 3 gange, men harves kuns 2 gange til alle vaarmarkerne. Hegnet er meeget svært, da det aarlig bortstieles fra Stubbekiøbing. Giødningen udføres hartkorns viis, i 3 roder. Tærskningen er ussel, 10 dage tærskes af de smaae gaarde, 15 af de store; til en karl som kaster heele vindteren betales 2 sk. per tønne hartkorn. 120 kiør holdes; stakke haves aldrig til indflytning, da denne gaard drives aldrig rigtig. Her er hovlodderne smaae, da der er 66 bønder til hoveriet; denne gaard kunde med fordeel drives uden hoverie, thi hoveriet er indtet; der avles nok 170 læs høe, med den ene slaaemark men kløver har aldrig været saaet; brende tages i Østerskoven, og deeles hartkorns viis af bønderne, da alle ting her gøres efter hartkorn. Til udviisning ansees 48 favne brende tilstrækkeligt, som bliver $\frac{3}{4}$ favn per hovning, gavntømmer 6 favne til hollænderiet. Ingen tiender oppebæres til gaarden. Rodemarke bruges til græsning under denne gaard, elles kunde ikke 120 kiør holdes der paa 2 græsmærker paa 64 td. land; og høstes af Rodemarke 13 hovninger een 60 læs høe aarlig til Carlsfeldt. [36]

Giødningen her af bliver Carlsfeldts bønder uvedkommende. Comissionen forelæste bønderne forslaget af administrationen, med reductionen af den ulovlige harvning, tromling etc., men bønderne vare ikke at formaae til forening, ikke en gang til at renoncere paa det smaae hoveries forrettelse efter hartkorn. Comissionen forfattede da dommen efter bøndernes paastand hartkorns viis; og bleve de tilkiendt bekostningerne med 84 rd., vrevlede gjorde de forfærdelig.

Den 6. august; beseet noret ved Gieddesbye, heele Giessers Odde, den feedeste egn af Falster, og landede hos herr Friedlib [rettet fra: Gotlieb] i Skielbye, hvor madam Broager var, som jeg havde kiendt som forvalter kone paa Knuthenborg, som er Friedliebs søster⁶².

[Her flere linier in blanco].

6. august 1796 blev foretaget referat angaaendes Rodemarken⁶³, som er tilkiøbt af Stangerup hovedgaards tax[t] 3 td. hartkorn, indeholder 300 tdr. kiøbt for 6000 rd., dertil er 13 heele gaarde bestaaende af 21 gaarde, som ved høyeste rets dom ere tilpligtede at forrette hoverie. Først forrettede de hoverie til Corselitz, men bønderne der forjog dem; derpaa bleve de henlagde til Bierregaarden, men da begyndte processen, saaledes at hoveriet kom i confusion, saa forrettede de indtet hoverie i nogle aar, 1794 endtes processen, og da kiøbte Clasen disse Rodemarken, siden de ikke kunde tilpligtes til hoverie til Bierregaarde som ufrie jorder; de har forrettet [ufuldført]. Halskov ligger over $\frac{5}{4}$ miil til Rodemark. Bierregaards agerland er 85 td. land, hvoraf de $\frac{2}{3}$ blev besaaet, hvorfra bønderne kiørte sæden og høet til Corselitze; antages at disse 13 hovninger skulde forrette det, de har forrettet før til Corselitze og Bierre, bleve de temmelig store, men da paa Rode 9 marker ingen hovlodder findes, [37] saa bliver af comissionen hovlodderne at bestemme efter bønderne[s] afstand, og da blive de meeget smaae, for somme 1 skp. land. Schioltrup [og] Bønnet ere de tvende bønderbyer her handles om. Comissionen har allene den grund til afviigelse imod bønderne i denne henseende, fordie de tilforn har forrettet indtil 1787 aars udgang fuldt hoverie til Corselitze og Bierregaarden med faste hovmaael; i Bønnet er 7 fulde hovninger, hvers lod 4 skp., Schioltrup $4\frac{1}{2}$ hovning. Bønderne bleve eenige med administrateuren, at give 4 rd. per tønde hartkorn for hoveries frihed; og saaledes blev denne sag afgjort.

Den 8. august var denne omreyse endt.

Sept. 28. 1796 forsamledes comissionen atter paa Vognserup, og blev der adskillige for[e]løbiege ventilationer afgjorte, og nogen correspondence afgjort, samt bestemt, at comissionen skal møde paa Samsøe, paa Kallundborg

62 Her findes en påtegning, der ikke vedkommer kommissionsarbejdet; men ifølge note i margen på samme side (pag. 36) angår køb af en eng ved Ubberup, der kan lægges ind under avlsgården Minnislyst i samme sogn (Ugerløse).

63 Rodemark(en) el. Rodemarken, jfr. det i note 60 anførte værk, s. 312 f.

mensalgods og paa Solberggaard, dog efter all formodning kuns lidet til baade for de tvende sidste herrer eyere, thi comissionen er eenig udie, at disse herrer ingen hoverie tilkommer, men møde alleene paa stedet, for at eyeren ikke skal sige, at comissionen har betaget ham leylighed til at fremlegge fleere beviisligheder for sin ret til hoverie.

Octob. 3. Var comissionen forsamlet paa Qverkebye eller Rosengaarden under baroniet Conradsborg; gaarden er faldefærdig og stuehuuset staaer ved støtter. Forpagteren heder Vithusen; her holdes 68 stk. kiøer, avles 200 a 250 læs høe; gaarden haver 10 marker hver paa 20 td. land, en enghauge, en engmoese som gaaer fra enghaven til Bedste skoven, et indelukke i Bested skoven som kaldes Pelsen, som aarlig slaaes. Foruden engene i de 5 sædemarker ved dette gods findes efter reglementet 4 heele gaarde i Balstrup bye, og 25 halve gaarde i Qverkebye, disse staae for 5 td. hartkorn og have henved 60 tønder land af ypperlige gode boniteter, ere slet udskiftede. Disse bønder have fra alders tiid forrettet $\frac{2}{3}$ hovninger imod Balstrup, uagtet de efter reglementet ere kuns halvgaarde; |38| godseyeren haver tillagt den 26. gaard ved bondefogeden, som efter reglementet var frie; denne forretter nu noget hoverie, men ikke alt. For 4 aar siden blev denne gaard⁶⁴ udskiftet af felledskabet, den blev drevet før i tvende sædemarker og en felled lige med bøndernes, nogle havre jorder maatte gods eyeren pløye selv, vængerne ved gaarden bleve drevne aarlig, bønderne harvede jorden efter sæden, og heele Bedste Skoven blev slaget den gang; i byen vare 3 øde gaards jorder som bønderne havde i forpagtning, de tvende bleve ved udskiftningen dem bort[τ]agne og arvefestede bort, den 3. blev udlagt til græsning for huusmænd, imod 40 rd. aarlig avgift til bønderne. Til gaarden er oppebaaret 2 eyendoms tiender, nemlig Qverkebye og Viersted kirketiender, og i feste haves Qverkebye kongetiender, hvilken sidste bør være bønderne uvedkommende; gods eyere[n] bør ikke alleneste tærskke og bortføre all sæden af denne tiende, men ogsaa udføre pro qvota møg, som kan anslaaes til 100 læs møg. Bønderne have tursket 1 dag ugentlig, og det i 32 uger, afgivet en 10 a 12 rendse og opbærings bud aarlig, en fortærskere er holdt ved gaarden som tillige kaster kornet. Bønderne have forrettet 3 Kiøbenhavns reyser aarlig, og 3 a 4 reyser til Kiøge eller Roeskilde med kornvahre. Tørv have de skaaret og hiemført til gaarden 2 læs aarlig, og 2 læs til Conradsborg, brende have de feldet og hiemkiørt i kievler til Conradsborg 4 a 5 læs, gavntømmer er udtaget af samme kievler; over det til Qverkebye eller Rosengaarden er ingen regning at udbringe, gavntømmer have bønderne feldet og slinget⁶⁵, men derfor erholdt greenene, barken og slingesponnerne; da dette er at ansee som betaling for dette arbeyde, ansettes indtet arbeyde her til af comissionen; tørv til Conradsborg og

64 Rosengård(en). Den hørte 1743–96 til baroniet Conradsborg.

65 slinget = slindet, tilhugget et fældet træ i firkant, således at barken blev siddende på kanterne.

brende er ulovligt hoverie, ansættes til Rosengaarden 125 læs tørv og 29 favne brende i alt. Vandsteder have bønderne rendset til forne; den nye drivts maade ved Rosengaarden er saaledes: 5 marker besaaes aarlig, og en kløvermark slaas, 1 mark brakes, 4 græsses og skoven, og alle før omtalte enge slaas aarlig, |39| en hveede mark brækkes af eyeren, bønderne giøde den midsommers og pløye den 2 gange, en byg mark pløyes trede gange, en rug og ertemark pløyes een gang, 2 havre marke[r] pløyes een gang, all vaarsæden tromles af bønderne, men harvning forrette de ikke, uden at levere harve bud; bønderne have snoet baand til bygget, den anden sæd er bundet i straaet. Alt bøndernes arbeyde ved dette nye hovarbeyde beløber efter vores beregning til 1304 rd. 48 sk. og det gamle til 1200 rd.; altsaa ved den nye dyrknings-maade forretter bønderne aarlig for 104 rd. 48 sk. meere hoverie end før, eller henved $\frac{1}{10}$ meere per hovning. Hoveriet beløber sig for hver fulde hovning til 82 rd., eller a tønne hartkorn for Balstrup bye 9 rd. 32 sk. Et forslag blev fremlagt af forvalter Gøe som bønderne forkastede, og som af comissionen heller ikke kunde eller burde megles. Comissionen forbeholdt sig at forfatte et forslag; kammer herr[e] Bielke som administrator af dette sequestrerede gods mødte ikke; bøndernes forfatning er over hovedet goed.

Octob. 4. Ved comissionens arbeyde paa forslaget til forening forefaldt den qvestion, om hovningerne skulde bestemmes efter reglementet, nemlig $\frac{1}{2}$ hoverie for Qverkebyerne, imod heelt hoverie af Balstrupperne, eller det lovlige hoverie som var forrette[t] indtil 1789 efter instruxtionen skulde tages til grund. Aschlund var af den første formeening, Selmer og jeg af den anden, Aschlund holdt sig til bogstaven, vi ogsaa, thi i den henseende er der noget modsigende i instruxtionen. Vores grunde ere, at instruxtionen tilholder comissionen paa et andet sted, at hvor endogsaa hoveriet befindes svært, der skal comissionen tilpligte |40| bønderne at forrette det, naar det har været forrettet til 1789 og bøndernes forfatning og tilliggende befindes goed. Dette hoverie hvor Qverkebyerne forretter $\frac{2}{3}$ imod Balstrupperne, er ikke allene forrettet i 88 og 89, men fra alders tiid før og efter at hoverie reglementet blev forfattet; bøndernes forfatning er meeget goed uagtet den galne administration, under hvilken gaardene i 4 aar efter udskiftningen ikke ere fuldførte, bønderne[s] tilliggende er godt og ypperligt og forfatningen mægtig, altsaa ingen grund til nedsættelse. Vi antog derfor under disse omstændigheder, at hvad der er forrette[t] til 89, er hoved regelen, at reglementet i den henseende bør tilside settes, naar modsigelse finder sted, som dog virkelig ikke er casus her, thi her er ingen forandring foretaget med hovningerne eller deres hartkorn. Anderledes var det ved Rosenfeldt, hvor halve og fierendeel gaarde vare giorte til heele gaarde ved lidt tillæg af hartkorn ved udskiftninger; her er ingen forandring skeet fra alders tiid, ikke at tale om, at der ikke er større forskiel paa disse $\frac{1}{2}$ gaarde, end at de bestaae af 5 td. og heelgaardene af 7 td.; det er ikke nogen grund, thi aldrig er bleven bestemt hvad hartkorn henhører til en heel gaard, hartkorn disuden er en arbitrær

maalestok, derimod tilliggende den virkelige, men sætter man, at 8 tønder hartkorn som almindelig taget er en heel gaard, saa er 5 td. meere end $\frac{1}{2}$ gaard; her er disuden et tilliggende af 60 tønder land paa 5 td. hartkorn, og af 80 til 90 paa 7, altsaa den proporthion af $\frac{2}{3}$ over og ikke under. Min formeening er, at eyeren af Rosengaarden med grund kunde apellere vores kien-delse, om vi havde rettet os bogstavelig efter reglementet og havde for at rette os efter diss[e] lovens bogstav, havde oversprunget bogstaven om det lov-lige hoverie til 1789 forrette[t], som er tydelig fremsadt comissionen til rettesnor, og her er ikke allene 88 og 89 men maaske 50 aars hævd forud paa denne brugelige inddeeling af hoveriet til $\frac{2}{3}$ imod en heel.

[41] Den 5. octob. blev comissionens forslag forelagt parterne, bønderne fik deres erstatning i tærskning, hver bonde i Qverkebye tærsker kuns 9 dage og Balstrup 12 dage. Foreeningen blev antaget af parterne.

Den 5. foretaget referat angaaendes Sandbyegaard af herr capitain Selmer. Gaarden er endnu meere forfalden end Rosengaarden. Denne gaard bestaaer af 8 marker, paa [overstreget: 28 a] $30\frac{1}{2}$ tønder land hver mark, men den 9. skulde indtages til hielp fra skoven Boelchavne, som ingen forandring gjør i bøndernes hovninger, da dog kuns 4 marker skulde drives med sæd, een brakes, en kløvermark slaaes, og 3 græsses; 2 vintermarker haves, den ene brakes, hvor af den halve brakes af bønderne, den halve af gods eyeren, siden giødes og pløyes tvende gange foruden brakningen, bygmarken pløyes 3 gange, en rugmark pløyes een gang, og een havremark som pløyes af eyeren; bønderne harve ikke men afgive 2 harve bud; bønderne slaae engene i sædemarkerne, en kløvermark og heele Boelchaven; alt hegnet holde bønderne ved lige og hente gierdsel og stavrer fra Bedsted skov; tørv skierer bønderne ikke; de have deres hovlodder paa 2 a 3 steder i hver mark. Der er til gaarden 20 bønder paa $5\frac{1}{2}$ td. hartkorn hver gaard; deres hovmaael er paa 21393 □ alen, tromle gjøre de; de tærske kuns 18 dage om ugen, gods eyeren tærsker ligeledes 18 dage, bønderne forrette 3 Roeskilde eller Kiøge reyser og 5 a 6 til Nestved med korn vahre eller til Ringsted. Bønderne have hver 214 favne hegn at vedligeholde, thi de 4 i Buske holde 625 favne vedlige af hovhegnene. Til [42] gaarden oppebæres Sandbye sogns konge og kirke tiende og Vrangstrup kirke tiende, alle perpetuerede⁶⁶, og desuden Vrangstrup konge tiende som er feste tiende. I tærskningen kan bønderne inge[n] lettelse forvente, men i møgkiørselen og kornets bortførelse, bønderne giøde deres hovmaael og til felleds bondefogedens; bønderne grave ingen vand eller brakgrøvter, bønderne have ikke skovet brendet i favn. Vandstæder have de rendset. Forpagteren holder 80 kiøer, svarer af det heele 1000 rd., bøndernes forfatning er s[l]et. Der avles til gaarden en 60 a 70 læs høe.

Den 6. mødte comissionen paa Sandbyegaard, de begav sig i bøndernes gaarde, hvilke gaarde! hvilke usle boeliger, sviine huller! bestøttede og for-

66 Se note 56.

faldne, og forfatningen nøye giennemgaaet, den var endnu maadeligere end ved efterretningens indgivelse. Aarsagen kunde ikke være andet end hoveriet, thi jorderne var ikke ringe, og qvantiteten ikke heller saa utilstrækkelig, men hoveriet for byrdefuldt i forhold til gaardens størrelse, adskillige lodder bleve af comissionens herrer land inspecteurer taxerede og befundne at kunde indeholde 22 a 23 td. boniteret jord til 24, altsaa $4\frac{1}{2}$ td. land per tønne hartkorn. Ved nøye overvejelse fandt comissionen, at bønderne skulde have nedsettelse i hoveriet, og forholdet fandtes, at efter det tilliggende her var, burde een gaard bestaae af $7\frac{1}{2}$ tønne hartkorn for at bære det hoverie som forrettes. I følge der af blev bestemt, at hoveriet skulde nedsettes $\frac{1}{4}$ deel, altsaa 15 af de nu værende hovlodder skulde indeeles til 20 og de 5 tilovers blivende lodder blive af eyeren i alle deele at besørge; desuden faar gaarden 40 favne brende, hvoraf 43 eyeren befordre $\frac{1}{4}$ deel hiem.

Den 7. vare comissionens medlemmer samlede og forfattede forslaget paa disse grundsætninger.

Den 8. blev forslaget forelagt parterne, og bønderne vedtog forslaget med den betingelse, at hovlodderne skulde saaledes indeeles, at eyerens lodder i markerne maae henlegge yderst og inderst; alt i forhold med bønderne.

Forvalter Gøe declarerede apel og paastod det hoverie, som bønderne havde forrettet til 1789; der blev af bønderne foreslaget 30 rd. i hoveries penge for hver gaard for reen befrielse for hoveriet, som er over 6 rd. per tønne hartkorn. Forpagter Lange, Braknæsed, fordrede 40 rd. for hver gaard, men administrationen vilde ikke indlade sig derudie, endskiøndt den øyensynlige fordeel var der ved, og dette [var] den eeneste maade at ophielpe bønderne paa.

Om aftenen foretaget referat paa Giesegaard, hvor Comissionen mødte igien efter ventilationen den 19. julij, at alle 3 godsers undersøgelse af Aschlund skulde først foretages, før her noget endeligt kunde foretages, formeedelst den forplumring, som her er skeet med hovningernes henlæggelse fra een gaard til den anden. Her forefaldt nu den qvestion, om comissionen skulde tilbagelægge alle hovninger efter reglementet til sine behørige gaarde; qvestionen er uden tvivl i henseende til den forlegenhed gods eyeren kunde blive sadt udie, thi denne havde han selv sadt sig udie ved at handle imod lovene, men her falder det tilfælde, at 4 bønder i Faringløse ere henlagde til Ottestrup her fra gaarden, hvorved disse bønder have vundet $\frac{1}{2}$ miil i hovveyens længde, da de skal lige forbie Ottestrup hovmarker for at komme til Giesegaard; spørgsmaalet bliver da, om gods eyeren, som fattes $17\frac{1}{2}$ hovning til Giesegaard, 44 ikke haver samme ret som bønderne, nemlig at tilbagefordre de 4 mænd af Faringløse til Giesegaard i følge reglementet, eller at han skulde have forspildt sin ret her til ved sin ulovlige handle maade. Bliver reglementet comissionens regel i det ene, nemlig at fratage Giesegaard de 7 bønder eller $5\frac{1}{2}$ hovning i Tærsløv, og henlægge dem til Ottestrup, saa bør den ogsaa være den i det andet tilfælde, nemlig i at tilpligte Faringløserne at

gaae tilbage til Giesegaard efter reglementet; lovgivningen kan ikke forklares anderledes for den eene part, end for den anden. Men her vil vel komme an paa den qvestion: er der nye gaardfæstere i de 4 gaarde i Faringløse? og have disse i deres festebreve, at de skal forrette hoverie til Ottestrup? Befindes disse tvende spørgsmaale besvarede med ja, da troer jeg ikke, at comissionen kan ophæve bøndernes lovlige ret, hiemlet ved fæstebrevene, til at forrette hoverie til Ottestrup. Vel er reglementet grund loven, men det beroer vel paa en hver at renoncere paa de rettigheder lover hiemler ham; dette har gods eyeren giort ved sine festebrev[e]. Har comissionen anledning til at bryde lovlige contracter, hvori parterne have renonceret paa deres rettigheder? Hvad er lovgiverens hensigt med reglementernes forfatning? Vel ikke anden end den, at bønderne skulde henlægges til de for dem beqvemmeste godser. Er nu en feyl indløben, og bønderne kan vinde ved dens rettelse, kand dette ikke bevilges imod reglementet, naar parterne ere eenige.

Den 9. Herr capitain Selmer formentede derimod, at her var intet at handle om denne forandring, men at hovningerne bør forblive hvor de ere nu, da instruxtionens 5. paragrafe tydelig udviiser, i hvilke poster reglementet skal være regel, i andre ikke. Dette blev vedtaget af den samtlige comission; den lettelse gods eyeren havde givet bønderne, i harvningen og een deel pløying, blev ikke – disværre! – at beregne bønderne til fordeel, thi gods eyeren declarerende, at dette var skeet for de 10^{1/2} manglende hovninger, at nu comissionen tvang ham til at forrette disse hovninger selv, ophørte |45| denne lettelse, og fremkom eyeren eller inspecteur Kledstrup efter major Rosen-crandses⁶⁷ ordre med et tingsvidne som beviiste, det bønderne havde modsagt, nemlig, at de ikke havde høstet een heel kløvermark, ikke havde pløyet den 5. mark, ikke havde pløyet hveedemarken 4 gange, med viidere, dette tingsvidne er saaledes, at comissionen maa andtage det, uagtet det er ført paa kunst. Herved falder forretning[en] her meeget ubehagelig ud, thi bønderne erholde istæden for lettelse ved comissionen derimod meegen tiltagelse i hoveriet. Comissionen[s] forslag gaaer altsaa der hen, at bønderne skal forrette alt det tilsyneladende beviiste, indtil de ved et contra tings vidne kunde godtgøre urigtighederne, da comissionen i forretningen forbeholder sig nedsettelser i den henseende. Forslaget blev parterne forelæst, og inspecteuren andtoeg dette, undtagen brendets udviisning af 8 læs aarlig til hver bonde.

Den 10. mødte bønderne og forslaget blev dem atter forelæst. Veyret var mørkt og forretningen ubehagelig og traurig, da bønderne her skal flaaes. Bønderne vedtog foreningen paa tvende poster nær, nemlig de paastoede frietagelse for 6 tærsker dage, og for harvningen som de ved forpagtningen ere frietagne for, men Rosenkra[n]dses fuldmagt var der imod, og comissionen maatte afgive kiendelse, som blev forslaget, og begge parter tilkiend omkostninger med 153 rd. tilsammen, da inspecteuren havde nægtet andtagelsen

67 Major Rosencrands, antagelig Axel Rosenkrantz.

for udviisningens skyld og bønderne paa ovenanførte grunde.

10. oct. eftermiddag, foretaget referat Ottestrup Gaard betreffende under samme stamgoeds. Der findes 28 bønder som forrette hoverie for 30: i Ørsløv 19, i Faringløse 8, Kagstrup 1, efter hoverie reglemente var i Ørsløv 3 hel[e] 18 halve, i Faringløse [ ], i Kagstrup $\frac{1}{2}$ gaard, og i Tersløv 7 bønder paa $5\frac{1}{2}$ hovning, der fattes 18 td. hartkorn, som bestaaer derudie, at Tersløv er lagt til Giesegaard, i Ørsløv er 2 bønder bleven frie, ved at tillægge et boelsted og 4 tønder hartkorn øde paa de andre bønder; 28 bønder udgiøre efter reglementet 18 bønder (i margen: eller hovninger; altsaa mangler det øvrige, efter reglementet skal være $21\frac{1}{4}$ hovning), for lidet nemlig 3 hovninger. Under hovedgaarden er inddraget Dyrehaven, har |46| været et boelsted, hed Hans Jørgen [ulæseligt]; Raftes vænge har været før reglementet under gaarden, og Hesseleholmen. Til gaarden er 10 marker, men kuns 9 dørkes, hver mark paa 34 td. land, den 10. mk., den slemme mark, slaaes bestandig, 5 marker drives aarlig, 1 hveede pløyes 3 gange, 1 bygmark pløyes 3 gange, 1 rugmark pløyes een gang, 1 havremark pløyes een gang, den 2. havremark dørker forpagteren selv, en mark brakkes, 3 græsses. Til gaarden oppebæres Førslov sogns kirke og konge tiende, den ene eyendom, den anden tiende⁶⁸. Bønderne tærskte hver 5. dag og 6 rendsedage; bønderne harve ikke, men forrette 3 Kiøbenhavns reyser; 6 læs tørv leverer hver mand og skove 6 læs brende, med gavntømmer iberegnet. Bønderne have ikke lukket det indvendige hegn siden 1787. Raftes Vænge eller Onderaad kan ikke fratages eyeren, men forbliver, siden det var under gaarden før hoverie reglementes forfatning 1773, men derimod Hesle Holmen og Dyrehaven bliver eyeren at fratage hoveriet til, da den ene er indtaget under gaarden for 20 aar siden, og den anden for 10 aar siden. Bønderne blev foreløst gods eyerens forslag til forening, som ikke smagte hoverie bønderne og heller ikke comissionen, hvorfor denne foresatte sig at giøre et forslag, saaledes som det ved kiendelse kunde blive. Dette blev da saaledes, at godseyeren kom til at forrette for $2\frac{3}{4}$ hovning, eller saa meeget som 4 bønder, foruden nedsættelsen af alt den ulovlige hoverie, samt vedblivelse af alt det arbeyde han har giort hidindtil, som 10 td. land at pløye i hver mark, all harvningen, og indvendighegns vedligeholdelse, som hidindtil er skeet for at lette bønderne fra 1787, da de begyndte at arbeyde paa landevæene og geraadede i fattigdom⁶⁹.

Den 11. blev den foreløst bønderne om aftenen igjen, nemlig Kledstrups igjen. Gaardens marker skal deeles i 30 lodder, altsaa forskaffer gods eyeren 2 bønder til, og bønderne pløye kuns 6 skp. land i 4 marker, de slippe for all harvning, for tærskningen betaler de 5 rd., forrette 3 Kiøbenhavns reyser og 4 Kiøge reyser. Comissionens forslag blev altsaa unyttigt.

⁶⁸ D.v.s. fæstetiende.

⁶⁹ Vejhoveriets uheldige følger for bønderne blev påtalt såvel af udprægede som mere moderate reformtilhængere.

Den 12. blev foreningen sluttet, og underskrevet af bønderne og inspecteu-
ren⁷⁰ og forpagteren, med comissionens sædvanlige bestemmelser.

[47] 1796, octob. 12., foretaget referat angaaendes Juellund. I Vollersløv er nedlagt 2 gaarde, efter bevilgning, fordeelt paa bønderne, men disse 2 bønders hovninger ere ikke paa lagde denne bye i særdeleshed, Floyterup, Ulstrup, Ødemarke, Ringsbjerg, Giørløv bye, Aarløse henlagt fra Giesengaard, Bierrebye, Gummers mark, Heinerup. Godset bestaaer af 50¹/₂ hovning, og 55 bønder. Efter reglementet skal der være 45¹/₂ hovning, altsaa fra den siide indtet at klage, thi reglementet er forhøyet; fra Vollersløv er indfreedet et stk. skov uden bøndernes samtykke, uden godtgjørelse. Til gaarden er 11 marker, 1 hveede mark, en bygmark, en rugmark, 2 havremarker, 1 mark brakes, een slaaes til kløver, 4 græsses, der er indtaget Kyllinge vænget, men udlagt lige saa meeget. I 18 aar har bønderne ingen harvning forrettet, men maattet gjøre 2 Kiøbenhavns reyser for harvningen, og ellers 4 læs; forpagteren er ved contracten paalagt at harve alt og pløye een deel. (I margen: Markerne er paa 73 td. land hver, forpagteren pløyer 31 tønder land i hver mark, men høster bønderne alle ting; tromling er bønderne frie for). Engene er Vand Vænget, Øster Vænget, Saugskier vængerne og ¹/₂ Kyllinge vænget. Eyendoms tiender oppebæres af 638 tønder hartkorn, af fæstetiender oppebæres af 285 td. hartkorn. Giødningen udkjøres midsommers men efter nye inddeeling heele marken. Bønderne ere frie for mellemhegnene efter forpagtnings cont[racterne], af tørv skieres 6 læs per mand, bønderne have skovet 25 bønder 30 favne til Juellund, de øvrige 26 bønder have henført 75 favne til tegloven. Tærskes een dag om ugen, holdes 4 a 6 standtærskere, forrettes 4 Kiøbenhavns reyser og 10 a 12 Kiøge reyser. Høehøsten forrettes allene af bønderne, der slaaes 480 a 500 tønder land eng. Ved gaarden holdes 180 stk. kiøer og 30 heste. Hoveriet anslaaes per hovning til 53 rd. eller 9 rd. 73 sk. per tønde hartkorn. Comissionen erholdt et forslag fra inspecteu-
ren til forening med Juellunds goods til at forelægges bønderne, [48] hvilket ogsaa blev dem forelæst, men aldeles forkastet, da det ogsaa indeholdt en deel overdreven paastand, og da hoveriet var meeget strængt, ønskede comissionen leylighed til at kunde nedsette det for disse bønder, især da eyeren fordrede af comissionen, i tilfælde at bønderne ikke modtog foreningen, da at denne skulde tilkiende dem det hoverie, som bønderne havde forrettet til 1789 – som var grueligt. Bøndernes forfatning er i almindelighed maadelig, men bedre end [i] 89, hvortil er temmelig sikkert grund, at bønderne ere ved contracterne med forpagterne lettede betydeligt i hoveriet. Altsaa er hoveriet i ældre tiider skyld i bønderne[s] ringe kaar.

13. besaae comissionen de ringeste byer af Juellunds gods, nemlig Giørsløv, hvor en 2 a 3 staadere vare, men godt tilliggende; i Gummesmarke var bønderne staadere, men godt tilliggende, en 44 tønder ager og 10 a 16 tønder

70 »inspecteu-« er Søren Klestrup.

engbond, ret goed jord; derpaa de nordlige udfløttere af Vollersløv, fattige, men ikke ringe ager jord og meegen, men slet engbund; der efter Ødemarke, tvende ret gode gaarde; saa tilsidst Fløyterup, dissers jorder ere maadelige, men de have faaet 3 gaardes hartkorn og svare kuns af 2. Alt dette overbeviste comissionen, at hoveriet eene var skyld i bøndernes maadelige forfatning i ældre tiider, siden den, forfatningen nemlig, skjønt kuns maadelig, dog betydelig bedre end 1789; dernæst befandt comissionen, at de 2 bønder i Fløyterup skulde beholde den nedsettelse de have faaet i skatter og landgilde. Paa disse grundsetninger forfatter comissionen sit forslag.

14. octob. blev forslaget forelæste parterne, inspecteuren gjorde nogen vanskelighed i henseende til de faae dage til hal[m]s og hesses ind- og udflytning, men da bønderne vedtog foreningen, frafaldt han sin paaestand.

Seet paa Juellund en nye tærskes maschine, og en ypperlig hakkelse maschine.

[49] October 15. reyse dag. 16. mødte comissionen paa Beldringe, hvor herr capitain Selmer for[e]tog referatet. Geheimeraad Fritz Rabe tilhørende. Efter hoverie reglementet er ingen hartkorn ansadt for bønder godset, men alle antallet af hovningerne, nemlig 46 heele og 2 halve. 11 marker er det til gaarden; der ere faste hovlodder, men bønderne deele dem hver gang markerne indtages til drivt; der dyrkes 5 marker, 1 med hveede, med 4 pløyninger, en bygmark med 3 pløyninger, en rugmark med 1 pløyning, en bygmark med 3 pløyninger, og 1 havremark med 2 pløyninger; bønderne ere pligtige til at harve, men harve ikke, de trumle, slaee een kløvermark og et vænge med kløver 2 gange. Det udvendige hegn lukker bønderne, ligesaa lukke de aarlig mellem sædemarkerne og græsmarkerne, og mellem disse og kløvermarken og bestandig for natmarken; (i margen: Natmarken er een mark i hvilken qvæget indrives hver natt, for at qvæget kan gaae der i freed uden at springe over, da der settes snit⁷¹ paa hegnet om denne mark). De tvende eyendoms tiender ere ikke oppebaarne uden i de sidste 4 aar efter bøndernes angivende. Bønderne have tursket 3 gange hver fiorten dage, de have rendset og harpet paa laden og tursket før Michelsdag til St. Hansdag; bønderne kiøre kornet fra laden til magasinet, kornvahrerne føres til Prestøe eller Vordingborg. Bønderne have pløyet vandfurer, med 1 plov fra hver bye eller 2 plove; bønderne have kiørt steen og nedg[r]avet dem imellem, kiørt iis til iskielderer, hentet møg for [fra?] Prestøe, [indskudt: istæden for harvning eller forrettet en Kiøbenhavns reyse]. Sophieberg Enghave, Snurrepinds engen, Kirkevænge engen, og koehaven, som er 76 a 78 tønder land, en kløvermark 1 a 2 gange Beldringe Hovskov, og engene i kornmarkerne. Kan avles 3 a 400 læs høe, holdes 160 kiør. Markerne er circa paa 36 tønder land mellem tallet. Her er ansadt 115 favne brende til gaarden. Her er ansadt til en art møgblanding $\frac{1}{2}$ spand dag og 1 gang dag, det er at kiøre halm paa

71 »sætte snit« på hegn, antagelig en indretning, der kunne hindre kreaturerne i at bryde ud.

malkepladsen, samle det i møddinger ect. Hoveriet beregnes til 60 rd. 72 sk. per hovning, og for de mindste gaarde per tønde hartkorn 11 rd. 32 sk. De 2 halve gaarde ere tredings fogeder, som intet hoverie forrette uden marker-nes dyrkning, disse maae tage deel i alt arbeyde med de øvrige. Den 17. fore-læste comissionen bønderne [50] godseyerens forslag, men bønderne modtoges ikke dette forslag. Comissionen forfattede et forslag, i hvilket harvningen blev dem paalagt. Efter meegen ventilation tilbød geheimeraaden bønderne at blive frie for harvningen, imod at forrette en Kiøbenhavns reyse, eller 3 spanddage og 2 gangdage, foruden alle de nedsettelse comissionen havde gjort. Geheimeraaden andtog comissionens forslag, 10 af bønderne vedtoges den, 39 fik dom for hoveriet med 99 rd. udgibt; den 18. kom 13 a 14 bønder og fordrede at underskrive og blive frie for betalingen. Comissionen vedtog at notere til efterretning disse bønders navne for at anbefal[e] dem til rentekammeret, naar de derom indgiver ansøgning. Og saaledes endtes denne session for Beldringe. (Senere tilføjet: En deel, heele 32 bønder, mødt[e] siden igien, Grumløse bye undtagen, som skal have sendt bud til Lechende gods, og de var kieltringer, om de forenede sig paa andet [end] de 3 rd. p. td. h. for hoveries frihed, og dette havde amtsforvalter Rejersen sendt dem bud om).

Den 18. foretog comissionen referat angaaende Lechende, hvor hovningerne ere overeensstemmende med reglementet, undtagen $\frac{1}{2}$ hovning som er underlagt de andre gaarde. Der bør være 45 heele hovninger, der er virkelig $45\frac{1}{2}$ gaarde til pløyning og høstning, til andet hoverie 44 (i margen: til gierde lukning), til andet igien atter $43\frac{1}{2}$ hovning til tærskning, og til alt øvrigt hoverie 43. Efter reglementet er ikke hartkornet ansadt ved hovningerne, der er ingen forandring ved godsets hartkorn eller hovninger foretaget, en ødegaard er der i Lechende bye; under Lechende Gaard er for 16 aar siden indtaget et møllvænge, som skal oplyses, om det er hovedgaards taxt. Til gaarden er 11 marker, og ere inddeelte i hovlodder som omskiftes hver gang bønderne tage markerne ind; bønderne harve ikke, de have vel forrette[t] en Kiøbenhavns reyse, men her om nærmere oplysning, om det er for harvningen. Høe høsten er ubetydelig, med 2 karle slaaes alt, en kløvermark slaaes een gang. Bønderne saae ikke undtagen kløver, ulovligt, tærskes hver 14. dag med 3 bud, og desuden 4 omgangs tærskninger, bønderne harpe ogsaa kornet paa laden; have kiørt steen og nedgravet dem undertiiden, de have gjort hoverie til hør avelen. Middeltallet af markerne er $32\frac{1}{2}$ tønde land, engene er Magele moese og Hestetoft, disse ere paa 103 tønder land. Ordenen til sæden og pløyningen er som her ved Beldringe, undtagen at der bruges 2 bygmarker, og 1 havre mark (i margen: at der er $\frac{1}{2}$ hovninge meere end efter reglementet kommer det af, at der var øde jord ved reglementes forfatning, som siden er lagt til bønderne i Udbye imod at forrette hoverie der af).

[51] Octob. 1796.

Bønderne[s] forfatning er temmelig goed skiondt somme fattige. Lechende bye er af ringe hartkorn, lidt over 4 tønder hartkorn, men bønderne ikke

ringere end de andre; nedsættelse for disse kan comissionen ikke give dem, da forfatningen er goed, men har de nydt nogen lindring eller fordeele, maae de beholde samme. Eyendoms tienden er Udbye-sogns, men har ikke været oppebaaret uden ac[c]urat 1789. Ansadt 107 favne brende til Lechende som udgjør $2\frac{1}{2}$ favn for hver bonde. Der bruges at udføre halm paa malkepladsene og at bortkiøre samme. Hoveriet for Lechende bye anslaaes per tønde hartkorn 13 rd. 13 sk., da det er de mindste gaarde. Ved gaarden holdes 180 stk. kiør, som kan græsses formedelst een skov som hører til gaarden. Her bruges ogsaa een natmark for qvæget at gaae udie. En deputation af bønderne mødte paa de øvriges vegne og indgave et uunde[r]skrevet brev, hvorudie de erklærede, at de vilde give 3 rd. per tønde hartkorn for reent befrielse for hoveriet, men vilde ikke indlade sig udie nogen anden foreening, men forlangede dom. Disse mennisker stillede sig heelt pudseerlig ad, vilde ikke svare og vilde bort strax, men efter kort tiids forløb fik man dem dog til at svare paa undersøgelses forretningen; herved blev oplyst, at Mølle vænget ganske sikkert var nok hovedgaards taxt, og at der da fattedes $2\frac{1}{2}$ tønde hartkorn bøndergods, som nok er saaledes, at der er solgt geheimeraaden $2\frac{1}{2}$ tønde hartkorn toe gange, altsaa kan geheimeraad Rabe fordre erstatning af rentekammeret. Bøndernes pligt til harvning var ikke saa tydelig beviist, at comissionen kunde paalægge dem samme, men derimod paalagde geheime raaden at beviise sin acord; lige saa bleve tredings fogederne paalagt all slags hoverie med de andre bønder og geheimeraaden paalagt at give Lechende bye udviisning af 4 læs brende aarlig, fordie de havde saa ringe hartkorn og slett tilliggende og dog forrettede liige hoverie med de øvrige bønder. Efter disse grundsætninger blev forslag til forening grundet paa dommen forfattet og forelæst bønderne.

Den 19. som vare mødte 2 fra hver bye, uagtet de vare befaldede af comissionen alle at møde. De erklærede, ikke at ville indgaae forening, og bleve tilkiendte at betale omkostningern[e] med 73 rd. for samtlige.

[52] *Octob. 1796. Vordingborg samme aften* blev foretaget fornyet referat angaaendes Aunø hovedgaard tilhørende kammerherre Calmette, i relation til comissionens ventilation den 5. julj denne sommer, da rentekammeret har henviist denne sag til comissionen i første instance. Først blev vedtaget, 1, at comissionen troer sig bemyndiget til at forandre hoveries penge til arbeyde, 2, at den fandt her, billigheds grundene som instruxtionens 13. paragraphen taler om, og bøndernes hovlodder ikke skulde formindskes i forhold til byernes frastand, da her nu skal inddeeles hovlodder eller arbeyde, efter det lovlige hoverie og hoveries pengene, som bønderne have forrettet til 1789, undtagen de tvende byer, som ligge over $\frac{5}{4}$ miil fra Aunø, 3, vedtoeg comissionen, at det ulovlige hoverie, som høehøsten fra Barnemoesen til Rosenfeldt, forvandles til lovligt, som om det høstes til Aunø, ligeledes brende kiørselen fra Aunø skov til Vordingborg færge beregnes til at forrettes til Aunø. De frietagne bønderbyer ere Nebele og Nebeletorp. Gaarden har 11 marker,

hver på $32\frac{1}{2}$ tønede land, og 121 tøneder land engbond, snavs eng, og desuden Barnemoesen paa $166\frac{1}{2}$ tønede land, og agerlandet 358 tøneder a 14000 □alen. Comissionen forfattede et forslag, som blev andtaget af eyeren: Nebble og ditto torp bleve frie for 3 rd. per tønede hartkorn, andtog forslaget, Sverborg forretter 1 pd., 20 spd. og $59\frac{1}{2}$ gang dag, Sallerup 1 pd., 20 spd., 33 gang dage, Koestrædet 1 sp. [skal være: pd.], 17 spd. og 38 gang dage, eyeren for hver af de $6\frac{1}{2}$ hovning 1 pl., 19 sp. og $34\frac{1}{2}$ gangdag. Bønderne forbeholdt sig appellations tiiden.

21. Lindersvold hovedgaard. Under denne hører efter reglementet 34 heele gaarde, nu er der i aldt 45 fulde hovninger, altsaa 11 hovninger fleere end efter reglementet, men de 8 gaarde i Brøderup ere frietagne for hoverie imod 15 mk. erlæggelse per tønede hartkorn. Bønderne have angivet at 4 marker, no. 7, 8, 9 og 10 ere tilkiøbte af Gissenfeldt og ufrie jorder, men det er over 30 aar siden, at de tvende ere ikke drevne uden for 16 aar siden, men maa-skee slagne af bønderne, nogle enge ogsaa kiøbte, der er 10 marker, fem drives, en slaaes med kløver, 3 græsses, en brakes. Bønderne deele markerne hver gang marken drives; de ønske at faae faste hovmaael. 1 hveede mark pløyes 3 gange, bygmarken 3 gange, rugmarken 1 gang og de tvende havremarker 1 gang. Til lade bud haves 27 huusmænd. |53| Bønderne harve ikke og give ingen vederlag, tromle vaarsædens marker; bønderne lukke hegn om markerne og ogsaa noget for kroemandens vænge i Vinbyeholdt, som angives at være hovedgaards taxt, desuden lukke bønderne for Strandegaards Dyrehave. Der oppebæres Roeholtes kirke tiende som eyendom, og kongetiende er fæstet. Bønderne tærsk 1 gang ugentlig og 2 gange hver 3. uge; faarehuuset rendser bønderne ikke. Udskiibningen skeer fra Feedden 1 miil her fra, det er en øe som hører til Strandegaard; der græsses 400 høveder. (I margen: Paa Feedden voxer krat, særdeele tyttebær, som modnes skjønt, og hvor af plukkes en deel aarlig). Bønderne have før kiørt ogsaa til Vordingborg og forrette 2 Kiøbenhavn's reyser, som nok bort falde. Tørv have bønderne aldrig skaaret, men brende er skovet hiem i kievler til forpagteren; favne brende have bønderne i villighed kiørt til Blangsløv, hvor Gavnø gods har hentet det. Her er 19 friebønder, som hver lukke $78\frac{3}{4}$ favne hegn til lettelse for hoverie bønderne. Bønderne angave, at der aarlig bliver ført høe og halm fra Strandegaard, og desuden har forpagteren i aar slaaget een græsmarke selv og indført samme, men bønderne maae udføre giødningen. Een hver af de 10 marker indeholde $34\frac{1}{2}$ tønede land; altsaa 6 skp. til hver bonde, og 9 tøneder i alt aarlig. Bønderne klage, at forpagteren lader ingen vey ligge i sædemarkerne til de betydelige enge, som derudie findes, altsaa maae disse enge slaaes i korn høstnings tiiden. Engene er de 5 afdeelingen i Grønne Moese engene, en kløvermark og engene i de 5 sædemarker; desuden findes 78 tøneder land skov i hvilken engrenderne slaaes, i alt $3\frac{1}{8}$ tønede land til hver hovning; brakgrøvterne har bønderne ikke gravet. Der er 120 stk. kiøer her til gaarden, og avles en 400 a 480 læs |54| høe. Hoveriet beløber for de smaae byer paa $5\frac{1}{2}$ tønede hart-

korn $10\frac{1}{2}$ rd. per tønne hartkorn; brende er ansadt til hver hovning 2 favne, gavntømmer 7 favne.

Den 22. oktober. Comissionens forslag til foreening gik der hen, de 4 marker no. 7, 8, 9 og 10 skulde bønderne vedblive at drive⁷², derimod bortfaldt hegnets vedligeholdelse for kroemands vænget i Vindbyeholdt, samt for Dyrehaven ved Strandegaard. Gods eyeren blev paalagt at forskaffe bønderne de nærmeste veye til hovmarkerne og igiennem samme til høesletten med viidere. Avlings hoveriet blev som det var, med comissionens nærmere tilføyelser som sædvanlig: gods eyeren maatte forrette alt arbeyde som flyder af kongetiende, den tilfæstedes, oppebærelsen samt mægning for det foder, som hentes fra Strandegaard, samt for det høe, som slaas i markerne af eyeren selv. Gods eyeren maatte vedblive at forrette hoverie for de 8 bønder af Brøderup, og desuden afgik alle kornægter til Kiøbenhavn. 10 kornægter i alt blev tilkiendt gods eyeren, 8 til Fedd ladested og 2 til Vordingborg. Bønderne vilde fries for de øverste markers drift, hvor til mægningen kan tage 8 dage i rad, samt for tærskningen for betaling; de bøde 7 rd. per gaard for de 45 dages tærskning. Da dette ikke var af gods eyeren at erholde, og bønderne ingen foreening vilde indgaae, blev det ved kiendelse afgjort og bønderne betale 80 rd. omkostninger.

NB: de[n] forrige markfoged Møllers enke fra Løvenborg er forpagterske her, svarer af begge gaardene 4600 rd. Har skjøndt hollænderie af eget tillæg, goede heste, reene, ikke skionne men føre, lysse brune; 250 stk. sviin, og 200 faar.

Den 23. oktober foretoeg comissionen referat angaaendes Strandegaard under Lindersvolds administration og forfatning, hoverie reglementet af 1774. Til denne gaard er efter reglementet 34 hovninger, og er nu 37 hovninger; een deel forandringer er her giort, ved at henlægge gaarde fra et gods til det andet og ved at nedlægge gaarde med og uden bevilgning, men da her ere fleere hovninger end udfordres efter reglementet, saa har comissionen intet herved at erindre; fra Elmue bye er indtaget jorder under hovedgaarden for 30 aar siden, altsaa intet at sige. |55| Til Prestøe er $1\frac{3}{4}$ miil og til Fedd ladested $\frac{3}{4}$ miil og Kiøge 4 miil. Der er 8 marker til gaarden, af disse besaaes 4 med sæde, 1 med hveede 3 pløyninger, til byg 3 pløyninger, rug 1 pløyning, havremarken 1 pløyning; 1 mark brakes og 3 kløvermarker slaas, da alt⁷³ græsse paa Fedd; der slaas desuden i Dyrehaven og Grønnemose engen, og engene i de 7 marker. Bønderne ere befriede for harvning; de avle en 14 læs høe hver mand, men heele godset slaas i Dyrehaven for at faa 8 læs i alt. Huusmændene modtage sæden i laden, men bønderne ogsaa; der oppebæres en festetiende. NB: Bønderne tærske som paa Lindersvold med 4 bud hver 3

72 nemlig de 4 marker, der var tilkøbt fra Gisselfeld (pag. 52).

73 »alt«, d.v.s. alle hovedgårdens kreaturer.

uger, give ingen katebud⁷⁴, bønderne forrette almindelig udskiibningen paa Fedd; have kiørt af og til til Nyesøe, Vordingborg og Nestved, forrette 2 Kiøbenhavns reyser. Bønderne have ikke rendset vandgrøvter. Faxøe bønder have over $\frac{5}{4}$ miil, og Fauherbye maae have en broe over en aae ved stranden, ellers faae de $\frac{5}{4}$ vey; ellers bort fra hoveriet. Bøndernes lodder ere paa 7 skp., overalt⁷⁵ 7 td., samtlige marker have 278 td. land, altsaa hver mark 34 td. land; til at slaae haver hver bonde 6 td. land aarlig. Bøndernes forfatning er saa saa⁷⁶. Fauherbye, Elmue er gode byer. Juderup er prægtig med tilliggende, men slet forfatning, de ere udskiftede men ligge i felledskab. Roeholdt er maadelig bye. Alle bønderne ansættes til $2\frac{1}{2}$ favne brende til hver mand; som ved Lindersvold er ansat 2 favne; til gavntømmer til 220 kiør $12\frac{1}{3}$ favn. Hoveriet beløber paa de gaarde som have mindste hartkorn per tønde hartkorn 9 rd. 60 sk.

Den 24. forelagde comissionen sit forslag til foreening for parterne, som indeholdt, at Faxøerne skulde frietages for alt hoverie, imod 4 rd. per tønde hartkorn, at Favrebyerne blev paalagt at vedblive hoveriet, naar eyeren anlagde een broe over aalen ved stranden; hvis ikke, blev bønderne [56] frietagne for at møde til hove, de dage vandet var saa høyt, at de ikke kunde passer[e] aalen, og at arbejdet dog blev aftient ligefuldt uagtet de ikke mødte, hvad enten det er dag arbejdet eller hovmaals arbejdet, som da ikke kunde fordres af dem siden. Comissionen har ellers giort sine sædvanlige indskrænkninger. Forslaget blev andtaget af forvalter Jexen paa Retz Toths vegne, men af bønderne var kun de 5 i Faxøe som antog forslaget, de andre havde 1800 i hovedet, om aldeles befrielse for hoveriet for indtet, og afsloeg at underskrive foreeningen. De bleve tilkiendt at betale comissionens holdelse med 70 rd.

Den 24. overlagt paa Valløe om aftenen.

25. october blev foretaget referat angaaende Valløe godsdes hoverie. I Tornbye mangler en deel af en hovning efter reglementet, da bonde fogeden er frie for et vist slags arbejdet, lige saa i Valløebye, lige saa i Vraebye den 3. foeged, altsaa mangler i trende fulde hovninger en deel hoverie. I Vedskiølle er 11 bønder, som forretter fuldt hoverie for 12 gaarde imod reglementet, og fogeden er der udi som atter ikke holder fuld omgang med de øvrige. 1 gaard er nedlagt til skov og huusmænd, altsaa mangler 1 fuld hovning, og i en deel hovning for de 5 fogeder. I denne bye er overdrevet indfredet og bønderne betaget græsningen for en liden penge godtgjørelse, men ikke ved amtmanden: 3 udflyttere af denne bye klager ogsaa over, at dem tilkommer godtgjørelse i dette overdrev, som fra snakkes dem angaaende [indskudt:

74 »katebud«, hovbud, der kaster (omskovler) korn, for at det ikke skal blive fordærvet.

75 »overalt«, i det hele, i alt.

76 »saa saa«, nogenlunde, ret god.

nogen] skoele jorden. Bøndernes hovlodder er paa 6 skp. land; bønderne ere frietagne for harvningen imod at afgive 4 harve bud, 4 marker saaes aarlig, een med hveede, een med byg, en med rug og 1 med havre og erter; hveedemarken pløyes 3 gange, bygmarken ligeledes, rug marken 1 gang, havremarken 1 gang, i Almissee vænget høster alle 5 fogeder 1 halv lod eller hver femte aar hver foged en halv lod; en kløvermark slaaes og Sallerøds mose, Almissee vænget og engene i de 4 besaaede marker. Bønderne have 40 huusmænd som forrette hver 3 ladedage. |57| Af eyendoms tiender har været oppebaaret Vallø byes kirke og kongetiende, Himlingøe kirke og kong[etiende], Vraabyes ditto, Haarløv sogn kirke tiende, og [af]feste tiender Taarnbye. – Udvendigt hegned er deelt fogderie viis, og saa mands viis lige, men fogeden har halv hegn, men fogderiernes hegn er ikke liige. Til indvendigt hegn kører bønderne 40 læs gierdsel i alt; pagteren lukker lige som graver vandgrøvter og brakgrøvter. For 18 bønder tærsker forpagteren, imod 4 rd. godtgjørelse af hver bonde, bønderne de øvrige 32 dage aarlig. Efter reglementet skal være 84 bønder, er kuns 83. Bønderne have forrettet 3 Kiøbenhavns reyser, fogederne undtagen. Bønderne fælde betienternes brende og hiemkører i kievler og qvas, 6 læs brende, og til damerne⁷⁷ 1½ favn som er feldet og favnsadt til damerne, altsaa 3 favne hver bonde; tørv har bønderne ikke skaaret. Her er 9 marker, hver paa 60 tønder land; bøndernes hovlodder burde være mellem 5 a 6 skp. land, men de ere indeelte efter hartkorn, men hverken rigtig eller [indskudt: klogt men] reent galt; omgiøres. Tromle gjør bønderne. Bøndernes hoverie beregnes per tønne hartkorn af de mindste gaarde 9 rd. 64 sk.; men saa er Sallerød mose afgaaet som over 2 miil borte. Der fattes her ved gaarden 1½ hovning, foruden fogedernes, alle 5 [have] hovninger i enkelte deele. Derpaa gik aftene[n] forbie, og den 26. blev Vallø godsens bønder fremkaldte for comissionen. Disse tilbøde 4 rd. per tønne hartkorn, samt at hiemkiøre 3 favne brende til Stiftet og dets betientere, samt hiemkiøre 40 lpd. høe fra Sallerød moese. Bønderne tilbøde at betale et halv aars afgift forud, samt at stille caution for den øvrige afgift, nemlig byeviis, alle for een og en for alle; for tærskning bøde de 5 rd. per gaard. Men alle disse forslag bleve af grev Moltke⁷⁸ afslagne, uagtet forpagtningen er ude 1. maj, |58| paa grund af at bønderne ikke endnu alle vare udskiftede og ikke modne til at modtage denne frihed. Land inspecteur Nyeholm mødte ogsaa paa grevens vegne, denne herre gjør nok udslaget her ved greven.

28. blev comissionens forslag forelæst bønderne, og var dette som i almindelighed ved alle godser, undtagen i henseende til brendekiørselen, da skal hver mand hiemskove 1½ favn favnebrende, og 1½ favn ditto, som af dem skal fældes og saves, men ikke storkløves eller favnesættes. Bønderne bleve

⁷⁷ »damerne«, stiftsdamerne på Vallø; de var opdelt i rangklasser.

⁷⁸ Stiftets 1. provisor var fra 1792 Joachim Godske lensgreve Moltke til Bregentved, jfr. pag. 58.

befriede for Sallerød-moesens høstning og Stiftet paalagt at forrette fuldt hoverie for den ene bondegaard, samt for den $\frac{1}{12}$ hovning, at forrette 27 tærsker dage og desuden at forrette det hoverie, som de 5 fogeder ikke ere forpligtede at forrette, samt at forrette arbeyde for den oppebærende festetiende og at lade hovlodderne til pløyning inddeele hartkornsviis og hegns lodderne fogderie viis, i lige mands deele. Stiftet tilbød bønderne tærsker frihed for 5 rd., om de vilde forrette alt det hoverie de ved comissionen vare friekiendte for, men dette vilde bønderne ikke. Stiftet fordrede kiendelse, og bønderne vilde ikke indgaae forening for den fordom om friheden 1800. Kiendelse blev afsagt og omkostningerne delte med 53 rd. paa Stiftet og lige saa meeget for bønderne, men med den tilføyning, at comissionen vilde foreslaae kammeret eftergivelse for bønderne, paa grund af deres giorte billige bud for hoveries frihed og den naturlige modvillighed benægtelsen maatte have forvoldt hos disse.

1796 octob. 27. blev bønderne ikke sammenkaldte, da grev Moltke som provisor ønskede at gaae comissionens forslag nøye igiennem, hvilket ogsaa blev bevilget; men derimod blev foretaget referat om aftenen i henseende til Gunderup Gaards bønders hoverie. Til denne gaard er i Ennersløv bye 13 gaarde men atter en bondefoged, $1\frac{1}{2}$ gaard meere end hoverie reglementet indeholder, hvilken er indkommen ved magelæg; i de øvrige byer er ingen forandring, uden i Heinerup er $2\frac{1}{2}$ gaarde bortgaaet, men i Sæder atter en foged. Der findes nu til godset 30 heele hovninger og 3 fogeder, disse maae forrette fuldt hoverie, saa ere de 33 bønder der efter regle[mentet]. [59] Octob. 28. Der er indtaget 24 tønder land af preste jord fra Herføgle, som indtages til en mark og drives under hovedgaarden. Der haves 9 marker, de 7 ere lige store, men de 2 meeget større; 4 bruges til sæd, 1 hveede pløyes 3 gange, 1 bygmark 3 pløyninger, 1 rugmark med 1 pløyning, og havremarken den $\frac{1}{2}$ med erter, den halve med havre, een slaaes med kløver, en brakes, og 3 græsses. Der er tilstaaet bønderne, at de kuns skal pløye 1 tønde land i de store marker, men skal høste og møge alt, det er 5 tønder land i hver af de store marker. Harvning ere bønderne befriede for, men der for afgive 4 harvebud og forrette en Kiøbenhavns reyse der for, og foruden 2 Kiøbenhavns reyser. Enge slaaes, Vester og Øster Enghaven, Kildemoesen, og en kløvermark, engen[e] i de fire sædemarker, og atter Sallerød-moesen, den berømte mose; her er atter den skønhed ved dette, at Brobye sogn under Valløe gods maae hielpe dette Gunderups gods. Af huusmænd haves 22 til hielp ved kornhøsten med 3 dage hver; hegnet vedligeholder bønderne, men ikke vandgrøfter; af eyendoms tiender er overladt for bestandig Endersløv sogns kirke og kongetiende, men dette er lige som ved Valløe grev Moltkes bønder, der har faaet den. Bønderne have torsknet 32 dage, i de 3 sidste aar har bønderne betalt 5 rd. for tærskningen, og 2 dage før Michelsdag. Bønderne skove $1\frac{1}{2}$ favn brende til Valløe, og felde og save 6 læs kievle og qvas brende til betienterne, have [»læsset« er rettet ulæseligt] savtømmer paa lad; men ikke

fløttet [for] forpagterne. Efter middeltal er markerne paa $31\frac{8}{14}$ tønder land. (I margen: agerlandet $284\frac{2}{14}$ tønder, engen og skov $34\frac{3}{4}$ tønder land). |60| Hoveriet udgjør per hovning 51 rd. 41 sk., eller 9 rd. 23 sk. per tønde hartkorn paa de mindste gaarde. Bøndernes forfatning er nogenledes goed. Comissionen forfattede forslag til foreening; herved skulde forret[te]s hoverie for 2 fogeder og en anden bonde, Sallerød-mosen bortfalder, og den ene mark fra Herfoyle prestegaard bortfalder ligeledes. Forslaget blev bønderne forelæst, og tillige foreslaaeg Stiftet dem aldeles befrielse for hoveriet for 30 rd. per hovning, dog skulde de høste Sallerød Mose og hiemskove 3 favne brende hver aarlig, men dette vilde de ikke give, heller ikke beholde tærskningen for 5 rd., og aparte 2 tærsker dage, imod at forrette alt hoveriet som hidindtil. Comissionens forslag behagede dem dog bedst, men aaret 1800 stoed dem ligeledes i hovedet. Stiftet antoeg heller ikke forslaget, kiendelse blev afsagt, 40 rd. bekostning for Stiftet, og 40 rd. for bønderne.

Ved Vallø holdes 150 stk. kiøer –

og ved denne gaard Gunderup 80 stk. kiøer.

Gunderup godsdes bønder have siden meldt sig hos grev Molke og vedgaaet med ham at forrette hoverie efter det gamle, og dette skal være antaget, og en nye foreening skulde opsættes af Stiftets skriver, birkedommer Hviid, til tinge, hvilket er et underligt kunststykke⁷⁹, som maa sees udfald paa.

29. blev referat foretagne angaaende Billesborg hovedgaard. Til denne liger byen Herføyle, $20\frac{1}{2}$ bønder efter reg[lementet]; der er en friebonde, atter en ditto, nemlig forstanderen, og en bondefoged som forretter lidet; til Eybye er henlagt noget hartkorn fra Herføyle, dels af tvende store gaarde, og dels af den halve gaard som altsaa fattes, nemlig i visse slags arbeyder i alt $1\frac{1}{2}$ og i noget af arbeydet 3, nemlig en enke som atter intet forretter alt; i Søllerup bye 5 heele gaarde, i Klemmenstrup 3, i Hadstrup bye 8 gaarde, atter her en bondefoged, Eiøyebye bye 10 gaarde, det er Eiøyebye, som har faaet jord fra Herføyle, og [bønderne] angive ikke at have forrettet fuldt hoverie, før de havde faaet denne jord; i Svansberg bye 8 heele hovninger. Skal være $54\frac{1}{2}$ hovning, er kuns 48 hovninger i det virkelige nu. Til gaarden haves 11 marker, den ene saaes ikke, nemlig Sørres vænge bruges til græsning; de 10 |61| marker drives, 1 hvede pløyes 3 gange, 1 byg mark pløyes 3 gang, 1 rug mark pløyes een gang, 2 havremarker pløyes en gang, i den første havremark saaes den halve med erter. Bønderne slaae en kløvermark, som er skeet de sidste aar, efter mindelig foreening, istæden for Sørreshave, som de skulde slaae; for harvning ere bønderne befriede for og have afgivet i de sidste aar 4 harve bud, før 1789 ikke. Høesletten er Orager eng i Store Sørreshave, Tangemoesen og Enghaven, samt kløvermarken og enge og moeser i de 5 besaaede marker; der saaes 5 marker, slaaes 1, brakes 1 og græsses 4. Hegnet er ulige deelt det udvendige, det indvendige er bønderne frie for. Bønderne tær-

79 Se også hoverikommissionens protokol I, s. 669 ff.

ske 32 dage, undtagen en deel som slippe tærskningen for 4 rd., nogle af dem have været frie for dette i 10 aar og der over, men 4 udflyttere af Herføyle har kuns havte dette siden 1791. Til gaarden er ingen festetiender. Bønderne forrette 3 Kiøbenhavns reyser og 6 Kiøge reyser, skove som de øvrige bønder. Der er 120 stk. kiør og 20 heste. Bønderne sanke steen sammen, men forpagteren kiører steene bort. Hver af de 10 marker indeholde 40 td. land og engbond med skov etc., som slaaes 200 tønder land; hoveriet per hovning giør 52½ rd. og per tønne hartkorn i de mindste byer 11 rd. 6 sk. per td. hk. Comissionens forslag indrettet efter den strængeste ret blev parterne forelæst. Bønderne vilde være aldeles befriede for hoverie imod penges erlæggelse; dette blev dem bevilget for 30 rd. per hovning, og 3 favne brendes kiørsel aarlig, samt all gierdelukning, men paa dette uriimelige forlangende var intet at svare; for aldeles befrielse blev fordret 40 rd. per hovning. 1800 dens grille var disse bønder i hovedet, og den frihed der af flød. Altsaa ingen forening efter forslaget, men kiendelse meddeelt; bekostning 40 rd. for hver part blev dømt. |62| Med dette gods giordes atter kunster. Forvalteren gik omkring og forførte bønderne, at de skulde gaae op til greven og bede om at vedblive det gamle hoverie, med et [skal vel være: men det] lykkedes ikke som ved Gunderup.

Gammel Lellinge in specie.

30. foretaget referat og det i henseende til Lellingegaard er under Valløe Stift, den gamle Lellinge Gaard er stammoderen til *nye Lellinge Gaard*; denne sidste er en udflytter gaard eller parcelle ved Gamle Lellinge, er ved hoverie reg[lementer] af 1774 anført 68 heele og 6 halve gaarde, som er deelt i de tvende. Gamle Lellinge bye 14 gaarde, her er atter en bondefoged, som har frietager, Lille Salbye 7 heele gaarde, Store Salbye 5 gaarde, men her atter en foged, og den 5. gaard forretter allen[e] pl. t.⁸⁰ kornhøst og ½ høehøst, er tilbyttet fra Gl. Kiøgegaard, 6 gaarde skulde [der] være efter reg[lementet], 2 udflytter[e] henhørende nu under Nye Lelling. Høyelse burde være 4 gaarde, men 1 nedlagt, jorden under de andre 3, men ingen hoverie forrettet for denne jord. Lille Schiensved 6 gaarde, men en er frietaget siden reg[lementet], Lille Ladager 2 gaarde, 1½ hovning, som forrette noget til Gamle og noget til Nye Lellinge, men der skulde have været 3 halve gaarde, den ene er nedlagt, til Eibye er jorderne fordeelt, denne bye forretter nu her efter for 1 hovning; altsaa er til Gl. Lellinge 32 heele gaarde, 2 fogeder og 3 andre mænd, som ikke forrette fuldt hoverie. *Lille Salbye* mænd have hver havt 2 hoveder[s] græsning paa *Nye Lellinge Gaard* [indskudt: i græs toet], men have mistet dette, men faaet en kirkejord istæden fra Eibye; dette magelæg klager bønderne over ikke at være foretaget ordentligt. Til gaarden haves 11 marker men bruges kuns 10, en med hveede 3 pløyninger, 1 bygmark 3 pløyninger, 1 rugmark en pløyning, 2 havre marker 1 pløyning, i den første saaes

80 pl. t. = pløjning til (?).

10 lodder med erter; den 11. mark skal drives efter forpagtnings contracten, heder Glentehøys marken, er større end de andre, altsaa naar den skal drives, maae bønderne ikke faa meere at pløye. Harve gjør bønderne ikke, men give 4 bud til ubestemt arbeyde, de tromle. |63| 34 huusmænd modtage sæd i laden, hver 3 dage. Hovloderne og det udvortes hegn maae deeles i lige lodder; grøvterne høre under hegnet, de udvortes grøvter, de inden for løbende grøvter vedligeholdes i fleng; ingen vand- eller brakgrøvter uden med de 4 bud som er tilstaaet forpagteren. En deel tiende dobbelt, Lellinge etc., 6 tien- der i aldt. Bønderne tærskes 32 dage hver, 2 standtærskere holdes, 5 huus- mænd tærskes 32 dage hver; bønder rendse eft. forp[agteren] 10 g[ang]dage. 3 Kiøbenhavns reyser forrettes af hver; med brendet er det som de øvrige bønder. 80 kiør holdes til gaarden. Ingen steen er taget af markerne. Her ligesom alle Valløe godser flytte [bønderne] ikke for forpagteren; mark- veyene bør gøres bekvemmere for bønderne. Bønderne kan ikke faae karle i tjeneste uden at acordere dem ikke at maatte tærske til hove. Hoveriet gjør per hovning 52 rd. 54 sk., per td. hartkorn paa de mindste gaarde 10 rd. 22 sk. Til denne gaard er af comissionen henlagt 36 fulde hovninger, de 2 gaar- de fra Ladager bleve henlagde efter deres forlangende til Nye Lellinge, og den ene fulde gaard, som Stiftet skulde forrette hoverie for, blev henlagt her til denne gaard. Hver mark er paa 34 td. land. Moesen i Glentehøys marken deeles til hovmaael for hver bonde, men pløyes første gang af gods eyeren; det af denne mark, som er større end 7 skp. land til hver bonde, udlægges i en krog til eyeren at behandle. Klagerne om skovfredningen, Eibye kirkejord etc. blev henviiste til rentekammeret. —

November 1. blev bønderne tilbudt hoveriefriedhed [for] 40 rd. per hov- ning; eller for 30 rd., 3 favne brendes kiørsel og 200 favne gierders vedlige- holdelse. Men det urimelige tilbud blev forkastet, og comissionens forslag forelagt bønderne, dog antoege Lellinge bye det tilbud at frietages for ho- veriet imod at svare aarlig 30 rd. per hovning, ligesaa at hiemskove aarlig 3 favne brende og lukke 200 favne hegn. For det øvrige gods faldt kiendelse og bekostningen 66 rd. deelt paa begge parter.

|64| 30. octob. blev referat foretaget for Nye Lellinge. Her er tillagt følgende hovninger, Eibye 16 gaarde, hvoraf 14 forrette fuldt, 2 ere frie for noget, en foged og en skovfoged, efter reglem[entet] 15 gaarde, i Lidemark 11 gaard[e], der er atter en foged, Gummerød 4 gaarde, Banchors *gaarde*⁸¹ 2, udf. fra St. Salbye, Ringsbiereg bye 3 halve gaarde og Lille Ladager; 31^{1/2} gaarde er her paa den maade, foruden fogederne. I Eibye er indfreedet en deel skov, naar ungskoven er voxet, saa lægges den ud igjen; Eibyerne troer sig fornærmet ved Eibye kirkejords afgivelse. Lidemark klager over skoven, at der ikke maae græsses det aar gierdsel er hugget. 12 marker haves, 5 bru- ges til sæd, disse drives som ved Gammel Lellinge og kløvermark slaaes. Ved

81 To udflyttergårde fra Store Salby.

denne gaard er 24 huusmænd som forrette ladedage, 3 hver mand; alt øvrigt som ved Gammel Lellinge. Her er en deel eyendoms tiender og festetiender, og blandt disse en preste- og en degnetiende. Her holdes 60 kiør. Hoveriet er per hovning 43 rd. 45 sk., og per tønne hartkorn 6 rd. 73 sk.; bliver [at] forrette hoverie her efter med 2 hovninger Stiftet skal besørge. 71 hovninger til begge gaarde, altsaa til Gammel Lellingegaard er nu 36 bønder, og 35 til Nye Lellinge.

Her ere 2 stand tærskere som tærske og desuden 3 huusmænd som tærske 32 dage hver. Gaardens marker indeholde hver sirca 27 a 28 td. land.

Novemb. 2. Stiftet tilbød disse bønder frihed for hoverie paa sædvanlige vilkaard: 40 rd. for frihed for alt hoverie og 30 rd. samt 3 favne brendes kiørsel og 200 favne hegns vedligeholdelse aarlig. Her ved Lellinge blev denne sidste acord indgaaet af alle bønder og altsaa endt ved mindelig foreening; denne hovfrihed tager sin begyndelse til maj 1798, da forpagtningen ikke før udløber. Dette giældte ogsaa for Gammel Lellinge bønder af Lellinge bye.

1797 den 2. marts forsamledes comissionen i Kiøbenhavn for der at afgjøre correspondencen for[e]løbig, før omreysen, da der ligger 37 klager over comissionens forhandlinger, og saaledes vedblev den at fordre sine forretninger til den 14. marts, da den foretog sin omreyse og droeg fra Kiøbenhavn til Vallø for derfra at drage dagen efter til Petersgaard ved Kalvehave.

[65] 1797 marts 15. mødte comissionen paa Petersgaard og foretog referatet af landinspecteur Undsgaards undersøgelse over marker, kieppeskov⁸², frugttræer med videre af Viemose, Langebek og Stee[n]sbye marker efter den forestilling, som den samlede comission den 3. november 1795 ved sin nærværelse her fandt anledning til at forlange ved rentekammeret at maatte foretages. Denne undersøgelse faldt ud til at byde comissionen meegen forsigtighed i henseende til hoveriets bestemmelse, da den udviiser tydelig, at bønderne have kuns lidet areal af ager og eng, men derimod kieppeskov og frugttræer som have bragt betydelige indtægter, men formedelst ungskovens opvoxende bortgaaer aldeles disse indtægter; over de halve frugttræer ere bortgaaede, og kieppeskoven forringes aarlig, hvorfor dette maa tages til basis, og hoveriet nedsættes i forhold til deres agerbrug. Ved min tilspørgen om Peter Johansen nu, da han havde vundet sin sag mod sin svigersøn, vilde indlade sig udie at love at borthugge storskoven for frugttræerne og kiepskoven, men han erklærede, ikke at kunde indlade sig udie noget godset betræffende, siden sviger sønnen havde indstevnet sagen om gaardens salg til ham for høyeste ret⁸³.

Den 16. marts. Han tilbød bønderne hoveries frihed, Kalvehaverne for 4 rd. per tønne hartkorn, Viemose og Langebek for 5 rd., og Steensbye for 6 rd. i tilfælde han blev kiendt eyere af gaarden ved høyeste ret, naar forpagt-

82 »kieppeskov«, hasselskov.

83 Peter Johansen døde allerede 1798, og hans arvinger solgte Petersgård til kronen.

ningen er udløbet. Dette antog bønderne siden i Nestved paa Steensbye nær, hvorforre comissionen resolvered, om Steensbyerne kom, og allene de 2 af Langebek udebleve, [66] da at forhøre Peder Johansens tanker, om han vil vedblive sin proposition, uagtet de tvende bønder mangle i det heele gods[es] samtykke.

Den 19. blev afsagt kiendelse, hvorved eyeren blev tilpligtet at forrette hoverie selv for $6\frac{1}{4}$ hovninger, bønderne til lettelse, og omkostningerne paa-lagt eyeren at betale, med 350 rd. til Undsgaard, taxationsmændene med 80 rd. eller hvad kammeret bestemmer, og comissions gebyher circa 160 rd., hvilket sidste dog vil forestilles eftergivet, da hans proces nøder ham til ikke at antage nogen forening, for ikke at drage ansvar paa sig.

19. marts mødte comissionen paa Lundbyegaard i Vordingborg amt tilhørende kammer raad Viimh. Efter reglementet er $40\frac{1}{2}$ gaard; der skal være taget fra Thorup noget over 2 tønder hartkorn under hovedgaarden for 18 aar siden, fra Hammer-byen er taget kirke jord og godtgiort bønderne lidt skovskyld for, videre ikke; for 20 aar siden er taget noget jord under hovedgaarden af skov, men dette var førend hoverie reglementet blev fastsadt. Der er opdrevet en deel eng i hovmarkerne siden 1789, men da⁸⁴ lodderne have været afsadte heel igiennem fra begyndelsen, og bonden som har havt lodden, har maattet slaae møserne. Der er 9 hovedmarker og 3 biemarken; høesletten er Barnemoesen Vesterskov og 1 a 2 kløvermarker, ligesaa engene i de besaaede marker. Fire af hoved markerne drives aarlig, en med hveede 3 pløyninger, 3 gange til byg, 1 gang til rug, og havre med 1 pløyning til for 7 a 8 aar siden; siden er den behandlet som bygjord. Harvet har bønderne ikke i de sidste aar, men givet 5 gang bud og 1 Kiøbenhavns reyse; de 3 udmarker drives 1 aarlig 3 aar i rad. Kammer raad Viimh tilbød bønderne, for hovfrihed at erholde at betale 32 rd. per fulde hovning. (I margen: i Riisbye er 8 gaarde, i Thorup 8 gaarde, i Hammer 15 gaarde, og i Lundbye 10 gaarde, altsaa ere fleere bønder end efter reglement, da gods eyeren forretter hoverie for 3 heele gaarde).

[67] De staae paa 6 td., $6\frac{1}{2}$ og 8 tønder hartkorn hver gaard. Bønderne bøde 26 rd., men ingen forening traf sted; han bød dem at sælge dem deres gaarde, de paa 6 a $6\frac{1}{2}$ tønne hartkorn for 1200 rd. og at lade staae 300 rd. i anden prioritet, men Riisbye for 200 rd. per tønne hartkorn, dog vilde han nedlægge en gaard til skovs opelskning.

20. I dag tilbød han bønderne deres gaarder, de trende første byer for 1100 rd., og Riisbyerne for 1200 rd., naar heele godset kiøbte sig. Dog forbeholdt han sig at tage skov for tvende gaarde, nemlig en fra Riisbye og en nedlagt i Thaarup; siden tilbød han dem gaardene for 1100 rd., naar de vilde afgive 2 tønder hartkorn af hver gaard til skovs opelskning, saa beholdt de 6 td. hartkorn; blev meere tilovers fra skov-indelukket, saa maatte de faa det for

84 Dette »da« overflødigt, men måske indledning til en påtænkt sætningsforbindelse.

200 rd. per tønde hartkorn. Ved gaarden holdes 200 stk. kiøer. Siden fremkom kammer raaden med nye kneb, saa der blev ingen handel af, men comissionen foretog undersøgelseerne. Hoveriet maatte da bestemmes efter de almindelige regler; bøndernes tilbud blev indført i protocollen om at kiøbe sig selv, og extract sendt eyeren, hvis svar ventes om 14 dage; eyeren vedtog det bestemte hoverie; men bønderne, som vilde være selveyere, vilde ikke underskrive om hoveriet. Kiendelsen faldt efter comissionens forslag og bønderne [blev] tilkiendt at betale omkostninger, en 120 rd.

Siden har comissionen erfaret at handelen med Riisbyerne er kommet i rigtighed, dette var den bye hvis salg bragte eyeren meest fordeel; nu sælges neppe de øvrige bønder, thi hensigten med skovindfredningen er erholdt.

[68] Den 22. marts foretaget referat angaaendes Gaunøe, hvor Svinøerne ved tingsvidne have beviist et løfte af kammerherren, at de skulde frietages for det, som de kongelige anordninger hiemlede bønderne, og da de ligge 2 miil fra gaarden, blive de at frietage for hoveriet imod penge. Til Gaunøe er indtaget 40 td. land af Appenes istæden for Ydernæs, men Ydernæs har aldrig været pløyet af bønderne; de harve ikke, men lever[e] Svinøerne 1½ harve bud. Der er 8 marker til gaarden; bønderne føre sæden til Nestved eller Vordingborg; betale for en Roeskilde reyse; de have betalt for at slaae favne brendet i gaarden, nemlig bønderne. Ved foreningen er den slemme post, at det ansatte arbeyde maae bruges til hvad man vil. Ved Nyelands Moese maae bønderne skiere rør og bringe til gaarden. Til slusernes og vasens vedligeholdelse fra⁸⁵ denne mose maae bønderne forrette arbeyde. En deel frie bønder hente brende og tørv; tørvemoesen ligger 2 miil fra gaarden. Svinøerne have 7 miil at kiøre. Da gaarden er indflydt af stranden, er hegnet ubetydeligt, 80 favne for hver mand; en hovnings hoverie kan beregnes til 56 rd. efter foreningen, altsaa for Svinøerne 28 rd. per gaard. Af de 8 marker drives 4, en til vinter sæd med 3 pløyninger, en bygmark med 3 pløyninger, 1 rugmark med 1 pløyning, og en havremark med 1 pløyning, og desuden en af de 2 udmarker pløyes med havre. (I margen: Hver af de 8 marker er paa 68 td. land, 80 hoverie bønder; der er aparte marker, 2 marker hver paa 55 td. land som drives til havre; Magelunds Hoved høstes noget af bønderne, hver bonde pløyer 7 td. land). Det beregnede hoverie beløber til 40 rd. 2 mk. per hovning. Ved kiendelse blev bønderne frietaget for hoverie til 1. maj 1797, imod at betale 15 rd. per hovning for det halve hoverie, foruden de 5 rd. som de ved hoveries foreningen betaler for det andet halve, og da Rets Toth paastoed, at bønderne skulde forrette hoveriet til 1798, saa blev ham tilkiendt omkostningerne, 47 rd.

[69] Marts 24., referat angaaende Castrup Gaard, hvor har været betalt en deel penge for hoveriet og forrettet en deel hoverie. Bøndernes fæste brevene ere i almindelighed forpligtende til hoverie, men adskillige af bønderne

85 »fra«, man venter »i«.

paastode, at i deres fæste breve staaer, at de ikke skal forrette Kiøbenhavns reyser, de har 12 miil der til. Til gaarden er 51 hoveries bønder, Peder Conradsen i Tustrup har efter reglementet 1 tønne hartkor[n] mere end han haver, en anden fattes 4 skp. hartkorn. I Nebberød er en øde jord, som intet hoverie forrettet, i Krummerup er nedlagt en gaard, hvis hoverie er paalagt heele godset, altsaa mangler 1 hovning; ved rydning er bøndernes hoverie forøget ved høesletten, thi andet avels hoverie have de ikke forrettet; en skov benægter bønderne⁸⁶. Dyrehaven paastaaer bønderne er slaaet i villighed, for 5. rd. gilde. Bønderne have ingen hovmaael havt, men deelt høesletten fogderievis. Kirkeskovs-engen paastaae bønderne sig frie for; høehøsten er ikke forrettet efter hartkorn, men efter gaarde. Bønderne have inddeelt hegnet efter gaarde. Til Castrup har bønderne intet skovet, men vel til Gundersløvholm; for endeel aar siden har bønderne savet og fældet ege til bygningstømmer, men der for faaet toppen. Kragetræer har bønderne hugget i de sidste aar, og myndet. De slaaer med en karl; høehøsten er 4 læs høe per mand. Til deres gierder behøves 2 læs gierdsel, resten er steengierder, 1500 favne. 118 tønner land at slaae, 180 td. skov at slaae. Brende ansættes til 50 favne, enge rendsning 1 bud, til at hugge stængestræer $\frac{1}{2}$ spanddag og 1 gang dag. Arbejdet beregnet i penge er fra 15 til 20 rd. per hovning, og desuden svares 2 rd. per tønne hartkorn for det øvrige hoverie og landgilde.

[70] *Marts* 25. blev foretaget forsøg til at foreene bønderne med kammer herre Pless⁸⁷. Procurator Lund mødte paa gods eyernes vegne og fremlagde et forslag til forening, som frietoeg bønderne for hoveriet, naar de vilde betale 10 mk. per tønne hartkorn, men vedblive hoveriet saa længe contragten vedvarer med Budenhoff og finantz raad Coss, som nok tager 3 aar med. Dette billige forslag vilde bønderne ikke imodtage; en deel vare fulde, og en deel af Thystruperne paastode, at Ples havde lovet dem 1, at de skulde have, istæden for uviss udviisning, $1\frac{1}{2}$ skovlæs brende, 2, at de maatte rydde i deres skov uden paaviisning af skovbetiente, 3, og at de skulde have alt savskier tømmer til deres gaarde for savskier lønnen. Dette vilde Lund ikke tilstaae dem.

26. blev forslaget til forening forelæst parterne, som blev forkastet, og da blev der afsagt kiendelse, efter hvilken bønderne tilkiendtes at betale omkostningerne med 67 rd. og at forrette til høehøst og gierdelukning $4\frac{1}{2}$ span[d]-dag og 15 gangdage.

27. reyst til Kiøbenhavn, 28. [og] 29. havt conference med grev Reventlow.

Den 1. april reyst til Ringsted Klosters forretninger. Til Ringsted i alle disse dage er foretaget besvarelser med videre, indtil 5., da toeg comissionen fat paa Ringsted Klosters gods og forelagde bønderne de vilkaar, paa hvilke

⁸⁶ Bønderne hævder, at deres hoveri ikke vedkommer skoven.

⁸⁷ Carl Adolph von Plessen havde allerede i 1763 fået overladt Kastrupgård.

de Neergaard vil sælge dem deres gaarde, priisen er ungefærlig 240 rd. per tønde har[t]korn; dette gods har stort tilliggende. I de forrige dage har comissionen ogsaa giennemgaaet de førte things vidner, som vare førte for at beviise hoveries rettighederne til de modsagde poster ved comissionens forsamling den 28. juli 1796. Nogle poster havde denne bondeplagere faaet beviist, men andre ikke; han bruger i de sidste aar bønderne en eller toe gange |71| ugentlig til at skulle⁸⁸ mulvarpe skud paa kløvermarkerne. Det er en virkelig sand landmand, var han ikke saa haard ved bønderne; hovjorderne driver han forfærdelig, 2 aars sæd, 2 aars kløver; han vil lægge brendeviins brenderie an i Ringsted og har kjøbt en gaard i Kiøbenhavn allene for at oplægge kornvahre. Han er *en hadere af udgiwter, siger han*; men en elskere af indtægter, sige vi. Forslaget om bøndergaardenes salg gik ind igien, da bønderne ikke ville bide paa, og han formeerede immer nye pretensioner; hoverie frihed kunde ikke medieres for penge, thi han forlangede 5 rd. per tønde hartkorn og desuden 1 td. byg istæden for 1 rd. som de nu svare i landgilde. Kjøbet havde været bønderne fordeelagtig, da man kan regne, at de have 6 td. til 24 paa hver tønde har[t]korn.

8. blev forslag gjort af comissionen til forening, efter som hoveriet vilde være at bestemme ved kiendelse. Begge parter erklærede sig misfornøyet; kiendelsen blev afsagt, der declareredes apel, og bekostningerne paa comissionens holdelse blev paalagt begge parter, med 225 rd. Neergaard har kneb! og haaber endnu at foreene sig med bønderne – paa haardere vilkaard.

Den 9. blev foretaget referat i Slagelse angaaende hoveriet paa Gyldenholm, og siden blev bønderne forsamlede paa raadstuen; eyeren kammer raad *Dinesen* mødte ogsaa; han erklærede ikke at kunde tage penge for hoveriet. 65 bønder ere forenede, de øvrige vilde ikke indgaae foreningen. I hoverie reglementet er fastsadt, at gaarde paa 6 td. h. og derover skulde ansees som fulde gaarde, men de derunder for $\frac{1}{2}$ gaarde; efter dette var 87 heele og 25 halve gaarde. Der er kommen 3 heele gaarde til, men ved nedlæggelser i Halagermagle er tabt $\frac{29}{30}$ deel hovning for heele godset; i Flakkebjerg byen mangler $1\frac{1}{2}$ hovning ved nedlæggelser. I Gimlinge er gjort 6 heele gaarde af 4 heele og 2 halve, altsaa paalagte 1 hovning uden hartkorns forøgelse. I Sørbyemagele nedlagt en gaard, denne hovning paalagt det øvrige gods. Godseyeren faar altsaa at forrette hoverie for $4\frac{1}{2}$ heele hovning. I hovmarkerne er en deel ryddet i 2 marker, de 8 marker vare opryddede før udgang 1789; det kan ikke nægtes ham at gjøre |72| de tvende marker lige saa store som de 8, som have været før 1789 – bønderne havde hovlodder før den tiid. En mark brækkes om efteraaret, og med 3 pløyninger saaes braksæd; bygmarken lægges om efteraaret og [bliver] pløyet 1 gang om foraaret; derefter laae marken til hviile, pløyet 2 gange, saaet med rug, bønderne kuns pløyet en gang, saa byg med 2 pløyninger og havre 1 pløyning, med kløver;

88 »skulle«, jævne (muldvarpeskud), har forbindelse med (at) »skuffe«.

nu pløyes hveedemarken 3 gange, bygmarken 3 gange, rug 1 gang, etc. I de sidste aar har ingen slaae mark været, men bønderne have slaadet med 2 karle i 4 dage. Til gaarden hører 5 kirketiender; nu tærsker bønderne 3 dage i 2 uger, før 1789 har de kuns tærsket hver 5. dag; 5 kornreyser have de forrettet, $1\frac{1}{2}$ favn brende til gaarde[n], 1 favn til teylovn; gierder er der 18000 favne, hver bonde bruger 9 læs gierdsel; de have læsset steen til gierder. Markerne ere angivede til et middeltal 100 td. land hver mark, hoveriet beløber per hovning til 59 rd. 54 sk. Comissionen forelagde parterne forslag til forening efter bestemmelse, at gods eyeren skulde forrette hoverie for $3\frac{1}{2}$ portion eller fuld gaard, og en deel reductioner i hoveriet. Gods eyeren afsloeg forslaget til forening, og bønderne ligeledes; gods eyeren paastod 3 pløyninger i hver bygmark, men havde kuns erholdt 2; han vilde have brendet skovet langt hjem⁸⁹, og brakgrøvters gravning. Kiendelsen blev afsagt, efter forslaget, brendet undtagen som maatte hjemføres langt, efter taxation til $1\frac{1}{4}$ favn per portion og ingen læs større end til $\frac{1}{4}$ favn, og gods eyeren fratabt hoveriet til Arnebavne og Fleskevenget, med mindre han kunde beviis[e], at disse jorder hørte til hovedgaarden. Bønderne gjorde det uriimelige bud af 3 rd. per tønne hartkorn for hoveriefrihed, landgilden inclusive. Dinesen er en rask fyr, men paaholden og stiv og har nok den casserede amtmand⁹⁰ til ørepustere. Comissionens omkostninger blev paalagd begge parter med 53 rd. for hver. Dette var den 11. april.

[73] April 11. Denne eftermiddag foretaget referat angaaendes Lyngbye-gaard i Corsør amt tilhørende den bekjendte Morten Qvistgaard, Coldbjørnsens contrapart i landboesagen. Ved godset var ingaaet forening i 92 med en deel bønder, men andre vare uforenede. I Eggersløvmagele burde efter reglementet vær[e] 8 hovninger men er kuns 7, da en foged er undtaget – og fattes noget hartkorn. I Boeslunde ere tvende gaarde nedlagde under hovedgaarden med bevilgning, imod at toe gaarde skulde bygges paa Lyngbye-gaards grund, men er ikke skeet; en deel af bønderne forrette halv hoverie til Gierdrup og en til Lyngbye-gaard, det er en forunderlig sammenblanding; i Synderup har hver mand mistet $1\frac{1}{2}$ skp. hartkorn til huusmænd. I Lyngbye-gaard er 11 marker, og udlagd 118 td. land til Gierderup; saaes 5 marker og slaaes 1 a 2 marker, en mark brakes til rug 3 pløyninger, 1 bygmark 3 pløyninger, en rugmark 1 gang, en bygmark 3 pløyninger og 1 havremark 1 pløyning, i alt 11 pløyninger. Bønderne have harvet alt efter tilsaaeningen. Bønderne tærske hver 4. dag, eller 3 dage i 14 dage. Gaardens agerjord er 550 td. land, og 110 td. engbund foruden Oremose marken, som høstes af Gierdrup bønder. Her er flængs arbeyde imellem begge gaardene. Hver mark bestaaer altsaa af 50 td. land ager og 10 td. land engbund. Comissionen paatoeg sig at forfatte forslag, efter hvilket de 20 bønder skulde have godtgjørelse for

89 Brændet »skovet langt hjem«, d.v.s. i lange stykker.

90 Ang. »den casserede amtmand« (E. Fleischer) se indledningen s. 27.

en bondes hoverie, for en af de 3 fogeder, i tærskningen (i margen: den 13. 14. blev dette forslag forfærdiget). Comissions forslaget blev af gods eyeren vedtaget, med tilsætning, efter overtalelse at friegive dem for byg jordens [74] harvning, som comissionen havde maattet paalægge bønderne, siden de havde forrettet det til 1789. De andre bønder, som vare foreenede, vilde gierne vedtage comissionens forslag, men de uforeenede vilde nok vedtage den paa en bestemt tiid, men ikke for bestandig. Kiendelse blev afsagd med 100 rd.s bekostning for bønderne. Her til gaarden ligger 120 tønder land ubrugelig sand, som aldrig pløyes, men ligger til tøyergræsning; disse ere uden for de indeelte hovmarker.

Den 14. var comissionen paa *Stiesnæs* og *Borrebye*. Bøndernes tilligende er 9 a 10 tønder land per tønde hartkorn, af bedste bonitet leer og muld blandet; men deres gaarders bygninger heel maadelige og ringe; beesterne smaae. A[s]chlund veltet uden skade, med lybske heste.

Vivat Tærsker maschinen paa Borrebye.

Den 15. april foretaget referat angaaendes Borrebye 5 uforeenede bønder, da det øvrige gods er foreenet, for en deel om penge og for en deel om arbeyde; men disse bønder vilde ikke tiltræde foreningen. Til Borrebye er efter reglementet hoverie giørende bønder, 65 heele gaarde paa 349 tønder hartkorn; for nærværende tiid er til gaarden 52 heele gaarde, og eyeren forretter for 12 hovninger, som nu have 320 td.⁹¹. Ved gaarden er 14 marker, foruden Lille-Marken, som drives 6 af, 3 med vinter, 3 med vaar sæd, og 2 kløvermarke[r] slaaes, 2 brækkes og 5 græsses. Bønderne disputere nogle, nemlig 3 pløyninger, men kan vel af gods eyeren ikke modbeviises. Lille Marken drives aldrig i touren med de andre marker, Engsøen pløyes af og til og ellers slaaes, hveedemark pløyes 3 g, bygmærkerne pløyes 3 gange, en mark til havre 1 pløyning, 2 rugmarker med 1 pløyning den ene og den anden med 3 pløyninger. I markerne er der hovlodder, men engene slaaes rodeviis; bønderne harve efter sæden er lagt, og til skiørning til byg. Tienderne ere sielden oppebaarne til gaarden, bønderne tærske 2 dage ugentlig, sæden udskiibes ved Gedehave ladestæd. Brendet hentes ved Friderikslund 3 miil, tørv er ikke skaaret.

[75] 1797. April 15. Enhver af de 14 marker holder 48 td. land hver og Lillemarken 40 td. land, engene som slaaes aarlig ere 198 tønder land; hegnet bestaaer af 13500 favne, hoveriet er 11 pd. 8 hd., 26 spd. og 149 gang dage, gjør per hovning 56 rd. 48 sk. = 11 pløy dage, 8 harve dage, 26 span dage og 149 gangdage.

Den 16. afsagde comissionen kiendelse for Borrebyegaards 5 uforeenede bønder. Da godsets forvalter ingen fuldmagt havde til at indgaae anden forening end den, som var indgaaet med de andre bønder, saa blev comissions omkostningerne paalagt gods eyeren med 86 rd. og bønderne paalagd hoverie efter comissionens grund regler.

91 Uklart. Det må vel være de 52 hele gårde der i 1797 har 320 td. hartkorn.

Den 17. var comissionen forsamlet for at foretage Soelberggaard⁹². Der befandtes 11 $\frac{1}{2}$ gaard istæden for 14 som der skulde være; men en deel bønder var ved min fuldmægtig kammer raad Bech indgaaet foreening om noget hoverie at forrette, som frievillig villighed. Comissionen afgav sin kiendelse, at den intet hoverie kunde tilstaae eyeren af Soelbierrgaard.

19. Atter foretaget referat angaaende Hagedsted Gaard i Holbeks amt, paa Vognserup gaard, denne forretning vil nok falde fatalt ud for bønderne.

20. blev kammer-herre Castenschiold og Hagedsted hoveriegiørende 25 bønder forsamlede paa Vognserup, og blev foreening sluttet saaledes: bønderne forrette aarlig 1, en Kiøbenhavns reyse naar hveeden koster 5 $\frac{1}{2}$ rd. og der over, men er hveeden ringere da forrettes ingen, 2, hver bonde bortkiører aarlig 50 td. korn vahre til Tudsensses færgen eller til Holbek; til et læs regnes 4 td. hvede, rug og erter, eller 5 td. byg og 6 td. havre, 3, henter hver gaardmand 6 læs tørv fra Ulkestrup mose, og 4 læs brende fra en skov paa 3 miil afstand fra Hagedsted, 4, enhver bonde udager $\frac{1}{32}$ deel af den ved gaarden samlede giødske paa gaardens marker, 5, lige saa slaar og hiemhøster en hver bonde til Hagedsted gaard $\frac{1}{32}$ deel af en kløvermark, og 6, $\frac{5}{32}$ deele eller 176 5 lodder af gaardens besaaede marker høster hver bonde til gaarden. Denne foreening tager sin begyndelse 1. novemb. dette aar. Bønderne skal i dette foraar kuns tærsk[e] 2 dage ugentlig og være aldeles frie for tærskning en uge i bygsædens tiid, og til efteraaret ere de aldeles frie for tærskning – endogsaa før 1. novemb.

Maj 6. foretaget referat angaaendes Thyebierggaard i Trygevelde amt, hoverie reglementet eller foreening af 11. junj 1784. Bønderne vilde ikke vedblive denne foreening for Kiøbenhavns reyserne. Efter reglement af 1773 skulde være 50 bønder, nu er der kuns 44 hoveriegiørende bønder, og gods eyeren forretter for 6 bønder; til gaarden er tilkommet for 10 aar siden noget jord i skovvængerne, ellers ingen; der er over 8 miil til Kiøbenhavn af alle veyene, bønderne have ikke været til Karebeks ladeplads. Til gaarden er der 11 marker og 2 skov eller havre vænger; til gaarden slaas tørv fra mose engene, Store Engh[ave], Torpemose, Raaesø; Kirke engen og Smeede engen slaas kuns, naar markerne ere besaaede; Raaesøen slaas 2 gange, 1 kløvermark og alle enge i de besaaede marker; 5 marker og 1 skovvænge besaaes aarlig; en brækkes af markerne, skovvænget pløyes kuns 1 gang til havre. Efter foreeningen er 8 $\frac{1}{2}$ pløvedag bestemt for bønderne; bønderne have ikke harvet, men givet 1 høne 20 æg og 1 læs rughalm for at slippe for harvning. Hovmaael er til alt, pløyning, høeslet, gierder, etc. Der er ingen tiende til gaarden. Jeltsøe Magele 3 mænd have tørsket for 4 mænd, men forresten forrette hoverie for 3; rendsning forrettes med 1 bud aarlig. Bønderne rendse faarehuuse etc. Bønderne have lættet eeg paa lad⁹³; 12 læs tørv forskaffer

92 Der menes: foretage referat ang. Solbjerggård.

93 At »lætte eeg paa lad«, anbringe egetømmer i stabel (lagdelt bunke).

forpagteren. Hollænderie holdes 150 kiør og 24 arbeyds heste, fra Roesø maae bønderne kiøre med høet uden om hovmarken. Markerne ere paa 43 tønder agerland; for 13 aar siden er op[p]løyet i Fikinte marken 4 tønder land, men i alt er kuns opbrækket 7 skp. land i alt. [77] Der slaaes aarlig 180 td. land. Bøndernes forfatning er i almindelighed goed. Hoveriet af en hovning kan beregnes til 48 rd. 82 sk. Der existerer et tingsvidne, hvorved salig etats raad Rothe har forsikret bønderne, at bønderne skulle nyde de fordeele som de kongelige anordninger giver andre bønder.

7. og 8. blev forslaget til foreningen forfattet og forelagt parterne. Begge parter erklærede sig utilfreds, Kiøbenhavns reyserne afgik for bønderne, kiendelse blev affattet, og omkostningerne blev repareret paa begge parter, med 56 rd. 3 sk. for hver part.

9. blev afskrivter udstædet.

October 28. foretaget referat i Nestved angaaende Ravnstrup 2 uforeene- de bønder. Efter uendelige mange vrevlerier og skiels ord blev det mindste hoverie i provindsen bestemt for disse bønder som efter comissionens beregninger var 84 sk. per tønde boniteret land til 24. Bønderne erklærede sig meeget tilfreds med comissionens kiendelse, men baron Vedel fnysede og klagede⁹⁴.

Novemb. 6. foretaget referat angaaende Brattingsborg hovedgaards hovning paa Samsøe; bønderne blev tilbudet hovfrie for 3 rd. per tønde hartkorn, men de vilde ikke modtage samme. Hoveriet er in[d]deelt ikke efter hartkorn men efter fierdinger⁹⁵. Med disse bønder blev indgaaet forening til begge parters fornøjelse.

7. og 8. blev forening indgaaet mellem Besser bønder og eyeren, hvorved bønderne paatog sig endogsaa tørveskieren, som proces svæver om ved retterne, men bønderne paatog sig denne af føyelighed, og siden er processen fra begge parte[r] hævet.

94 Ejeren (»Vedel«) var Frederik Christian Wedel Jarlsberg, der i 1790 havde arvet Ravnstrup efter faderen Frederik Wilhelm Wedel J., mest kendt for sit landøkonomiske forfatterskab; sønnen indtog i sit skønlitterære forfatterskab en bondevenlig holdning.

95 Jordinddeling i fierdinger fandtes ikke blot på Samsø, men på en del mindre øer, f. eks. Endelave.

BILAG

Bilag I

M. H. Løvenskiolds fortegnelse over forordninger m.v., der indgår i dagbogen.

Denne bog indeholder:

Pag.

- 1 Forordning angaaende rettigheder og pligter, som bør have sted imellem jorddrotter og fæstebønder i Danmark ved fæste gaarders til- og fratrædelse med videre. Dat. Christiansborg Slot, den 8. junii 1787.
- 12 Forskrift for de af retten udmeldte synsmænd, ovenstaaende forordning vedkommende.
- 15 Forordning angaaende hvorledes god orden skal haandhæves ved hoveriet paa jordegodserne i Danmark. Dat. Christiansborg Slot, den 25. martii 1791.
- 23 Forordning angaaende bestemmelse af de tilfælde, i hvilke det maae være tilladt at nedlægge bønder gaarde i kongeriget Danmark, samt de forholdsregler, som derved bør iagttages. Dat. Christiansborg Slot, den 25. martii 1791.
- 27 Placat, hvorved den under 24. junii 1791 bekjendtgjorte indbydelse til foreninger om bestemt hoverie igientages og adskilligt saadanne foreninger vedkommende nærmere fastsættes. Dat. Christiansborg Slot, 23. dec. 1791.
- 35 Forordning angaaende adskillige fordeele, der tilsiges jorddrotterne i Danmark som opmuntringer til at udskifte bøndergods af fælledsskab, med videre. Dat. Friderichsberg den 15. junii 1792.
- 47 Placat angaaende commissariers udnævnelse til at bestemme hoveriet paa jordegodserne i Danmark, hvor frivillige foreninger derom endnu ikke ere trufne. Dat. Friderichsberg den 5. junii 1795.
- 51 Instruction, hvorefter bemelte commissarier skulle rette og forholde sig. Dat. Friderichsberg, den 5. junii 1795.
- 78 Adskillige bestemmelser til regel for commissarierne ved hoveriets ansættelse. Skrevet i Rentekammeret.

Litra C.

- 88 1. angaaende pløye-, spænd- og gang-dage.

Litra A.

- 94 1. Pløye- og harve-dagene betræffende.

- 98 2. Spænd-dagene betræffende.
 107 3. Gang-dagene betræffende.
 Litra B.
 118 Protocol over hoveriet.
 119 1. Lange ægter.
 121 2. Korte ægter.
 123 3. Det gaaende omgangs hoverie.
 125 4. Mark-hoverie.
 130 Instruction for land inspecteuren.
 132 Placat, hvorved indbydes til frivillige foreninger om bestemt hoverie.
 Dat. 24. junii 1791.
 134 Fortegnelse paa de gaarde, hvor hoveriet skal bestemmes af commissari-
 erne i tilfælde frivillige foreninger derom ei træffes.
 (I margen: Rentekammerets placat angaaende adskillige nærmere bestem-
 melser for de tvende til hoveriets regulering i Danmark anordnede com-
 missioners fremgangsmaade. Dateret 31. martii 1796).

Den sidstanførte plakat er vedhæftet. — Den pag. 132 f. (og 136–139) gen-
 givne plakat, »af bogbinderen forglemt at indbinde«, omtales pag. 132 som
 »placaten af 24. junj, hvorved saavel jorddrotter som de hoveriegiørende bøn-
 der i Dannemark indbydes til frivillige foreninger om bestemt hoverie, samt
 godseyerne befales at opgive visse foreskrevne oplysninger om det til deres
 hovedgaardes drivt nødvendige hoverie m.v., nøyere bestemt ved placaten
 af 23. decemb. 1791«.

Bilag II.

Instruction for

Hr. landinspecteur NN som medlem af commissionen til hoveriets bestem-
 melse.

Ligesom det er hoverie commissionerne paalagt ved den dem allernaadigst
 meddeelte instructions 1. og 2. § at søge hoveriet i mindelighed afskaffet el-
 ler indskrænket imod billig penge gotgiørelse, eller fuldkommen bestemt, saa
 maae hr. capitainen som ved at opholde sig paa de godser, hvor hoveriet skal
 bestemmes, nogen tiid i forveyen, førend de øvrige medlemmer af commissio-
 nen ankommer, har god leylighed at blive fuldkommen bekjendt med god-
 sernes forfatning og proprietairs og bondes forhold til hinanden, ogsaa imid-
 lertiid søge ved mellemhandling at tilveyebringe mindelig forening om hove-

riets afskaffelse i det heele, eller i nogle af dets deele, imod bestemt betaling i penge, eller dog at formaae hosbonden og bønderne til at indgaae mindelig forening om hoveriet, saaledes at dette bliver fuldkommen og nøyagtig bestemt i overensstemmelse med placaterne af 24. junij og 23. decbr. 1791; og hvor saadan forening treffes maae hr. capitainen derom uden ophold give commissionen efterretning.

Hvor derimod ingen mindelig forening er at tilveyebringe, maae hr. capitainen strax begynde eller fortsætte Deres undersøgelser, berigtigelser og beregninger over de i 5. til 24. § inclusive og i 27. og 28. §§ af commissionens instruction ommelte poster, paa det de øvrige commissarier, naar de med hr. capitainen samles paa stedet, kunne strax, og uden at foraarsages videre ophold, have ved haanden saadanne paalidelige og nøyagtige efterretninger, som til hoveriets bestemmelse kunne være fornødne og tilstrækkelige, saa at commissionen kan for ethvert gods fremme og fuldføre sin forretning paa hovedgaarden selv uden omreyse paa godset, de tilfælde undtagne, hvor tvistigheder mellem proprietair og bonde om en eller anden post eller indvending mod nogen af hr. capitainen opgiven forklaring maatte gjøre det nødvendigt, at heele commissionen selv paa stedet maatte forskaffe sig nærmere oplysning om det omtvistede.

Men dersom de til kammeret indsendte og hr. capitainen leverede efterretninger skulle for noget gods befindes saa uefterrettelige og upaalidelige, at til sammes undersøgelse paa stedet og fornødne berigtigelse ville udfordres meer end 8 dage i det høyeste, da skal hr. capitainen ikke længere opholde Dem paa et saadant gods, men strax derom gjøre indberetning til Rentekammeret, som da til at erholde de fornødne paalidelige efterretninger for et saadant gods, uden derved at standse forretningernes gang i det heele, føye fornøden anstalt.

Rentekammeret den 1. julij 1795. —

Bilag III

Henvisninger til hoverikommissionernes arkiver.

Hvor andet ikke anføres, gælder sidetallene den sjællandsk-fynske kommissions arkiv: Rentekammeret I, 435.1–2, protokollerne I og II, og pakker med sager m. v. vedrørende de i dagbogen omtalte godser, sammesteds 435.3–9. Datoen for hoverikommissionens første »forretning« på godset og pagineringen i Løvenskiolds manuskript er anført i de to første rubrikker. Jy. I betegner 1. bind i den jyske hoverikommissions arkiv (Rentekammeret I, 435.10 og Diverse pakker).

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
<i>1795</i>				
2. okt.	1	Constantinsborg	Generalkrigs- kommissær H. F. Fædder-Carisius	Jy. I 6-9 Pk. 435.15
3. —	2	Favrskov	Grevinde Elisabeth Sophie Friis	Jy. I 9ff. Pk. 435.15
5. —	2	Kjellerup	Rasmus Alb. Brask	Jy. I 11-16 Pk. 435.15
8. —	2	Lund	Kmhr. Peter Severin Fønss og landsdommer Henrik Johan Leth	Jy. I 16-30 Pk. 435.14
11. —	2	Hindsels	Laurids Breinholt	Jy. I 31-54 Pk. 435.14
	2	Rydhave	Stiftamtmand, kmhr. Niels Sehested	Jy. I 54ff. Pk. 435.16
25. —	2ff.	Holbæk Ladegård og Eriksholm	Hans Diderik Brinck- Seidelin	I 6-13, 85-94 Pk. 435.3
27. —	4	Svanholm og Overbjerg	Niels de Svanenskiold	I 13-26 II 101-109 Pk. 435.3
31. —	4ff.	Sonnerupgård	Assessor Peter Chr. Zeuthen	I 26-40, 109-118, 473 II 75f., 428f. Pk. 435.3

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
3. nov. 1795 og 15. marts 1797	6f. og 65f.	Petersgård	Købmand og skibs- reder Peter Johansen	I 40–46, 58– 74, 147 II 80f., 147– 176, 211, 281f., 336f., 417–424, 428 Pk. 435.5. (stort læg)
1795 5. nov.	7ff.	Marienburg	Amtmand, kmhr. G. P. A. Bosc de la Calmette	I 46–57, 74–85
1796 26. maj	9ff.	Raschenberg (Juelsberg)	Gehejmerådinde Amalie Christiane Raben	I 155–165
29. –	12	Nordskov	Kæmmerer A. M. H. v. Lüttichau	I 166–180
1. juni	13f.	Vejlegård	Kmhr., generalkrigs- kommissær Michael Fabritius-Tengnagel	I 180–195 II 80f., 339f.
3. –	14	Brobygård	Kmhr. A. C. Schaffa- litzky de Muckadell	I 195–203
10. –	15	Berritsgård	Baron Poul Abraham Lehn	I 208–217
11. –	16	Orebygård	Samme	I 217–226
13. –	16f.	Lungholm	Samme	I 227–238 II 78, 132–137
16. –	17f.	Skørringegård	Kmhr. C. A. Stampe	I 239–253 II 110ff

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
20. juni	18ff.	Nordfelt	Peder Sølling	I 253-272 II 137f., 471
23. -	20f.	Ålebækgård	Amtsfuldmægtig Johs. Jydtsmann	I 272-286
25. -	21	Klintholm	Købmand, agent Ditlev Staal	I 286-306
29. -	22ff.	Iselingen	Baronesse Marie Margrethe Iselin	I 307f., 313-333 II 81-88, 279f. Pk. 435.5
3. juli	25f.	Rosenfelt	Amtmand, kmhr. G. P. A. Bosc de la Calmette	I 333-354 II 92, 426 Pk. 435.5
5. - og 20. okt.	26 52	Avnø	Samme	I 355ff., 475, 606-617 II 277, 337 Pk. 435.5
11. juli	26f.	Gl. Køgegård	Maren Christensdatter	I 358-375 II 102, 425 Pk. 435.3
14. -	28	Spanager	Knud Bille greve Schack	I 375-90 Pk. 435.3
16. -	28f.	Vibygård	Kancelliråd J. P. Qvistgaard	I 391-406 II 106, 426
19. - og 8. okt.	29ff. 43ff.	Giesegård	Knud Bille greve Schack	I 406-411, 514-537 II 76, 90 Pk. 435.4

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
22. juli og 1. april 1797	31f. 70f.	Ringsted Kloster og Kjærup	Landvæsenskommissær Peter Johansen de Neergaard	I 143–146, 411–421, 437, 446, 473 II 228–255, 400–409, 427f. Pk. 435.4 (stort læg).
28. juli og 19. april 1797	32f.	Hagestedgård	Carl Adolf von Castenskiold	I 422–430 II 315–317
2. aug. 1796	33f.	Corselitze	Det Classenske Fideikommis	I 426–444 II 76, 130, 225
5. —	35f.	Carlsfelt	Samme	I 445–463 II 130, 225
6. —	36f.	Rodemarken	Samme	I 464–470
3. okt.	37ff.	Rosengård (Kværkeby)	Baroniet Conradsborg	I 476–494
5. —	41ff.	Sandbygård	Samme	I 495–514 II 138, 225, 425 Pk. 435.5
10. —	45f.	Ottestrup	Stamhuset Giesegård	I 537–547 II 91f. Pk. 435.4 (under Ant- vorskov hg.).
12. —	47f.	Juellund	Samme	I 547–565 II 91f.

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
16. okt.	49f.	Beldringe	Kmhr. Fritz Raben	I 566–585 II 79, 121, 425 Pk. 435.5
18. –	50ff.	Lekkende	Samme	I 586–606 II 80, 123, 425 Pk. 435.5
21. –	52ff.	Lindersvold	Stamhuset Gavnø	I 618–635 II 128, 425 Pk. 435.5
23. –	54ff.	Strandegård	Samme	I 636–651 II 79, 125f., 425 Pk. 435.5
25. –	56ff.	Vallø	Vallø Stift	I 166, 418, 495, 651–670 II 112–119, 274, 470, 495 Pk. 435.5
27. –	58ff.	Gunderupgård	Samme	I 165, II 3–20 Pk. 435.5 (s.m. Vallø)
29. –	60ff.	Billesborg	Samme	II 20–36 Pk. 435.5 (s.m. Vallø)
30. –	62ff.	Gl. og Ny Lellingegård	Samme	I 166 II 37–74 Pk. 435.5

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
<i>1797</i>				
19. marts	66f.	Lundbygård	Landvæsenskommissær A. G. Viimh	I 585 II 176–203, 340f., 389– 392, 426 Pk. 435.5
22. –	68	Gavnø	Stamhusbesidder Holger Reedtz-Thott	II 74 f., 206– 213, 226ff., 424f. Pk. 435.5
24. –	69	Kastrupgård	Kmhr. Carl Adolph von Plessen	II 212–224, 280f. Pk. 435.4
9. april	71f.	Gyldenholm	Kammerråd J. K. Dinesen	II 255–274, 384 ff., 425 Pk. 435.4
11. –	73f.	Lyngbygård	Justitsråd Morten Qvistgaard	II 283–298, 398–400, 424 Pk. 435.4
14. –	74f.	Borreby og Stignæs	Generalløjtnant J. M. H. Castenschiold	II 281, 299– 311, 409, 417 Pk. 435.4
17. –	75	Solbjerggård	Landinspektør Hans Herman Bistrup	II 311–314 Pk. 435.3
6. maj	76f.	Tybjerggård	A. B. Rothe solgte 1795 til dr. med. Tycho Bræstrup; derefter Henrik Gregorius Lund	I 122–142 II 203, 317– 336, 393–400 Pk. 435.5

Dato	pag.	gods	ejer	HK-arkiv
28. okt.	77	Ravnstrup	Frederik Christian baron Wedel Jarlsberg	II 341–351, 379ff. Pk. 435.5
6. nov.	77	Brattingsborg og Bisgård	Christian Conrad greve Danneskiold- Samsøe	I 119 II 351–363 Pk. 435.3 (2 læg)

PERSON- OG STEDNAVNEREGISTER

Ved *Jens Henrik Tiemroth*

Alle personnavne er medtaget, når der henvises til bestemte, navngivne personer. M.h.t. selve dagbogen er C. M. H. Løvenskiold kun noteret, hvor han udtrykkeligt nævner sig selv, eller hvor det i øvrigt fremgår, at det drejer sig om ham personligt.

Alle ejere af hovedgårde er medtaget, hvad enten der er tale om personer eller institutioner.

Bortset fra »Danmark« er alle stednavne, som henfører til præcise stedsangivelser, medtaget, og administrative betegnelser fra Trap: Danmark, 5. udg., er tilføjet.

Såvel den almindelige stavemåde som Løvenskiolds afvigende er anført, og krydshenvisninger er anvendt i tilfælde, hvor der kan opstå tvivl om identifikationen. Hvor Løvenskiolds stavemåde kun adskiller sig fra den nu almindelige ved »aa« i st. f. »å«, er den ikke anført. Ved personnavne er der såvidt muligt taget hensyn til den stavemåde, vedkommende selv anvendte. Hvad angår marknavne o. lign., er i reglen kun Løvenskiolds stavemåde anført.

Følgende forkortelser er anvendt: amtmd.=amtmand; forp.=forpagter; forv.=forvalter; gd.=gård; Gl.=Gamle; gmd.=gårdmand; h.=herred; hgd.=hovedgård; insp.=inspektør; kbst.=købstad; lb.=landsby; Ll.=Lille; mk.=mark; N.=Nørre; S.=Sønder; s.=sogn; sb.=sogneby; St.=Store; V.=Vester; Ø.=Øster.

- Abel, borger i Ringsted: 65
Abildgaard, P. C., professor: 28
Aggersvold, hgd., Tuse h.: 24 f.
Almissevænget, eng, Vallø hgd.: 82
Amalienborg plads, København: 24
Amsterdam, Holland: 24
Andersen, Peder, gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
Andersen, Rasmus, gmd. i Rynkeby lb., Ringe s., Gudme h.: 52
Appenæs (Appenes), antagelig halvø i Vejøl s., Hammer h.: 89
Archadien, eng, Orebygård hgd.: 54
Arnebavne (vel rettere: Arnehavne; også Arnehaven), skov (?), Gyldenholm hgd.: 92
Aschlund, A., landinsp.: 23, 29, 45, 52, 54, 65 f., 70, 72, 93
Auderaad, se Onderaad
Avnslev (Auensløv), sb., Vindinge h.: 49
Avnø (Aunø), hgd., Hammer h.: 61, 78 f., 102
Avnø (Aunø) skov, Avnø hgd.: 78
Baggesen, Jens, digter: 26
Balstrup, lb., Ringsted Lands. og h.: 69 ff.
Banchorsgaarde, gd., Højelse s., Ramsø h.: 86
Barnemosen (også Barnemoesen), eng, Rosenfelt og Avnø hgd.: 59, 61, 78 f.
Barnemoesen Vesterskov, eng, Lundbygård hgd.: 88
Bech, fuldmægtig: 94
Bedsted (også Bedste, Bested) skov(en), Rosengård og Sandbygård hgd.: 69, 71
Begtrup, Gregers, landøkonom: 20
Beldringe, hgd., Bårse h.: 76 f., 104
Beldringe Hovskov, Beldringe hgd.: 76
Beringskiold (Bierenscholdt), M., gods-ejer: 48
Bernstorff, A. P., statsmand: 25
Berritgård (også Berritzgaard, Berritse), hgd., Musse h.: 53 f., 101
Besser, sb., Samsø: 95
Bested, se Bedsted
Bielke, J. R., amtmd.: 29, 70
Bierrebye, se Bjerrede
Bierregaard (også Bierre), se Bjerregård
Billesborg, hgd., Bjæverskov h.: 62, 84 f., 104
Birkholm, hgd., Merløse h.: 24 f.
Bisgård, hgd., Samsø: 106
Bistrup, H. H., godsejer: 94, 105

- Bjerregård (Bierregaard, Bierre), gd., S. Kirkeby s., Falsters S. h.: 68
 Bjerrede (Bierrebye), lb., Terslev s., Ringsted h.: 75
 Blangslev (Blangsløv), lb., Hammer og Mogenstrup s., Hammer h.: 79
 Bobé, L., historiker: 25
 Boelehaven (også Boelehavne), se Bolhave
 Boeslunde, sb., Slagelse h.: 92
 Bolhave (Boelehaven, Boelehavne), skov m. eng, Sandbygård hgd.: 71
 Bolvig, jernværk, Norge: 24
 Bonderup, hgd., Merløse h.: 29
 Borreby (Borrebye), hgd., V. Flakkebjerg h.: 36 f., 93, 105
 Braknæsede, øgenavn (?): 72
 Brangstrup, lb., Ringe s., Gudme h.: 29
 Brask, J. A., godsejer: 33, 44
 Brask (Brasch), R. A., godsejer: 33, 44, 100
 Brask, Aage, godsejer: 44
 Brattingsborg, hgd., Samsø: 37, 95, 106
 Bregentved, hgd., Ringsted h.: 64
 Breinholt (Breinholm), L., godsejer: 44, 100
 Brinck-Seidelin, H. D., godsejer: 44 f., 100
 Broager, fhv. forv.kone: 68
 Brobye s., antagelig forskrevet for Vråby s., Bjæverskov h.: 83
 Brobygård (Brobyegaard), hgd., Sallinge h.: 36, 53, 101
 Broemarken, mk., Gl. Køgegård hgd.: 62
 Bryssel, Belgien: 11
 Bræstrup, T., godsejer: 105
 Brøderup, lb., Snesere s., Bårse h.: 79 f.
 Budenhoff, forv. eller insp.: 90
 Budsene, se Busene
 Burmeister, fabrikant (?): 37
 Busene (Budsene, Budsende, Budsinde), lb., Magleby s., Mønbo h.: 58
 Buske, lb., Sandby s., Tybjerg h.: 71
 Bønnet (også Bønned), lb., Horbelev s., Falsters S.h.: 68

 de la Calmette, G. P. A. Bosch, godsejer: 27, 33, 35, 38, 48 f., 59, 61, 78, 101 f.
 Campmand, forp. (antagel. N. R. Kampmann): 62
 Caritsius, se Fædder-Carisius
 Carl, søn af C. M. H. Løvenskiold: 27
 Carlsen, madam, se Christensdatter, Maren
 Carlsfelt (Carlsfeldt, Karlsfelt), hgd., Falsters S.h.: 36 f., 66 ff., 103
 Carlstrup, se Karlstrup
 von Castenskiold, C. A., godsejer: 66, 94, 103
 Castenskiold, J. M. H., godsejer: 105
 Castrup Gaard, se Kastrupgård
 Charlotte, datter af C. M. H. Løvenskiold: 27
 Christensdatter, Maren (madam Carlsen), godsejer: 62, 102
 Christensen, Hans, gmd. i St. Grandløse, lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
 Christensen, Johan, gmd. på Havreholmsgården, S. Asmindrup s., Merløse h.: 45
 Christian II, konge: 43
 Christian III, konge: 43
 Christian VI, konge: 24
 Christian VII, konge: 11, 19 f., 40
 Christian IXs palæ, Amalienborg plads, København: 24 f.
 Christiansborg slot, København: 97
 Christianssæde, hgd., Fuglse h.: 26
 Classen (Clasen), J. F., godsejer: 32, 39, 66 ff.
 Classenske Fideikommiss, det (det Clasen-ske Fideicomisse): 32, 66, 103
 Colbjørnsen (Coldbjørnsen), Chr. generalprokurør: 23, 39, 46, 92
 Conradsborg, baroni: 65, 69, 103
 Conradsen, Peder, gmd. i Tystrup sb., Ø. Flakkebjerg h.: 90
 Constantinsborg, hgd., Ning h.: 43, 100
 Corselitze (Corselitz, Korselitse), hgd., Falsters S.h.: 32 f., 36 f., 66 ff., 103
 Coss (vist rettere: Koss), forp., 90

 Dalbygård (Dalbyegaard), parcelgd. under Skørtinge hgd.: 39, 55
 Danielsen, Chr., gmd. i Mårsø lb., Hagested s., Tuse h.: 29
 Danneskiold-Samsøe, C. C., godsejer: 95, 106
 Dinesen, J. K., godsejer: 91 f, 105
 Dons, proprietær: 23
 Dyrehaven, skov, Kastrup hgd.: 90
 Dyrehaven, skov, Ottestrup hgd.: 74

Dyrehaven ved Strandegård, se Strandedgård Dyrehave

Ebeltved, se Æbeltved

Eggerslevmagle (Eggersløvmagele), sb.,

V. Flakkebjerg h.: 92

Eggert, søn af C. M. H. Løvenskiold: 27

Egholm, hgd., Volborg h.: 20

Egøje (Eiøyebye, Eybye), lb., Herfølge s., Bjæverskov h.: 84

Ehlers, landinsp.: 46

Eibye, se Ejby

Eiøyebye, se Egøje by

Ejby (Eibye), sb., Ramsø h.: 85

Ejby (Eibye), s., Ramsø h.: 86

Elmue (antagelig St. Elmue), lb., Roholte s., Fakse h.: 80 f.

Endelave, ø, Nim h.: 95

Endeslev (Ennersløv), sb., Bjæverskov h.: 83

Endeslev (Endersløv), s., Bjæverskov h.: 83

Enghaven, eng, Gunderupgård hgd.: 84

England: 8

Eriksen, Jens, gmd. i Langerød lb., Holbæk kbst.: 45

Eriksholm, hgd., Merløse h.: 44 f., 100

Eskemose (også Eskemoese), mk., Ringsted Kloster hgd.: 65

Ewald, Johs., digter: 26

Eybye, se Egøje by

Fabricius, Knud, historiker: 17

Fabritius-Tengnagel, M., godsejer: 52, 101

Fakse (Faxø), sb., Fakse h.: 81

Farendløse (Faringløsebye), sb., Ringsted h.: 63, 72 ff.

Favrby (Fauerbye; antagelig St. Favrby), lb., Hylleholt s., Fakse h.: 81

Favrskov (Fauerskov), hgd., Sabro h.: 32, 43 f., 100

Feddet (Fedd, Feeden), ø, Roholte s., Fakse h.: 79, 81

Fedd, ladested, Roholte s., Fakse h.: 79 f.

Fikinte marken, Tybjerggård hgd.: 95

Flakkebjerg (Flakkebjerg), sb., V. Flakkebjerg h.: 91

Fleischer, E., amtmtd.: 27, 34, 92

Flæskenberg Vænge (Fleskevænget), Gyl-denholm hgd.: 92

Fløjterup (Floyterup, Fløyterup), lb., Vollerslev s., Bjæverskov h.: 75 f.

Foegedvænget, mk., Rosenfelt hgd.: 60

Frandsen (Frandsning), Egbert (Eilert), gmd. i Årslev sb., Vindinge h.: 52

Frederiksberg (Friderichsberg) slot, København: 97

Frederiksborg, se Hillerødsholm

Frederikslund (Friderikslund), antagelig St. Frederikslund hgd., Slagelse h.: 93

Freedeskov, se Nordfelt Fredskov

Freltofte (også Freltoft), lb., N. Lyndelse s., Åsum h.: 51

Friedlieb (også Fridlib), Ph. H., præst: 68

Friis, Chr., godsejer: 44

Friis, E. S., godsejer: 44, 100

Frijsenborg (Frisenborg), hgd., Gjern h.: 44

Frydendal (Torbenfeld), hgd., Tuse h.: 21, 27

Fussing, Hans H., historiker: 8

Fyn: 17, 20, 32, 36

Fædder-Carisius (Caritsius), H. F., godsejer: 43, 100

Fønss, P. S., godsejer: 44, 100

Gl. Køgegård (Gl. Kiøgegaard), hgd., Køge kbst.: 29, 61 f., 85, 102

Gl. Lellinge by, se Lellinge

Gl. Lellingegård (også Gammel Lellinge), hgd., Ramsø h.; se endv. Lellingegård: 85 ff, 104

Gammel Søe (også Gammel-Søe), mk., Nordfelt hgd.: 39, 56 f.

Gavnø (Gaunø), hgd., Hammer h.: 36, 89, 105

Gavnø (Gavnø), stamhus: 79, 104

Gedehave ladestød, Magleby s., V. Flakkebjerg h.: 93

Gedesby (Gieddesbye), sb., Falsters S.h.: 68

Gedser (Giessers) Odde, Gedesby s., Falsters S.h.: 68

Gerdrup (Gierdrup, Gierderup), hgd., V. Flakkebjerg h.: 92

Gieldskov, eng (?), Ringsted Kloster hgd.: 65

Giesegård (også Giesengaard), hgd.,

Ringsted h.: 32, 36, 63 f., 72-75, 102

Giesegård, stamhus: 103

Gildsager (også Gildagre, Gilds-agre,

- Gildstrup (?), mk. Ringsted Kloster hgd.: 65
 Gildstrup (måske fejlskrift for Gildsager), mk., Ringsted Kloster hgd.: 65
 Gimlinge, sb., V. Flakkebjerg h.: 91
 Gissfeldt (Gissenfeldt), hgd., Ringsted h.: 79
 Giørløv, se Gørslev
 Gjørslev, se Gørslev
 Glentehøys marken, Gl. Lellingegård hgd.: 86
 Glorup, hgd., Gudme h.: 9
 Gram, Niels, forp.: 28
 Grumløse, lb., Udby s., Bårse h.: 77
 Grønnemose (også Grønne Moese), eng, Lindersvold og Strandegård hgd.: 79 f.
 Gummersmarke (også Gummers mark), lb., Bjæverskov s. og h.: 75
 Gummerød, lb., Lidemark s., Bjæverskov h.: 86
 Gunderslevholm (Gundersløvholm), hgd., Ø. Flakkebjerg h.: 90
 Gunderupgård (også Gunderup), hgd., Bjæverskov h.: 35 f., 83 ff., 104
 Gyldenholm, hgd., V. Flakkebjerg h., 34 ff., 91 f., 105
 Gøe, forv.: 70, 72
 Gørslev (Gjørslev, Gørslev, Giørløv), sb., Bjæverskov h.: 63, 75
 Hadstrup, se Hastrup
 Hagestedgård, hgd., Tuse h.: 32, 35, 45, 65 f., 94, 103
 Haldagermagle (Halagermagle), lb., Krummerup s., Ø. Flakkebjerg h.: 91
 Halskov, lb., Horbelev s., Falsters S.h.: 68
 Hammer, sb., Hammer h.: 88
 Hammer, Torup, se Thorup
 Handsen, Rasmus, gmd. i Lumby, lb., N. Lyndelse s., Åsum h.: 52
 Hansen, C. Rise, historiker: 7
 Hansen, Friderik, gmd. i Ll. Grandløse lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
 Hansen, Jacob, gmd. i Hellestrup lb., S. Asmindrup s., Merløse h. (el. Holbæk kbst.): 45
 Hansen, Lars, gmd. i Tveje Merløse lb., Holbæk kbst.: 45
 Hansen, Peder, gmd. i Vejle sb., Sallinge h.: 52
 Hansen, Rasmus, gmd. i Tveje Merløse lb., Holbæk kbst.: 45
 Hansen, V. A., kollegiedeputeret, gods-ejer: 21 ff., 27, 43
 Hans Jørgen (ulæseligt), bolsmand under Ottestrupgård hgd.: 74
 Hastrup (Hadstrup), lb., Herfølge s., Bjæverskov h.: 84
 Havreholmsgården, gd., S. Asmindrup s., Merløse h.: 45
 Heden (Heeden), sb., Sallinge h.: 51 ff.
 Hejnerup (Heinerup), lb., Sædder s., Bjæverskov h.: 75, 83
 Hellestrup, lb., S. Asmindrup s., Merløse h. (el. Holbæk kbst.): 45
 Hellfried (Helfrid), J. F. C., stiftamtmd.: 49
 Hendrik, søn af C. M. H. Løvenskiold: 27
 Hendriksen, Niels, gmd. i Hellestrup lb., S. Asmindrup s., Merløse h. (el. Holbæk kbst.): 45
 Herfølge (Herføgle, Herføjle, Herføyle), sb., Bjæverskov h.: 83 ff.
 Herfølge (Herføyle) præstegård, Herfølge s., Bjæverskov h.: 84
 Hesselholm (Hesseleholmen, Hesle Holmen), nedl. hgd. (under Ottestrup hgd.), Bjæverskov h.: 74
 Heste Haven, mk., Nordfelt hgd.: 56
 Hestetoft, eng, Lekkende hgd.: 77
 Hillerødsholm (Frederiksborg), hgd., Lyng-Frederiksborg h.: 29
 Himlingøje (Himlingøe) s., Bjæverskov h.: 82
 Hindsels, hgd., Refs h.: 33, 44, 100
 Hjelsømagle (Jelmsøe Magele), lb., Sne-slev s., Ringsted h.: 94
 Holberg, Ludvig, digter: 33, 44
 Holbæk (Holbek), kbst.: 27, 94
 Holbæk Slots Ladegård (Holbeks ladegaard, ladegaarden), hgd., Holbæk kbst.: 44 f., 100
 Holden, jernværk, Norge: 24, 27
 Holmgaard, Jens, historiker: 40 f.
 Holsteinborg, hgd., V. Flakkebjerg h.: 20
 Horbelev (Horbeløv) s., Falsters S.h.: 66
 Horreby (Horebye) s., Falsters S.h.: 66
 Hr. Peders Vænge, mk., Gl. Køgegård hgd.: 62
 Hulede (også Huulede) Marken, mk.,

Kærup hgd.: 64 f.
 Hviid, birkedommer: 84
 Hoegh-Guldberg, O., statsmand: 25
 Højelse (Høyelse), sb., Ramsø h.: 85
 Høyerup (S. Højrup), sb., Vindinge h.: 51
 Hårlev (Haarløv) s., Bjæverskov h.: 82

Implykket, mk., Nordfelt hgd.: 56
 Iselin, M. M., godsejer: 102
 Iselingen (også Iiselingen), hgd., Vordingborg kbst.: 36, 59, 102
 Iudtmann (Iytman), se Jydtmann

Jacobs Have, eng, Brobygård hgd.: 53
 Jarlsberg, se Wedel Jarlsberg
 Jelmsoe Magele, se Hjelmsoemagle
 Jensen, Hans, gmd. i Hellestrup lb., S. Asmindrup s., Merløse h. (el. Holbæk kbst.): 45

Jensen, Hans, historiker: 10 f., 18, 21, 24
 Jensen, Jens, gmd. i Vallestrup lb., S. Asmindrup s., Merløse h.: 45
 Jexen, forv.: 81

Jochum, se Nielsen, Jochum
 Johansen, Peter (Peder), godsejer: 48, 87 f., 101

Juderup, se Jyderup
 Juel, A. C., se Raben, A. C.
 Juellund (også Julelund, Jullund), hgd., Bjæverskov h.: 32, 38 f., 63 f., 75 f., 103

Juelsberg, se Raschenberg
 Julelund (Jullund), se Juellund
 Jyderup (Juderup), lb., Fakse s. og h.: 81
 Jydtmann (Iytman, Iudtmann), J., godsejer: 57 f., 102

Jylland: 14, 17, 20, 24
 Jørgensen, Birte Stig, historiker: 41
 Jørgensen, Harald, historiker: 33, 40, 66
 Jørgensen, Mauritz: 58

Kagstrup, lb., Ørslev s., Ringsted h.: 74
 Kallø (Kalløse), lb., Tårs s., Musse h.: 53
 Kalvehave, sb., Bårse h.: 33, 47 f., 87
 Kampen, mk., Nordfelt hgd.: 56
 Kampmann, N. R., se Campmand
 Karebeks ladeplads, se Karrebæksminde
 Karlsfelt, se Carlsfelt
 Karlstrup (Carlstrup), sb., Tune h.: 62

Karrebæksminde (Karebeks ladeplads), lb., Karrebæk s., Ø. Flakkebjerg h.: 94
 Kastrupgård (Castrup Gaard), hgd., Ø. Flakkebjerg h.: 35 f., 89 f., 105

Kiellerup, se Kjellerup
 Kierup, hgd., se Kjærup
 Kierup, mk., Ringsted Kloster hgd.: 65
 Kildemose (Kildemoesen), eng, Gunderupgård hgd.: 83

Kirke engen, Tybjerggård hgd.: 94
 Kirkerup, maskinfabrikant: 37
 Kirkeskovs-engen, eng, Kastrupgård hgd.: 90

Kirke Syv (også Kirkesyv), lb., Syv s., Ramsø h.: 63

Kirkevænge engen, Beldringe hgd.: 76
 Kiulerup, se Kulerup
 Kjellerup (Kiellerup), hgd., Onsild h.: 33, 44, 100

Kjærup (Kierup, Kærup), hgd., Ringsted h.: 64 f., 103

Kledstrup, se Klestrup
 Klemmenstrup, lb., Herfølge s., Bjæverskov h.: 84

Klestrup (Kledstrup), S., insp.: 32, 73 ff.
 Klintholm (Klindtholm), hgd., Mønbo h. (s. 58 er »bye« fejlskrevet for »gaard«, hgd.): 57 ff., 102

Klippede (også Klipeede), lb., Nordrup-øster s., Ringsted h.: 63 f.

Kløver haven, eng (?), Vejlegård hgd.: 52
 Knuth, E. C., godsejer, C. M. H. Løvenskiolds svigerfar: 26

Knuth, F. J. M., C. M. H. Løvenskiolds hustru: 26 f.

Knuthenborg, hgd., Musse h.: 26, 68

Koehaven, eng (?), Vejlegård hgd.: 52
 Kongsted, lb., Kværkeby s., Ringsted h.: 63

Korkendrup, lb., Avnslev s., Vindinge h.: 49 f.

Korselitze, se Corselitze

Koss, se Coss

Kostræde (Koestræde), lb., Køng s., Hammer h.: 79

Kroge Mae, eng, Brobygård hgd.: 53

Krummerup, sb., Ø. Flakkebjerg h.: 90

Krøngegård, hgd., Fuglse h.: 9

Kulerup (Kiulerup), lb., Bjæverskov s. og h.: 62

Kvanløse (Quanløse), sb., Merløse h.: 44

- Kværkeby (Querkebye), hgd., se Rosen-
gård
Kværkeby (Querkebye) s., Ringsted h.:
69
Kværkeby (Querkebye), sb., Ringsted h.:
69 ff.
Kyllinge vænget, mk., Juellund hgd.: 39,
64, 75
Kærup, se Kjørup
København (Kiøbenhavn): 87, 90 f.
København (Kiøbenhavn), kørsler til ...:
15, 44 f., 49, 62, 65 f., 69, 74-77, 79-
83, 85 f., 88, 90, 94 f.
Køge (Kiøge), kbst., kørsler til ...: 69,
71, 74 f., 80, 85
Lange, Niels, forp., fra 1798 ejer af Sand-
bygård hgd.: 65, 92
Lange, Rasmus Carlsen, godsejer: 62
Langebek, se Langebæk
Langebierd, eng (?), Berritgård hgd.: 53
Langebæk (Langebek), lb., Kalvehave s.,
Bårse h.: 47, 87 f.
Langeland, ø: 51
Langerød, lb., Holbæk kbst.: 45
Larsen, Jens, gmd. i Søstrup sb., Merløse
h.: 27
Larsen, Jesper, gmd. i Sasserup lb., Sø-
strup s., Merløse h.: 45
Larsen, gl. Lars, gmd. i St. Grandløse lb.,
Grandløse s., Merløse h.: 45
Larsen, unge Lars, gmd. i St. Grandløse
lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
Larsen, Ole, gmd. i St. Grandløse lb.,
Grandløse s., Merløse h.: 45
Lechende, se Lekkende
Lehn, P. A. godsejer: 24, 34, 54 f., 101
Lekkende (Lechende), hgd., Bårse h.: 29,
77 f., 104
Lekkende (Lechende) lb., Ø. Egesborg s.,
Bårse h.: 77 f.
Lellinge s., Bjæverskov h.: 86
Lellinge (også Gl. Lellinge), sb., Bjæver-
skov h.: 85 ff.
Lellingegård, hgd.; se endv. Gl. og Ny
Lellingegård hgd.: 85
Leopoldus, H., godsejer: 24
Leth, H. J., godsejer: 44, 100
von Levetzow, Heinrich, amtmnd., over-
stutmester: 28
Lidemark (også Lidemarke), sb., Bjæver-
skov h.: 86
Ll. Grandløse, lb., Grandløse s., Merløse
h.: 45
Ll. Ladager, lb., Ejby s., Ramsø h.: 85 f.
Lille-Marken (også Lille Marken), mk.,
Borreby hgd.: 93
Ll. Salby (Salbye), lb., Højelse s., Ramsø
h.: 85
Ll. Skensved (Schiensved), lb., Højelse s.,
Ramsø h.: 85
Lindersvold, hgd., Fakse h.: 37, 79 ff.,
104
Lolland-Falster: 20, 36
Lumby (Lumbye), lb., N. Lyndelse s.,
Åsum h.: 52
Lund, H. G., godsejer: 105
Lund, hgd., Mors: 34, 44, 100
Lund, prokurator: 90
Lundby (Lundbye), sb., Hammer h.: 88
Lundbygård (Lundbyegaard), hgd.,
Hammer h.: 88 f., 105
Lunghaven, eng, Vejlegård hgd.: 52
Lungholm, hgd., Fuglse h.: 34, 55, 101
Lybæk, Tyskland: 24
Lyngbygård (Lyngbyegaard), hgd., V.
Flakkebjerg h.: 92 f., 105
Lyngholm, hgd., Hassing h.: 44
Lüttichau (Lytlichau), A. M. H., gods-
ejer: 51, 101
Løgstrup, Birgit, historiker: 14, 40
Løye Vraae, eng, Carlsfelt hgd.: 67
Løvenborg, hgd., Merløse h.: 14, 25 f.,
28-32, 40, 80
Løvenholm, hgd., Sønderhald h.: 44
Løvenskiold, C. M. H., godsejer: 7, 10,
23-39, 41, 43, 52, 54 f., 70 f., 87, 90,
94, 97 f.
Løvenskiold, S. L., godsejer, far til C. M.
H. Løvenskiold: 24 ff.
Magele bye, se Magleby
Magele Moese, eng, Lekkende hgd.: 77
Magelunds Hoved, mk., Gavnbø hgd.: 89
Magleby (Magele bye), sb., Mønbo h.:
39, 58
Majbølle (Maibølle) s., Musse h.: 53
Marienborg, hgd., Mønbo h.: 33, 35,
48 f., 101
Mierløse (Tveje Merløse), lb., Holbæk
kbst.: 45

- Minnislyst, avlsgård under Løvenborg hgd.: 29, 68
Moltke, A. G., statsmand: 11
Moltke, J. G., lensgreve, kurator: 34, 39, 82 ff.
Mouritsen, Lars, gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
de Muckadell, A. C. Schaffalitzky, gods-ejer: 53, 101
Mulstrup (Muldstруп), lb., Nordbyøster s., Ringsted h.: 65
Mølle Maae, eng, Vejlegård hgd.: 52
Møller, markfoged: 80
Møller, forpagterske: 80
Møllevænget, mk. (?), Lekkende hgd.: 78
Møn (Møen), ø: 36, 48
Mårsø, lb., Hagedsted s., Tuse h.: 29
Nebberød, se Næblerød
Nebler (Nebele), lb., Sværdborg s., Hammer h.: 78 f.
Nebletorp (Nebeletorp), lb., Sværdborg s., Hammer h.: 78 f.
Neder Vindinge (også Nedervindinge), lb., Kastrup s., Hammer h.: 59 f.
Neder Vindinge Ore, mk., Rosenfelt hgd.: 60
Neergaard, J. T., godsejer: 33
de Neergaard, Peter Johansen, godsejer: 33 ff., 65, 91, 103
Nielsen, Jochum, gmd. i Nørup lb., N. Jernløse s., Merløse h.: 27
Nielsen, Lars, gmd. i Tveje Merløse lb., Holbæk kbst.: 45
Nielsen, Niels, gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
Nielsen, Søren, gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
Nordfelt (Nordfeldt), hgd., Mønbo h.: 34, 56 f., 102
Nordfelt Fredsskov (Freedeskov), eng i N. F., Nordfelt hgd.: 56
Nordrup, lb., Nordrupøster s., Ringsted h.: 63
Nordskov (Nordschov), hgd., Sallinge h.: 51 f., 101
Norge: 8, 24
Numsen, M. C. H., gift med S. L. Løvenskiold: 24-28
Numsen, M., overkrigssekretær: 24
Nyborg (Nyeborg), kbst.: 49 ff.
Nye Lykke (også Nyelykke), mk., Raschenberg hgd.: 49 f.
Nyholm (Nyeholm), landinsp.: 34, 82
Nylands mose (Nyelands Moese), Gavne hgd.: 89
Ny Lellingegård (Nye Lellinge, Nye Lellinge Gaard), hgd., se endv. Lellingegård: 35, 85 ff., 104
Nyrup (måske fejlskrift for Nyraad), lb.: 59
Nyråd (Nyeraad, Nyraad, Nyrup (?)), lb., Vordingborg kbst.: 59
Nysø (Nyesøe), hgd., Bårse h., kørsler til ...: 81
Næblerød (Nebberød), lb., Haldagerlille s., Ø. Flakkebjerg h.: 90
Næstved (Nestved), kbst.: 47, 88, 95
Næstved (Nestved), kbst., kørsler til ...: 71, 81, 89
N. Jernløse kirke, N. Jernløse s., Merløse h.: 27
N. Tåstrup, se Thaastrup
Nørup, lb., N. Jernløse s., Merløse h.: 27
Odsherred: 17
Oeder, G. C., botaniker, statsøkonom: 14, 17
Olsen, Gunnar, historiker: 9
Olsen, Niels, gmd. i Ll. Grandløse lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
Olsen, Peder, gmd. i St. Grandløse lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
Onderaad (også Auderaad, muligvis Onterød skov), skovvænge, Giesegård og Ottestrup hgd.: 64, 74
Orager eng, Gunderupgård hgd.: 84
Orebygård (Orebye, Ourebyegaard), hgd., Musse h.: 53 f., 101
Oregård, se St. Oregård
Oremose marken, eng (?), Lyngbygård hgd.: 92
Ornebjerg, lb., Kastrup s., Hammer h.: 59
Oslo, Norge: 24
Ottestrup, hgd., Ringsted h.: 63 f., 72 ff., 103
Ottestrup Barnemose (Barnemoese), Giesegård hgd.: 64
Ourebyegaard, se Orebygård
Overbjerg, hgd., Horns h.: 100
Overgaard, R., forp.: 28

- Over Vindinge, lb., Sværdborg s., Hammer h.: 60
- Paris, Frankrig: 24
- Pedersen, Chr., gmd. i Ll. Grandløse lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
- Pedersen, Chr., gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
- Pedersen, Hans, gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
- Pedersen, Jens, gmd. i Vallestrup lb., S. Asmindrup s., Merløse h.: 45
- Pedersen, Ole Karup, historiker: 40
- Pelsen, eng, Rosengård hgd.: 69
- Petersgård, hgd., Bårse h.: 33, 47 f., 87 f., 101
- Piilsavernakke, mk., Raschenberg hgd.: 49
- von Plessen (Ples, Pless), C. A., godsejer: 39, 90, 105
- Postan, M. M., engelsk historiker: 8
- Prehn (Preen), T. T., kammerråd: 60
- Quanløse, se Kvanløse
- Querkebye, hgd., se Rosengård hgd.
- Querkebye, s. og sb., se Kværkeby s. og sb.
- Qvistgaard, J. P., godsejer: 63, 102
- Qvistgaard, Morten, godsejer: 92 f., 105
- Raben, A. C., godsejer, gehejmeråd Greger Juels enke: 50 f., 101
- Raben (Rabe), Fritz, godsejer: 29, 76 ff., 104
- Raftesvænge (Raftes Vænge, Raftes vænge), mk. el. eng, Ottestrup hgd.: 39, 74
- Raschenberg (Juelsberg), hgd., Vindinge h.: 27, 32, 49 ff., 101
- Rasmussen, Ole, forp.: 28
- Ravnstrup, hgd., Tybjerg h.: 35, 95, 106
- Reedtz-Thott (Rets Toth, Retz Toth), H., godsejer: 39, 80 f., 89, 105
- Rejersen, amtsforv.: 77
- Resch (også Risch), forp.(?): 56 f.
- Rets Toth (Retz Toth), se Reedtz-Thott
- Reventlow, C. D., statsmand: 20–24, 26 f., 29 f., 33 f., 38, 43, 54, 90
- Riber, H. V., pædagog, forfatter: 26
- Riisbye, se Risby
- Riising, Anne, historiker: 40
- Ringsbjerg (Ringsbjerg), lb., Sædder s., Bjæverskov h.: 75, 86
- Ringsted, kbst.: 90 f.
- Ringsted, kbst., kørsler til ...: 71
- Ringsted Kloster, hgd., Ringsted h.: 7, 33, 35, 64 f., 90 f., 103
- Risby (Riisbye), lb., Bårse h.: 88
- Risch, se Resch
- Rodemark (Rodemarke(n), Rode 9 marker), mk. i Åstrup s., Falsters S.h., under Carlsfelt hgd.: 67 f., 103
- Roholte (Roeholte) s., Fakse h.: 79
- Roholte (Roeholdt), sb., Fakse h.: 81
- Rom, Italien: 24
- Rosenfelt (Rosenfeldt), hgd., Hammer h.: 35, 38, 59 ff., 70, 78, 102
- Rosengård (Rosengaarden, Querkebye, Kværkeby), hgd., Ringsted h.: 35, 69 ff., 103
- Rosenkrantz (Rosenkrands), A., major: 73
- Roskilde (Roeskilde), kbst., kørsler til ...: 69, 71, 89
- Rothe, A. B., godsejer: 23, 105
- Rothe, Chr., sekretær: 23, 45
- Rothe, Tyge, forfatter, godsejer: 23, 95
- Ruggårds mølle, antagelig ved Rugård hgd., Skovby h.: 29
- Rydhave (Ryehave), hgd., Ginding h.: 33, 44, 100
- Rye, Ole, gmd.(?) under Raschenberg hgd.: 51
- Rynkeby (Rynkebye), lb., Ringe s., Gudme h.: 52
- Rørmose, eng, Berritsgård hgd.: 53
- Sakariesens vænge, mk., Giesegård hgd.: 64.
- Sallerup, lb., Køng s., Hammer h.: 61, 79
- Sallerød mose (også S.-moese, S.-mose, S.s mose), eng, Vallø hgd.: 82 ff.
- Samsø (Samsøe), ø: 37, 68, 95
- Sandby (Sandbye) s., Tybjerg h.: 71
- Sandbygård (Sandbyegaard), hgd., Tybjerg h.: 32, 65, 71 f., 103
- Sasserup, lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
- Savskærervængerne (Saugskier vængerne), eng, Juellund hgd.: 75
- Schack, Knud Bille greve, godsejer: 63 f., 72 ff., 102
- Schack-Rathlau, J. O., statsmand: 25

- Schioltrup, se Skjoltrup
 Schiørringegaard, se Skørringegaard
 Schnettler, Chr., historiker: 20, 40
 Schreiner, J., norsk historiker: 8
 Schumacher, P. C., amtm.: 27, 50 f.
 Sehested, N., stiftamtmd.: 27, 33, 39, 43f., 100
 Selmer, J. H., landinsp.: 23, 49, 53, 70 f., 73, 76
 Sildebroe lykket (også Siellebroestykket, Sildevænget), mk. og eng, Nordfelt hgd.: 56
 Sjælland: 12, 20, 36
 Skaverup, lb., Sværdborg s., Hammer h.: 59
 Skelby (Skielbye), sb., Falsters S.h.: 68
 Skien-Porsgrund, Norge: 24
 Skjoldenæsholm slot, Ringsted h.: 9
 Skjoltrup (Schioltrup), lb., Horbelev s., Falsters S.h.: 68
 Skovfoged Venge, mk., Nordfelt hgd.: 57
 Skrubbeltang, Fridlev, historiker: 17, 33, 66
 Skørringegaard (Schiørringegaard), hgd., Falsters S.h.: 55 ff., 101
 Slagelse, kbst.: 91
 Slibshavns Huuset, hus ved Raschenberg hgd.: 51
 Slimminge, lb., Gørslev s., Bjæverskov h.: 63
 Slimminge (Sliminge) Overdrev, Kværkeby s., Ringsted h., under Spanagergård hgd. i Ramsø h.: 63
 Smeede engen, Tybjerggård hgd.: 94
 Smidth, Hans, godsinsp.: 33
 Snedinge, hgd., V. Flakkebjerg h.: 20
 Snertinge, lb., Sværdborg s., Hammer h.: 59 f.
 Snertingegaard (Snertinge, Snertingegaard), hgd., Hammer h.: 59 f.
 Snurrepinds engen, Beldringe hgd.: 39, 76
 Solbjerggård (Solberggaard, Soelberggaard), hgd., Løve h.: 69, 94, 105
 Sonnerupgård, hgd., Volborg h.: 23, 27, 46 f., 49, 100
 Sophienberg Enghave, eng, Beldringe hgd.: 76
 Sorø akademi, hgd., Alsted h. og Sorø kbst.: 17
 Spanagergård, hgd., Ramsø h.: 36, 62 f., 102
 Spejlsby (Speilsbye), lb., Keldby s., Mønbo h.: 56
 Stampe, C. A., godsejer: 55, 101
 Stampe, H., generalprokurør: 11
 Stampe, fru, formentlig C. A. Stampes hustru: 55
 Stangerup, hgd., Musse h.: 68
 Steenfolden, mk., Brobygård hgd.: 53
 Stege (Steege), kbst.: 58
 Stensby (Steensbye), lb., Kalvehave s., Bårse h.: 47, 87 f.
 Steuben, B. O., landinsp.(?): 59
 Stignæs (Stiesnæs), halvø, del af Borreby hgd., V. Flakkebjerg h.: 93, 105
 St. Elmue, se Elmue
 St. Enghave, eng, Tybjerggård hgd.: 94
 St. Favrbj, se Favrbj
 St. Frederikslund, se Frederikslund
 St. Grandløse, lb., Grandløse s., Merløse h.: 45
 St. Oregård (Oregaard), hgd., Mønbo h.: 56 f.
 St. Salby (Salbye), lb., Højelse s., Ramsø h.: 85 f.
 St. Sørreshave, mk., Billesborg hgd.; jvf. Sørres vænge: 84
 Strandegård, hgd., Fakse h.: 35 f., 79 f., 104
 Strandegård Dyrehave (Dyrehaven, Dyrehaven ved Strandegård), skov, Lindersvold og Strandegård hgd.: 79 f.
 Stubbekøbing (Stubbekiøbing), kbst.: 37, 67
 Stuby, lb., Kastrup s., Hammer h.: 60
 Staal, D., godsejer: 102
 Svanedam (også Svane Dammen, Svanholmen), eng (?), Raschenberg hgd.: 50 f.
 de Svanenskiold (Svanenschiold), N. J., godsejer: 33, 45 f., 100
 Svanholm, hgd., Horns h.: 33 f., 45, 100
 Svanholmen, se Svanedam
 Svansbjerg (Svansberg), lb., Herfølge s., Bjæverskov h.: 84
 Sverborg, se Sværdborg
 Svinninge, lb., Sværdborg s., Hammer h.: 59
 Svitzer, L. R. (?), godsinsp.: 50 f.

- Sværdborg (Sverborg), sb., Hammer h.: 79
- Synderup, se Sønderupsønder
- Sædder (Sæder), sb., Bjæverskov h.: 83
- Søgård, hgd., Merløse h.: 46
- Sølling, Peder, godsejer: 56 f., 102
- Søndberg, Olaf, historiker: 40
- S. Højrup, se Høyerup
- S. Kirkeby (Sønderkirkebye), sb., Falsters S. h.: 66
- Sønderupsønder (Synderup), lb., Boeslunde s., Slagelse h.: 92
- Sørbymagle (Sørbyemagele), sb., V. Flakkebjerg h.: 91
- Sørensen, Ole, gmd. i Sasserup lb., Søstrup s., Merløse h.: 45
- Sørreshave, mk., Billesborg hgd.; jvf. Sørres vænge: 84
- Sørres vænge, mk., Billesborg hgd. (antagelig identisk med Sørreshave og St. Sørreshave): 84
- Søstrup, sb., Merløse h.: 27, 45
- Tangemoesen, eng, Gunderupgård hgd.: 84
- Teglgården (Teilgaarden), gd., Vejle s., Sallinge h.: 52
- Terentius, romersk komediedigter: 56
- Terslev (Tersløv, Tærsløv), sb., Ringsted h.: 63 f., 72, 74
- Thorup (Thaarup, Hammer Torup), lb., Hammer s. og h.: 88
- Thyebierggård, se Tybjerggård
- Thystrup, se Tystrup
- Thaarup, se Thorup
- Thaastруп (N. Tåstrup), lb., Horbelev s., Falsters S. h.: 67
- Torbenfeld, se Frydendal
- Tornbye, se Tårnby
- Torpe Bye, se Torpet
- Torpe mose (Torpemose), eng, Tybjerggård hgd.: 94
- Torpet (Torpe Bye), lb., Ringsted Lands., Ringsted h.: 64
- Toth, Rets (Retz Toth), se Reedtz-Thott
- Tougholm, mk., Nordfelt hgd.: 56
- Tromnæs slette (i Tromnæs skov), Corse-litze hgd.: 67
- Tusdenæsses færgе, kørsler til ... : 94
- Tue Mae, eng, Raschenberg hgd.: 50
- Tustrup, se Tystrup
- Tveje Merløse, se Mierløse
- Tybjerggård (Thyebierggård), hgd., Tybjerg h.: 23, 94 f., 105
- Tyskland: 8
- Tystrup (Thyestrup, Tustrup), sb., Ø. Flakkebjerg h.: 90
- Tærsløv, se Terslev
- Tølløsegård, hgd., Merløse h.: 46
- Tårnby (Taarnbye) s., Bjæverskov h.: 82
- Tårnby (Tornbye), sb., Bjæverskov h.: 81
- Tårs s., Musse h.: 54
- Tårs, sb., Musse h.: 54
- Ubberup, lb., Ugerløse s., Merløse h.: 68
- Udby (Udbye) s., Bårse h.: 78
- Udby (Udbye), sb., Bårse h.: 77
- Ulefos(s), savbrug, Norge: 24
- Ulkestrup mose, Hagestedgård hgd.: 94
- Ullerslev (Ullersløv), sb., Vindinge h.: 49 f.
- Ulsig, Erik, historiker: 8
- Ulstrup, lb., Terslev s., Ringsted h.: 75
- Unsgaard (Undsgaard), J., landinsp.: 87 f.
- Valkendorf, Christoffer, godsejer: 9
- Vallestrup, lb., S. Asmindrup s., Merløse h.: 45
- Vallø (Valløe), hgd., Bjæverskov h.: 34, 81-84, 87, 104
- Vallø (Valløe) stift: 35, 37, 82 f., 85 f., 104
- Valløby (Valløbye) s., Bjæverskov h.: 82
- Valløby (Valløbye), sb., Bjæverskov h.: 81
- Vandvænget (Vand Vænget), eng, Juelund hgd.: 75
- Vaupell, Chr., botaniker: 47
- Wedel (Vedel) Jarlsberg, F. C., godsejer: 95, 106
- Wedel Jarlsberg, F. W., godsejer: 95
- Vedele, Hendrik, møller: 29
- Vedskølle (Vedskiølle), lb., Herfølge s., Bjæverskov h.: 81
- Vejle (Veile), sb., Sallinge h.: 52
- Vejlegård, hgd., Sallinge h.: 32, 52 f., 101
- Vensild, Hanne, historiker: 40
- Venstermand, Lauge, landsdommer: 9
- Wesenberg, Daniel, landinsp.: 17
- Wessel, Johan Herman, digter: 33

- V. Enghave, eng, Gunderupgård hgd.: 83
 Viborg domkirke, Viborg kbst.: 9
 Viibygård (Viibyegaard), hgd., Ramsø h.: 34, 36, 63, 102
 Viemose, lb., Kalvehave s., Bårse h.: 48, 87
 Vigersted (Viersted), sb., Ringsted h.: 69
 Viimh, A. G., godsejer: 88 f., 105
 Wiimh, P. L., godsejer: 29
 Vindbyholt (Vindbyeholdt), lb., Roholte s., Fakse h.: 79 f.
 Vithusen, forp.: 69
 Vognserup, hgd., Tuse h.: 25 f., 68, 94
 Vollerslev (Vollersløv), sb., Bjæverskov h.: 38, 75 f.
 Vordingborg, kbst.: 78
 Vordingborg, kbst., kørsler til...: 61, 76, 79 ff., 89
 Vrangstrup s., Tybjerg h.: 71
 Vråby (Vraabye, Brobye (?)) s., Bjæverskov h.: 82 f.
 Vråby (Vraabye), sb., Bjæverskov h.: 81
 Ydernæs, mk. (under Gavne hgd.), Næstved kbst.: 89
 Zeuthen, P. Chr., godsejer: 23, 46 f., 100
 Æbeltved (Ebeltved), ladegd. under Løvenborg hgd.: 31
 Øbjerggård (Øebierregaard), hgd., Hammer h.: 61
 Ødemark, lb., Lidemark s., Bjæverskov h.: 75 f.
 Øesmae, eng, Raschenberg hgd.: 50
 Ørslev (Ørsløv), sb., Bårse h.: 59
 Ørslev (Ørsløv), sb., Ringsted h.: 64, 74
 Ø. Enghave, eng, Gunderupgård hgd.: 83
 Østerskov (Østerskoven), Carlsfelt hgd.: 67
 Østervang (Øster Vænget), eng, Juellund hgd.: 75
 Østerøen (også Øster Øe, Øster-øe), eng og mk., Raschenberg hgd.: 50
 Østrup, lb., Undløse s., Merløse h.: 25
 Ålebækgård (Aalebekgaard), hgd., Mønbo h.: 36, 57 f., 102
 Årløse, lb., Terslev s., Ringsted h.: 63, 75
 Årslev (Aarsløv), sb., Vindinge h.: 51